

ЎТКИР ҲОШИМОВ

ҚАЛБИНГГА ҚУЛОҚ СОЛ

(қисса)

БИРИНЧИ ҚИСМ

Қиш келди. Кечагина беморнинг инграшидек ҳазин куз садоларига тўлган боғлар бугун жимиб қолди. Хазон шитирламайди яланғоч шохларга арғамчи осган мезонлар чайқалмайди...

Қиш келди, шаҳарда уни дарров пайқашмади ҳам. Тўғри, талабалар аллақачон пахтадан қайтиб, ёмғирдан ивиган боғлар яна ошиқ-маъшукларнинг шивир-шивирига тўлди. Автомат-телефон будкаларидан тагин атир иси келадиган бўлиб қолди. Кинотеатр кассаси олдида ёмғирдан қочиб, навбат кутаётганлар кўпайди. Аммо, ҳақиқий қиш биринчи қор ёққанида билинди.

Ёдгор шу кунни тушдан кейин кутубхонага борганди. Ҳали имтиҳонлар узоқ бўлгани учунми, залда ўн-ўн беш кишидан бўлак ҳеч ким йўқ эди. Кутубхонада вазмин бир сукунат ҳукм сураб, чироқлар ёқиб қўйилган, ташқарида эса ёмғир шовилларди. Ёдгор буғланиб кетган дераза ёнига ўтирганча мутолаага берилди.

– Қор ёғаяпти, – деди аллаким ўйчан овозда.

Ёдгор бирдан эти увушгандек, деразага қаради.

Оқшом тушиб, ташқари қоронғилашиб қолган, гупиллатиб йирик-йирик қор ёғарди. Ёдгор ёмғирнинг шовуллаши аллақачон тинганини энди пайқади. Ҳар сафар биринчи қор ёғаётганини кўрганида унинг қалбини аллақандай тушуниб бўлмас, этни жунжиктирувчи ўйчан туйғу қамраб олар, елкасидан оғир бир юк босиб тушаётгандек бўлаверарди. Шу топда залда ўтирган бошқа

одамлар ҳам негадир бир лаҳза сукутга кетишган, ҳамма ташқарига қараб ўтирарди.

Қор қоп-қорайиб ётган хўл асфальтга тушиб, тез эриб кетар, онда-сонда ғилдиракларини шариллатиб, машиналар ўтиб қолар, уларнинг ҳам овози одатдагидан бўғиқроқ чиқаётганга ўхшарди. Бора-бора кўча бетидаги уйнинг қия томи оппоқ бўлиб қолди. Кейин аста-секин кўчанинг ўзи ҳам оқара бошлади.

Ёдгор Италия архитектурасига оид гапларни яна ўқишга тушди. Анчагача миясига ҳеч нарса кирмай турди-ю, кейин ўша саҳифаларни жиддийлик билан қайта-қайта такрорлай бошлади.

– Кеч бўлиб кетди, йигитча, бир ўзингиз қолдингиз.

Ёдгор кутубхоначи хотиннинг таниш овозини эшитиб, бошини кўтарди. Зал тўридаги алвон ёпилган стол қаршисида ўтирган жиккаккина татар аёл китобларни бир чеккага тахлар, юпқа гардишли кўзойнагини чирокда ялтиратиб, унга қараб-қараб кўярди.

Ёдгор ён-верига аланглаб, зал бўшаб қолганини кўрди-да, дарров ўрнидан турди.

– Кечирасиз... раҳмат, – деди китобларни топшириб.

Конспект дафтарини плашининг тагидан қўлтиғига кистириб, ташқарига чиқди.

Муздек қор нафаси юзига урилиб, бир лаҳза зинада тўхтаб қолди.

«Аксига шапка ҳам киймаган эканман», деб ўйлади у зиналардан тушиб бораркан.

Қорбобо ҳамон шаҳар устида супрасини қоқар, қиш фариштаси момик қанотларини беозор силкитар, осмон негадир қизғиш тус олган эди. Ғознинг тумшуғига ўхшатиб ишланган симёғочлардаги лампочкалар остидан нурли нукралар ёғилар, ғужғон ўйнаб, айқаш-уйқаш бўлиб кетарди. Кўча ўртасида машиналар изи тасмадек қорайиб қолибди, аммо йўлкаларга оёқ ботади. Одам

сийрак. Ҳамма ин-инига кириб кетган бўлса керак. «Қиш ўчоғи тор...» Рост гап.

Ёдгор бўйни музлаб кетганини пайқаб, плашининг ёқасини кўтариб олди-да, тез-тез юриб кетди. Симёғоч тагида турган йигит билан қизни кўриб, кулиб кўйди.

«Шу ҳавода нима зарил». Улар ҳам қор ёғишини билишмаганми, юпқа плаш кийиб олишган эди. Қиз тилини чиқарганча сакраб-сакраб қор учқунларини илиб олмоқчи бўлар, аммо учқунлар унинг тилига қўнмас, қиз бошқа учқунни мўлжаллаб сакрар, йигит эса завқланиб кулар эди. Унинг кулгиси жимжит кўчада янграб эшитилар, бу кулгида алланечук бахтиёрлик бор эди.

Ёдгор ҳам беихтиёр кулиб юборди. Кейин уларга халал бермаслик учун тезлаб ўтиб кетди.

Навоий театрида томоша тугаган бўлса керак, чироқлар ўчиб қолибди. Фонтан атрофидаги майдон ҳам кимсасиз, скамейкаларни қор босган. Универмаг пештоғида лампочкалар занжири липиллаб айланади. «Янги йилингиз билан» деган ёзув гоҳ ёнади, гоҳ ўчади.

Ёдгор кимсасиз трамвай бекатига келиши билан ёнидан «Тез ёрдам» машинаси қизил чироғини липиллатганча фарёд солиб учиб ўтди. Қор тумани орасида унинг ноласи анчагача акс садо бериб турди. Кейин «Тошкент меҳмонхонаси» деган пуштиранг чироқ ёниб турган бинодан қаҳқаҳа товуши, жаз садоси янгради.

«Тошкент ғалати шаҳар, – деб ўйлади Ёдгор совқотган оёқлари билан ер тепиниб. – Қачон қарасанг, кўз ёши билан кулги ёнма-ён туради».

– Марказий универмаг тарафдан ғийқиллаганча трамвай чиқиб келди.

– Хадрага боради, Хадрага! – деди жун рўмолга ўраниб олган аёл олдинги эшикни очиб.

– Майли! – Ёдгор зинадан сакраб чиқди.

Вагон деярли бўш эди. Ўртадаги ўриндикда жигар-ранг пальто кийган қиз билан қизил шарфини бўйнига ўраб олган бир йигит қисилишиб ўтирар, уларнинг тепа-сида курткали бошқа бир йигит сигарет тутатиб турарди.

«Яна ошиқ-маъшуклар», деб ўйлади Ёдгор хаёлан жилмайиб.

Кейин бир нима эсига тушгандай, беихтиёр яна ўша томонга қараб қолди. Қизнинг оппоқ, тиниқ юзи, йирик кўзлари шу қадар таниш эдики, бир лаҳза кўз узолмай турди. «Қизик, қаерда кўрган эканман? – деб ўйлади у гоҳ қизга, гоҳ шарфли йигитга қараб. – Кўрганман, аниқ кўрганман».

У ўзининг ноқулай аҳволда туриб қолганини, бир-овнинг «қизи»га сукланиб қараётгандай бўлаётганини анчадан кейин пайқади. Олдинги ўриндикқа ўтириб, деразадан ташқарига қаради. Вагон ғизиллаб борар, кўча чироқлари хира доғдек тизилишиб ўтар, аммо ҳеч нима-ни кўриб бўлмасди: дераза хира тортиб қолибди.

Унинг хаёлига ўрнашиб олган савол ҳамон нари кет-масди. «Қаерда кўрувдим-а?!»

Бир бекатми, икки бекатми ўтганидан кейин бирдан миясига лоп этиб урилди: «Бўлди! Театр-рассомлик ин-ститутида ўқийдиган қиз. Худди ўшанинг ўзи!»

Кузда, Темурийлар даври санъатига бағишлаб ўтказилган ЮНЕСКО симпозиуми арафасида телеви-денида талабалар мусобақаси ташкил қилинган эди. Рассомлар билан архитекторлар ўртасида ўтказилган мусобақада Ёдгор ҳам қатнашган, ўшанда бу қиз Бехзод, унинг шоғирдлари тўғрисида шу қадар тўлқинланиб га-пирган эдики, Ёдгор унинг отини билолмай қолган бўлса ҳам билимига тан берган, узоқ вақтгача қизнинг гапла-рини, чиройли чехрасини унутолмай юрган эди. «Худди ўзи» деб ўйлади у ҳаяжонланиб. Ўшанда бу қиз унинг наздида фариштадек бўлиб жонланган, хаёлида алла-

нечук покиза из қолдирган эди. Ҳозир унинг аллаким билан қисилишиб ўтиргани Ёдгорга ёкмади, Кўнгли хижил тортди, Аммо қайрилиб қарагиси келмади. «Менга нима?!»

Бир оздан кейин вагоннинг тарақлаши орасидан қизнинг товушини эшитди:

– Қанақа одамсиз, қўйиб юборинг, ахир!

Ёдгор хайрон бўлиб, ўгирилиб қаради. Бояги йигит қизни ўриндиқ бурчагига янаям қисиб олган, қип-қизил юзидан сурбетларча табассум аримай, алланималарни тушунтирар эди.

– Қочинг, мен тушаман, – деди қиз йигитни итариб.

– Секин, яхши қиз, секин, – деди шарфли йигит ҳамон кулиб.

Ёдгор, қиз бу йигитларга бегона эканини тушунди, шу ондаёқ қизнинг ранги қув ўчиб, рўмоли бўйнига тушиб кетганини, катта-катта чиройли кўзларида қўрқув борлигини пайқади. Қиз ингичка қўллари билан яна йигитнинг кўкрагидан итарди.

– Қўйвор, – деди йиғламсираб.

Ёдгор кўнглида бу қизга нисбатан алланечук яқинлик сездди. Шилқим болалар фақат уни эмас, ўзини ҳам қўшиб ҳақоратлаётгандек, ғижиниб кетди.

– Нега бировга осиласан? – деди ўзини аранг босиб. – Тинч қўй уни!

Сигарет тутатиб турган курткали йигит Ёдгорга хўмрайиб қараб қўйди-ю, қизнинг тепасига энгашиб кулди:

– Қўркманг, ҳеч нима қилмайди... Қор... Юмшоқ...

Унинг беҳаё қарашидан нияти ёмон эканини билди-ю, Ёдгорнинг қони қайнаб кетди. Сакраб турди-да, югуриб келиб, ўтирган йигитнинг шарфига ёпишди. Силтаб ўрнидан турғизди. Бир лаҳзада қиз учиб ўрнидан турганини, этикчаларини тақиллатганча қўлидагитугунчаси-

ни силкитиб, хайдовчи томонга чопганини кўриб қолди. Эшик тарақлаб очилди. Қиз вагон зинасида турганча бир дақиқа бурилиб қаради. Ёдгор унинг чиройли кўзларида чуқур миннатдорчилик борлигини сезиб қолди. Аммо у ҳамон ўзини босиб ололмас, титрар эди.

Вагон яна ғизиллаб кетди. Ёдгор йигитнинг ёқасини кўйиб юборди.

– Шуям ишми? – деди гоҳ у, гоҳ бу йигитга қараганча овози титраб.

Афтидан, йигитлар бундай бўлишини кутишмаган экан шекилли, бир-бирларига тезгина қараб олишди. Ёдгор кулоқ-чаккасига келиб тушган мушт зарбидан ўриндиқ суянчиғига таяниб қолди. Шарфли йигит унга яна бир мушт туширди.

Ёдгор интернатда ўқиб юрганида кўп муштлишган эди. Аммо анчадан буён бировни чертган эмасди. Кўз ўнги қоронғилашиб кетди-ю, тишини ғижирлатиб, устига ёпирилиб келаётган курткали йигитни тепди. Йигит букчайганча қорнини ушлаб нари кетди. Зум ўтмай, яна ўша гурзидай мушт гарданига тушди. Ёдгор ўриндиққа чўкиб қолди.

– Безорилар, туш ҳамманг! – хайдовчи хотин кабинадан бошини чиқариб бақирди. – Ҳозир милиция чақираман. Эй, милиция!

Ёдгор ҳамон чаккасини чангаллаб, букчайиб ўтирарди.

Хайдовчининг дағдағаси таъсир қилдими, йигитлар олдинга ўтиб кетишди.

Шарфли йигит зинадан тушиб бораркан, Ёдгорга мушт дўлайтирди.

– Иккинчи ювилмаган қошиқдай бировнинг ишига суқилмайдиган бўласан!

Ёдгор индамади. Рўмолчасини олиб, юзига босди. Оёғи остида эзгиланиб ётган конспект дафтарини олиб, кўлтиғига қистирди.

Яна бир бекат юриб тўхтагач, ҳайдовчи хотин унинг тепасига келди.

– Ёмон урдими? Ўлдиришдан ҳам тоймайди бу безорилар.

Ёдгор, ҳечкиси йўқ, дегандай ўрнидан турди. Унинг ковоғи ачишар, тишлари сирқилларди.

...Ҳамон қор ёғар, кўча жимжит, кимсасиз эди. «Бу ёғи қизик бўлди-ку», деб ўйлади у йўлка чеккасидаги мрамар фавворачага юзини тутиб. Кейин қонга беланган рўмолчасини чайди. «Қизик, сув илиқ-а... Айтгандай, рассом қиз етиб олганмикин уйига». У қизнинг сўнги дақиқада ўзига миннатдор тикилиб турган кўзларини эслади. Фотоаппарат бир лаҳзада киши тасвирини қандай илиб қолса, унинг тасавури ҳам қизнинг ўша қиёфасини шундай эслаб қолган эди. Ўшанда ҳам худди шундай бўлганди. Мусобақада ўзларининг институти ютқазган бўлса-да, қувонган, кўплар орасидан шу қиз айниқса, ажралиб кўриниб турганига севинган эди. «Чиройли қиз бўлса, нима қиларкан ярим кечада кўчага чиқиб, – деб ўйлади у қуёниб. – Кейин қизнинг қўлидаги гулдор рўмолга ўроғлиқ тугунчани эслади. – Бирон ташвиши бордир-да?»

У ётоқхонага етиб келганида алламаҳал бўлганди. Чироклари хира ёниб турган йўлақдан ўтиб, тўртинчи қаватдаги ўз хонасининг эшигини очди. Ичкарига қадам қўйиши билан оёқ остида турган чойгумга қоқилиб кетди. Чойгум тарақ-туруқ қилиб, тун сукунатини бузиб юборди. Ўз каравотида ётган Зойиржон ғингшиб қўйди.

«Оббо, энди шуям бормиди?» Ёдгор чирокни ёқди. Газ плитага қўйилавериб сарғайиб кетган чойгумни бир чеккага олиб қўйди. Плашининг қорини қоқиб, каравотга ташлади.

Зойиржон нон-чой қилиб ётган шекилли, клеёнка ёпилган столда нон бурдалари, парраклаб тўғралган кол-

баса, қанд ётарди. Чироқ ёниши билан стол устидаги сувараклар ўрмалаб қочди. Улар хонани ҳарчанд тоза тутишга уринишмасин, сувараклардан қутулиша олмасди.

Зойиржон икковлари икки йилдан буён шу хонада туришади. Шу икки йил ичида бу хонанинг қоғози кўчган деворлари ҳам, бесўнақай шкаф устида ётадиган чизмалару китоблар ҳам, лиқиллаб турган стуллару ювилавериб сизилиб кетган дарпардалар ҳам Ёдгорга кадрдон бўлиб қолган эди. Қиш кунлари хона яхши иситилмас, Зойиржон комендантнинг кўзини шамғалат қилиб, электр иситгични ёқиб қўяр, қўлга тушиб қолишгудек бўлса бир амаллаб ийдирарди. Андижонлик мана шу қоп-қора йигит Ёдгорга кадрдон бўлиб қолганди.

Ёдгор совиб қолган чойдан ичди. Колбаса емоқчи бўлган эди, тиши сирқиллади.

– Тушниям ҳаромини чиқардингиз-да! – деди Зойиржон кўрпага бурканаркан, тўнғиллаб.

Ёдгор ундан кўз узмай ўтираркан, негадир гаплашгиси келди.

– Кимни кўраётгандингиз?

– Айтганимда топиб берармидингиз, тушимни?

Зойиржон каравотни ғирчиллатганча пишиллаб ўтирилди. Бошини кўрпадан чиқарди-да, анграйиб қолди.

– Ҳа?! – деди анчадан кейин хушини тўплагандай. Сакраб турди-да, майкачан югуриб, унинг тепасига келди. – Ким? Қачон?

Ёдгор илжаймоқчи бўлган эди, юзи оғриди.

– Қўяверинг! – деди қўл силтаб.

– Қаерда бўлди? Ким ўзи? – Зойиржон ҳозир бориб муштлашмоқчи бўлгандай ранги ўчиб кетди.

– Йўлда... – Ёдгор ўзининг ахволига кулгиси қистади. «Кап-катта одам ёш болалардек муштлашиб юрса». – Иккитаси бир қизга хиралик қилаётган эди, шунга... – деди кулимсираб.

Унинг кулаётганини кўриб Зойиржоннинг кўнгли жойига тушди шекилли, қаршисидаги стулга ўтирди.

– Ким экан қизнинг ўзи?!

– Қаёқдан билай? – деди у қўл силтаб. «Илгари бир кўргандим», – дегиси келмади. – Бари бир эмасми, у танимайди-ку мени».

– Емаган сомсага пул тўлаш деб, шуни айтади. – Зойиржон Ёдгорнинг юзига қараб туриб, кулиб юборди. – Арча байрамига лампочка етишмай турувди, – деди унинг гуррасини силаб.

Ёдгор ҳам беихтиёр кулиб кўйди.

Чирокни ўчиришганидан кейин ҳам икковлари анчагача ухлай олмади. Зойиржон ўзича ғудраниб, Ёдгорни урганларнинг гўрига ғишт қалар, яниб кўяр, ташқарида эса шамол ғувиллар, деразанинг аллақайси тирқишидан совук кириб турарди.

– Аваз ака янги йилни бизникида кутамиз деяпти, борамизми? – деди Зойиржон анчадан кейин. Ёдгор уни юпатиш учун Зойиржон гапни атайлаб бошқа ёққа бурганини тушунди.

– Майли, – деди лоқайдлик билан.

– Қизларгаям ҳайронман. Ярим кечада майиз бор эканми кўчада? – деди Зойиржон яна ўша мавзуга қайтиб.

– Билмасам, – Ёдгор кўрпага бурканиб олди. Қизнинг оппоқ тиниқ юзи, миннатдор боқиши кўз ўнгига келиб жилмайди.

– Юрмасин эмас, юрсин. Мана, бизга ўхшаган йигитлар билан чиқсин кўчага. – Зойиржон мамнун хўрсинди. – Бугун Наргиза икковимиз ҳам алламаҳалгача тентираб юрдик. Ўзининг ҳам оёғи акашак бўлиб қолди-ёв.

Ёдгор ўзлари билан ўқийдиган Наргизани Зойиржон яхши кўришини билар эди. Яна бояги рассом қизни ўйлади. Тиниқ чехраси кўз ўнгига келди.

– Бормайсизми?

– Нима? – деди Ёдгор Зойиржоннинг гапига дафъатан тушунолмади.

– Эртага дарсга бормаисизми, деяпман.

– Қандоқ бораман... – деди Ёдгор. – Кулмайдими ҳамма.

Анчадан кейин Зойиржон пишиллаб, текис нафас ола бошлади. Уй совиб кетди.

Ёдгорнинг уйқуси келмас, боши лўқиллар, ҳамон ўша тиниқ чехра кўз ўнгидан кетмас эди. «Қизик, нима қилиб юрибди ярим кечада? Бояги болалар унга ҳеч ким эмас, – деб ўйларди у ачишаётган ғуррасини пайпаслаб. – Булар унинг тирноғига ҳам арзимайди. – У муштлашувнинг бутун тафсилотини эслаб, жилмайиб қўйди. – Қизик бўлди-ку!»

Ёдгор бўлиб ўтган нохушликка ранжимас, узок вақтлар хаёлини банд этиб юрган қизни бир лаҳза бўлсин, кўрганидан қувонар эди.

* * *

Чаросларнинг уйи шаҳарга энди қўшилган чеккадаги қишлоқда эди. У охириги автобусга қандоқ илинганини, қишлоққа қандоқ етиб келганини ўзи ҳам билмади. Тийғана-тийғана ўзларининг тор кўчасига етганидан кейингина нафасини ростлаш учун тўхтади. Тез югурганидан бўлса керак, юраги гупиллаб урар, юзлари ловиллаб ёнар эди. Сочлари жикқа сув бўлиб кетган, бўйнига қўнган қор эриб, ёқасидан оқиб тушар, ғашини келтирарди.

Кўча четидаги каллакланган толлар шарпадай қорайиб кўринар, энг ичкарида – уларнинг уйи пештоғида чирок ёниб турарди. Қор кечиб дарвозага яқин боргандагина у қаттиқ толиққанини, оёқлари қалтираб кетаётганини пайқади. Қўлидаги тугунни остонага қўйиб, рўмолини

кайта ўрамоқчи бўлди-ю, бўшашиб туриб қолди. «Ўлсин тушиб қопти». У энди эси жойига келгандек боя ўзини химоя қилган баланд бўйли, ингичка мўйлови ўзига ярашган, озғингина, жингалак соч йигитни ўйлади. «Анавилар индамаганмикин унга... Турқингни ел егурлар, индамай кўярмиди?» Юрагида оғир бир ғашлик билан эшикни итарди: очик экан. «Опам ухламай ўтиргандирлар», деб ўйлади у қори супурилган цемент йўлқадан тез ўтиб бораркан. У этакдаги ошхонанинг қор босган томини, кўмилмай қолган токнинг оппоқ тасмадай осилиб ётган сўриларини, музлаб қолмаслиги учун жўмраги очиб қўйилган водопроводни кўриб, зудлик билан айвон олдига борди.

Онаси эшитсин, деб этикчаларининг қорини атайлаб қаттиқ-қаттиқ қоқди-да, ойнабанд зинадан кўтарилди. Эшикни очиши билан гуп этиб иссиқ ҳаво юзига урилди. Шу пайт ичкари уйнинг ҳам эшиги очилиб, остонада онаси кўринди. Василя Назаровна бош яланг, оқ оралаган сочлари силлиқ таралган, кўк жемпер кийиб олган, бир кўлида коса кўтариб, иккинчи кўли билан эшик дастасидан ушлаб турарди.

Чаросни кўрди-ю, худди қизиникига ўхшаш йирик, коп-қора кўзларида кўркув пайдо бўлди. Ҳали аёллик кўркини йўқотмаган юзи жиддийлашди.

– Ҳа? – деди косаларни айвон ўртасидаги столга кўйиб. – Нима бўлди, қаёқдайдинг?

«Овқатланмай кутиб ўтирган эканлар», деб ўйлади Чарос. Бояги воқеаларни эслаб, хўрлиги келди-ю, ерга қаради.

– Дарсдан кейин тоғамникига борувдим, – деди ўпкаси тўлиб: – Чақалоқ касал бўлиб қолибди. Тоғам ҳадеганда келавермаганидан кейин, кеннойимни касалхонага обордим... Мана, кийимлари. – Чарос тугунни бир чеккага кўйди.

Василя Назаровна тўла гавдасига ярашмаган илдамлик билан келиб қизининг пальтосини ечишга кўмаклашди.

– Вой, рўмолинг қани? Нега йиғладинг?

Чарос онасининг кўзига қарашга ботинолмай, этикчасини еча бошлади.

– Тушиб қолибди, – деди бош кўтармай. – Йиғлаганим йўқ, чопдим... Кўрқдим.

Онанинг юзига қон югурди.

– Қилган ишинг тушмасин. Ўтир, овқатингни ич.

Чарос иштаҳасизлик билан шўрва ичаркан, онасининг ўзига диққат билан қараб қўяётганини сезар, шунинг учун бош кўтармас эди. У онасининг қаттиққўллигидан чўчир эди.

– Ҳали Дилшод ҳам келувди, – деди Васида Назаровна жимликни бузиб.

Чарос «Келиб нима қиларкан», дегандек онасига кўз кирини ташлади. Қошиқни стол чеккасига қўйди.

Васида Назаровна унинг кўнглидан ўтганларни сизди.

– Овқатингни ич.

– Бўлдим, опа, – деди Чарос чой қуяётиб.

Яна бирпасдан кейин у ўз хонасига кириб кетди. Ҳорғинлик билан ўрнига чўзилди. Каравоти тепасида, шундоқ шифт остида турган рамкадаги расмга ўйчан тикилиб, узоқ ётди. Расмда шалағи чиқсаям ҳамон айланиб турган чархпалак тасвирланган эди. Унинг тарновларига яшил сув ўтлари ёпишган, кўп пақирчалари тушиб кетган. Аммо тарновда ҳамон сув тўлиб оқяпти. Ариқ соҳилидаги жийда соясида эса мисқоли ятак кийган оппоқ соқолли чол кетмон дастасига суяниб, букчайиб турибди. У ўсиқ қошлари остидаги қисикроқ кўзлари билан чархпалакка ўйчан тикилиб қолган.

Бу – бултур биринчи курсни битириб, таътилда Чимёндаги бувисиникига борганида Чарос ўзи чизган расм эди. У чол билан чархпалакни қиёсламоқчи бўлганди. Чархпалак сувни юқорига – ташна далаларга чиқариб беради. Оқар сув асло ортига қайтмайди. Чархпалак эса ўз

ўрнида туриб, яна янгидан-янги далаларни суғораверади. Чол ҳам шундай. Кўпларга яхшилик қилган. Ҳаёт ортга қайтмайди. Чолни биров эслайди, биров эсламайди... Чароснинг «Мироб» деб аталган бу асари институтда кўпчиликка маъқул бўлган эди.

Нариги хонада гугурт чизилди. Чарос ҳамон ёнбошлаб ётганча, эшик ғирасидан онасини кўрди. Васила Назаровна сигарет тутатганча, стол лампаси ёруғида ўтириб ишлар, афтидан, ўқувчиларнинг ёзма ишини текширарди.

Чарос кўзларини юмиб олди. Ташқаридаги шамол кучайган бўлса керак, дераза ортидаги толларнинг шохи қисирлаб кетди. Қор учқунлари ойнага чирсиллаб урилди. Ҳовлида ит ғингшиди.

Чарос исиб кетди. Кўрпани очиб ташлаганча, «ҳовуз» қилиб ишланган фанер шифтга тикилди. Боядан бери кўнглини ғаш қилаётган нарсани энди топиб олгандек оғир хўрсинди. «Опам ҳам қизиклар, Дилшодни нима қиладилар гапириб. Турқи курсин... – Кейин бояги трамвайдаги йигитни эслади. – Нега қочиб кетдим, – деб пичирлади лабларини тишлаб, – Анави сурбетлар соғ қўймайди уни. Қаёқданам ўша трамвайга ўтира қолдим?!»

У ўйлай-ўйлай яна бир нарсани топди. Бўй етган ҳар бир қиз қатори унинг ҳам хаёлини аллақандай бир йигит тимсоли ҳамиша тарк этмасди. Қизик, бугун худди ўша тасавуридаги одам учради. Баланд бўйи, жингалак соч... Худди ўзи... Қисматнинг ўйинини қаранг. Учради-ю, бир лаҳзада йўқолди.

Айтгандай, плаш кийган эди шекилли... Кулранг плаш. Чарос у ёғини эслай олмади. Анчагача шу алфозда ётди. Ташқарида бўлса ҳамон шамол изиллар, тол шохлари қирсиллар, ит ғингширди.

Ёдгор ғалати туш кўрибди. Келесдаги ҳовлисида юрганмиш. Ҳовлининг ўртасидан каттакон анҳор оқиб ўтаётганмиш. «Қизик, ҳовлимизда анҳор йўқ эди-ку», деб ўйлармиш у ҳайрон бўлиб. Тағин анҳор бўйида бир тупми, икки тупми ёнғоқ ҳам бор эмиш. Ёдгор яланғоч бўлиб, сувга тушиб олганча ёнғоқ териб юрганмиш. Бирини тутаман деса, иккинчиси оқиб кетармиш...

Бирдан дарахтнинг ўрнида Оқила буви пайдо бўлиб қолибди, «Ҳой, чик, оқиб кетасан», дермиш у чирқиллаб. Ёдгор сузаман деса, кўллари қимирлата олмасмиш. Бир вақт бундай қараса, уни чақираётган Оқила буви эмас, жигарранг пальтоли чиройли қиз эмиш. Ёдгор шу алфозда сувдан чиқишга қиздан уялармиш. Туравериб музлаб кетибди.

У совқотиб уйғонди. Кўзларини чала очиб, атрофга разм солди. Зойиржон ўрнини тузатиб, кетиб қолибди, вақт алламаҳал бўлиб кетган шекилли, уй ёп-ёруғ, аммо совуқ эди.

Ёдгор шишиб кетган лунжини силаб кўйди-да, ғужанак бўлиб, адёлга бурканиб олди. «Ҳалиям қор ёғяпти шекилли», деб ўйлади у тиззаларини қорнига тортиб. Кўзини юмиб, ҳарчанд уринмасин энди уйқуси келмади.

Бир маҳал эшик оҳиста тақиллади.

– Керакмас, – деди Ёдгор кўрпадан бошини чиқармай. Эшик қаттиқроқ тақиллади.

«Жуда сурбет-да», деб ўйлади у ҳар куни қатик олиб келадиган боладан аччиқланиб.

– Қатик керакмас, – деди бақириб. Кейин девор томонга ўгирилиб олди.

Тағин бир лаҳзадан кейин эшик ғийқиллаб очилди.

«Оббо, тинчлик йўқ экан-да, буларнинг дастидан». У жаҳл билан бурилиб, бошини кўтарди. Кўтарди-ю,

тирсагига таянган кўйи қотиб қолди. Остонада Азиза турарди. У бошига чиройли шарф ўраб, шуба кийиб олган, кўлидаги сумкачасини ликиллатганча эшикнинг бир табақасига суяниб, ноқулай жилмайиб турар, унинг табассуми кулгидан кўра йиғини эслатар эди.

– Келинг, – деди Ёдгор овози титраб. Унинг вазоҳатида «нега келдинг», деган маъно борлигини Азиза тушунди шекилли, ўзини босиб, кинояли кулди.

– Келдим... – У ичкарига қадам ташлаб, столнинг бир чеккасини кўлининг учи билан жиркангандек артди-да, сумкасини кўйди. Шарфини бошидан олиб, стул суянчигига илди, истамайгина ўтирди. Сочлари паришон тўзиб кетди. Нафис бўялган киприкларини пирпиратиб, хонани кўздан кечириб чикди. Лабини буриб, жилмайиб кўйди.

Ёдгор унинг бу қаршида: «Ўл-а, шу кунга тушиб қолдингми?» – деган маънони уқиб, ғижинди.

– Кечирасиз, мен кийиниб олишим керак, – деди у ковоғини солиб.

Азиза яна лабини буриб кулди.

– Кийинаверинг, қарамайман, кераккинасиям йўк...

Ёдгор ёнламаси турганча шим кияркан, Азизанинг бир лаҳза ташлаган ғамзалик назарини илиб олди-ю, юраги гупиллаб кетди. «Зойиржон ўқишга кетган, бутун ётоқхонада ҳам ҳеч ким бўлмаса керак...» У Азизага кўз кирини ташлади. Азиза энди унга қарамас, сувоғи кўчиб тушган шифтни томоша қилиб ўтирарди.

Ёдгор хаёлига келган аҳмоқона фикрдан ўзи ижирғаниб кетди. «Ўл, аҳмоқ!» У тезгина кийинди-да, бурчакдаги жўмрақда ювинди.

«Нега келди бу, тагин нима даъвоси бор экан?» – деб ўйлади артина туриб.

Кейин Азизанинг қаршисидаги стулга келиб ўтирди-да, унинг кўзларига хотиржам тикилди. Азиза бир оз

Ўзини олдирган, аммо ҳамон ўшандай чиройли, кўзлари киртайиб қолган бўлса ҳам тетик боқар эди. Бир вақтлар Ёдгор мана шу кўзларни бир бор кўриш учун жонини фидо қилишга тайёр эди. Мана шу юпқа лаблардан бир ўпич олиш эришиб бўлмайдиган бахтдек туюларди. Худди шу кўзлардан ғазаб сочилиши шу лаблар заҳардек қақшатиши мумкинлигини хаёлига ҳам келтиролмасди. Сўнги воқеалар кўз ўнгида жонланди-ю, Азизанинг ҳозирги қиёфаси ҳам совуқ кўриниб кетди.

– Муборак бўлсин... – деди Азиза унинг шишиб кетган юзига имо қилиб.

Ёдгор бу гапда меҳрибонлик эмас, хузур оҳанги борлигини сезиб, қўл силтади. «Кел, шуюм бир қувонсин!»

– Ҳа, кеча кўпроқ ичиб қўйган эканман. Болалар билан муштлашибмиз. Боплаб пўстагимни қоқишди.

Азиза қийқириб кулди. Ўтирган стули ғирчиллаб кетди.

– Кўпроқ ичинг! – деди у «ажаб бўпти» деган маънода.

Ёдгор унинг роҳатланаётганини кўриб, негадир ўзининг ҳам кўнгли таскин топди. Ёмонми, Азиза ўзи кўмган гўрни ўзи тепкиласа...

– Кечирасиз, – деди Ёдгор бир оздан кейин. – Қурук чой йўқ эди...

Бу унинг: «Энди иззатинг битди, кетавер», дегани эди. Азиза тушунди.

– Зиёни йўқ, мен бир минутга... ўлибманми, сизнинг чойингизни ичиб.

Ёдгор бу гапдан: «Гадойдан хайр сўрайманми, сенку шунча менинг тузимни ичдинг, ҳалиям бўлса, отам сендақаларнинг ўнтасини боқишга қодир», деган маънони уқди. Кўнгли чўкиб, бир лаҳза ерга қараб қолди.

– Мен ҳам ўқияпман. – деди Азиза унга диққат билан тикилиб. – Пединститутнинг сиртқи бўлимида.

– Эшитгандим, – Ёдгор шундай деди-ю, Азизанинг кўнглига «халиям мени кўмсар экансан-ку», деган ўй келмаслиги учун кўшиб қўйди: – Тошкент катта шаҳар, даргоҳи кенг.

– Қанча стипендия оласиз? – деди Азиза ниҳоятда жиддийлик билан.

«Яна пул, – деб ўйлади Ёдгор ижирганиб. – Нима бало, булар ўлгандаям пулдан кафан қилади шекилли».

– Ўзимга етади, – деди секин.

Азиза кўриб турибман, дегандай, яна хонани кўздан кечирди. Қоғози кўчган деворлар, тоза бўлса ҳам эскириб кетган дарпарда, сарғайган чойгумни кўриб қаноат ҳосил қилди шекилли, яна кўзларида кулги ўйнади.

Энди уларнинг гапи тамом бўлган эди. Аммо иккови ҳам бир-биридан алланимани кутгандек ўтиришарди. Ёдгорнинг назарида уй янаям совиб кетгандек кўринди. Азиза олтин узукли бармоқларини ўйнаб ўтираркан, ил-кис бошини кўтарди.

– Ўйлаб кўрдингизми?

«Ҳа, гап мана бу ёқда экан, – деб ўйлади Ёдгор. – Бояги гапларнинг ҳаммаси даромад экан-да».

– Нимани ўйлайман?..

Азизанинг кўзларидаги бир лаҳзалик маъюслик йўқолиб, ўрнини асабий хушчақчақлик эгаллади.

– Балки ялиниб келди дерсиз, – у шодон кулди.

Аёл киши ўзини бахтиёр кўрсатишга уриняптими, биллингки, юрагида дарди бор. Ёдгор буни тушунди. Азизанинг аҳволига негадир ачинди. Маъюс қиёфада бошини кўтариб, унга тикилди.

– Кераккинасиям йўқ. – деди Азиза яна асабий кулиб.

У Ёдгорнинг қоқ юрагига ханжар уришни мўл-жаллагандек бир зум тўхтаб қолди-да, кўзига тик қараб гапирди:

– Мен эрга тегяпман.

Ҳар кимда бўладиган худбинлик Ёдгорда ҳам бор эди. Бу гап ростми, ёлғонми, бари бир юрагининг бир чеккасида оғриқ пайдо бўлди. Қачонлардир ўзиники бўлган хотин бировнинг бўйнига осилиши унга алам қилди.

Ёдгор Азизанинг ўзидан кўз узмай ўтирганини, юридагиларни билишга уринаётганини пайқаб турарди. У анчадан кейин ўзини босиб олди. «Кимсан ўзинг, – деб ўйлади нафратланиб. – Хўш, эрга тегмаганида қайтиб бориб ярашармидинг». Шу тобда ўша эски адоватлар, бири-биридан жирканганлари кўз ўнгига келди-ю, алланечук енгиллик сезд.

– Табриклайман! – деди у бошини кўтариб.

Бу гап Азизага шунчалик таъсир қилишини билмаган экан. Тўсатдан Азизанинг ранги бўзариб кетди. Титроқ кўллари билан сумкасини юлиб олди-да, силтаниб эшик олдига борди. Ғазаб билан бурилиб қаради.

– Эркак эмиш! Бу кунингдан ўлганинг яхши!

У эшикни шу қадар қарсиллатиб ёпдики, деразалар зириллаб кетди.

Ёдгорнинг кулоқлари анчагача шанғиллаб турди. У чаккасини бармоқлари билан қисиб олганча, столга тирсагини тираб, мункайиб ўтирар, Азизанинг оқариб кетган юзи, титраётган лаблари кўз ўнгидан кетмас эди: «Бу кунингдан ўлганинг яхши!»

Дунё қизиқ экан. Қачон қарасангиз, етдим деганда қоқиласиз. Ё қисмат ҳаммага бахт улашаётганида унга етмай қолганми? Эсини танибдики, одам бўлсам, нимадир яхши иш қилсам, дейди. Узоқда нурли бир нуктадай порлаб турган толега интилади. Амаллаб яқинборганида бахт деган нур яна бир олам нарига кетиб қолади. У югураверади, толе ундан қочаверади.

Чойхоначи Мирзо бувага кўмаклашиб, сув ташиб юрганиям баҳарнав экан. Энди тўртинчи синфга ўтганда ота ўрнида ота бўлиб қолган Мирзо бува тўсатдан ўлиб қолди.

Анчадан буён тувакка тушиб ётган Оқила буви ҳам чолнинг қирқи чиқмасидан кўз юмди, Чол-камбирнинг Туркистонга келин бўлиб тушган ёлғиз қизи ота-онасининг катта маъракасини ўтказиб, ҳовли-жойни сотиб кетди.

Ёдгорни, Келеснинг ўзидаги интернатга жойлаштиришди. Ўлиб-тирилиб ўқиди. Ғишт терувчилик хунарини ўрганди.

Биринчи маошини олган куни чол-камбирнинг мазорига борди. Мазорни қиртишлаб тозалади. Гўристон қоровулига пул бериб, Қуръон тиловат қилдирди. Ўзининг ота-онаси нега йўқлигини ўйлаб, йиғлади.

Қурилиш трести унга ётоқхонадан жой берди. Хуллас, йигит кишининг бошига бахт қуши қўнмай иложи йўқ экан. Унинг ҳам ҳаёти бир нав яхши бўлиб қолди. Икки йилча шу тарзда ишлаб юрди. Кейин бирдан ороми бузилди. Ҳаммаси шим олиш баҳонасидан бошланди.

Биринчи май арафаси эди. Ёдгор байрамга янги мода бўлган лавсан шим олиш ниятида туман марказидаги универмага борди. Пештахта ортида турган кошкўзлари қоп-қора, дўмбокқина қизни кўрди-ю, юраги жиз этди. Шим танлаган бўлиб узоқ ивирсиб қолди. Қиз, охири жаҳли чиқди шекилли, қойиб берди:

– Оласизми, йўқми? Олсангиз олинг, бўлмаса бўшатинг йўлни.

– Оламан, оламан! – деди Ёдгор ҳовлиқиб, пул чиқараркан,

Ётоққа келиб қийиб кўрса, икки мўлжал каттасини олибди. Ҳамхоналари қулишди.

– Обориб бер, бошқасини айирбошлаб беришади.

Ёдгор катта шим олганига, яна боришга баҳона топилганига ҳатто севинди ҳам.

Бу сафар қиз унга зарда қилмади.

– Ўзим ҳам дадангизга оляпсизми, деб ўйловдим, – деди қулиб.

Қизнинг кулгиси Ёдгорга шунчалар қувонч бағишладики! «Бундан чикди, мени эслаб қолган экан-да», деб ўйлади у севинчи тошиб.

Шу-шу ҳар куни совунми, тиш чўтками, тугмачами баҳона қилиб универмагга келадиган бўлди. Бора-бора қиз ҳам уни таниб қолди. Ёдгор қизнинг бир марта кулиб қарашини кўриш орзусида саккиз чақирим наридан гоҳ пиёда, гоҳ ўртоғининг велосипедида келиб кетарди.

Бир куни у иккита кино билети кўтариб келди.

– Клубда ҳиндча кино кетаётган экан, – деди кўрқапўса. У қизнинг ҳозироқ олдига солиб ҳайдаб юборишини кутиб турарди, Йўк, қиз ҳайдамади.

– Бугун вақтим йўк, ишдан кеч чиқаман, – деди у.

Шундан кейин унинг энг шодон кунлари бошланди. Ёдгор Азизанинг билагидан ушлашга ҳам ботинолмас, аммо бир кун кўрмаса туrolмасди.

Айни узум пишиғида Азиза Ёдгорни иккита ўртоғи билан меҳмонга чақирди. Уларнинг каттакон боғи бор экан, йигитлар узумхўрлик қилишди.

Азизанинг сельпо раиси бўлиб ишлайдиган отаси Ёдгорнинг авлод-аждодини суриштирди. «Тамом, – деб ўйлади Ёдгор эти увушиб. – Ҳаммаси тамом бўлди!»

Йўк, бахт ҳам, бахтсизлик ҳам жуфт бўлади, дейишгани рост экан.

Бир ойдан кейин худди ўша катта боғда данғиллама тўй бўлди. Ёдгор жаранглаган уйлар, қора дарахтдан қилинган гарнитурлар, қўша-қўша гиламларни кўриб, оғзи очилиб қолди. Бу нима, тушими, ўнгими? Ўзига шунча фидойилик қилган мана шу гўзал қизнинг – жондан ортиқ Азизасининг олдидаги қарзини қандоқ узсин. Бошига кўтариб юрса арзимайдими?! Яқиндагина чойхона сўрисини супуриб, чой ташиб юрган Ёдгор шуми? Бировдан туртки еб, бировдан сўкиш эшитиб ўрганган югурдак бола шуми? Ўзининг ота-онаси қани, шу топда

ўғлини кўрса бўлмайдими? Ёдгор ҳарир рўмол ёпинган келин ёнида ўтириб, бахт-саодат тилаб гапираётган кишиларнинг жарангдор сўзларини, қарсбадабанг куй садоларини эшитаркан, буларнинг ҳаммаси эртақдек туюлар, ишонгиси келмас эди.

Қизик, ишонмаганича бор экан. Такдирнинг ўйинини қаранг. Бир кун илгари қувончдан боши кўкка етган Ёдгор, тўйнинг эртасига тўрвасини йўқотган гадойдек бўшашиб қолди. Севинчлари момақалдироқдек гумбурлаб, чақмоқдек бир зум ярақлади-ю, ўчди.

Нега мени алдадингиз? – деди овози қалтираб. Кейин муштини тишлаганча инграб юборди. – Нега алдадингиз, нега?!

Азиза тўшақда хомуш ётар, кўзини бир нуктадан узмас, афтидан, кимнидир эслар эди.

– Ким ўша?! – деди Ёдгор ғазаб билан ўрнидан сапчиб туриб.

– Секин, – деди Азиза унга қарамай. – Дадам эшитса жанжал бўлади.

Ёдгор жанжал бўлмаслигини билар эди. Дадасининг ҳамма нарсадан хабари бор. Бўлмаса қизини таг-зотининг тайини йўқ бу йигитга бермасди.

«Гап бу ёқда экан, – ўйлади у ўкинч билан. – Демак, улар мени одам санашмаган».

У ўзининг қадри пастлигидан афсусланди, ғурури поймол бўлганлигини ўйлаб, аламдан тўлғана бошлади.

Анчадан кейин Азиза йиғлади. Уни жонидан ортиқ севишини пичирлаб айтди.

Хотин кишининг кўз ёши ширин бўлади. Ёдгорнинг раҳми келди. Хотинини овутди.

Аммо шафқат билан муҳаббатнинг ораси бир чақирим-у, шафқат билан нафратнинг ораси бир қарич бўлишини Ёдгор билмас экан. Кўп ўтмай тушунди. У бу уйга биров бўйнига арқон солгандай истар-истамас кириб

келар, келганда ҳам кўп ўтиролмас эди. Бу уй унга бегона туюлар, ҳар сафар адашиб кириб қолгандай бўлаверарди.

Ярим йилча турмуш қуришган бўлса, бир ой ҳам эр-хотин бўлиб яшашгани йўқ. Икковлари хўроз қичқиргунча ухламай ётишар, иккови ҳам бир-бирининг ухламаётганини билар, аммо чурқ этишмасди.

Азиза гапнинг учини чиқарган бўлса керак, қайнонаси Ёдгорни ношудликда айблаб, қойийдиган бўлиб қолди.

Бир куни қайнотаси Ёдгорга маслаҳат солди:

– Қачонгача қишлик-қировлик кунлардаям лой чангаллаб юрасиз. Савдога кириңг. Савдода гап кўп. Мен сизга овлоқроқ бир дўконча олиб бераман.

Ёдгор қайнотасининг кўзига биринчи марта тик қаради.

– Мен савдога кирмайман. Ўзингизни уринтирманг.

Қайнотаси мошранг бахмал дўпписини кафтига қоқиб, ўридан туриб кетди. Нарироққа бориб тўнғиллади:

– Ҳемирининг тайини йўғ-у, димоғидан эшақкурт ёғилади...

Ёдгор ўрталарида дарз пайдо бўлганини билди. Ўша куни ичиб келди.

Бора-бора Азиза ҳам уни жеркадиган, ҳар гапида пичинг қиладиган бўлиб қолди.

Ёдгор бутун аламини меҳнатдан олар, кечки смена-ларга қолиб ишлар, бу эса Азизаниннг баттар ғашига тегар эди.

Худди ҳозиргидақа қиш кунларидан бирида Болгариядан қурувчилар делегацияси келди. Трестдагилар илғор бинокорлар қатори Ёдгорни ҳам тантанали кечага таклиф қилишди. Кеча охирида трест бошлиғи – кекса, жиккак киши: «Ҳеч меҳмонингиз бўлмадик-да», деб ҳазиллашди.

Ёдгор меҳмонларни уйига бошлаб келди. Дарвоза кулф экан, узоқ тақиллатди. Меҳмонлар совқотганидан ер тепкилаб туришар, Ёдгор хижолат чекар эди.

Анчадан кейин йўлакда қадам товушлари эшитилди.

– Очинг, меҳмонлар келишди, – деди Ёдгор бетоқат бўлиб.

– Меҳмонларингиз бошингизда қолсин! – деди Азиза дарвозанинг нарёғида туриб.

Ер ёрилмади-ю, Ёдгор кириб кета қолмади.

– Эсингни едингми, оч! – деди у зарда билан.

– Битта ўзингни боққанимиз етади. Йўқот пиёниста ўртоғларингни!

Ёдгорнинг боши айланиб, кесакига суяниб қолди. У турмуши омонат эканини, қачондир оиласи бузилишини кўпдан кўнгли сезиб юрар, аммо бунчалик шарманда бўлишини ўйламаган эди. Хотинининг ҳайдаганидан кўра сенсиргани юрак-юрагидан ўтиб кетди.

– Шунақами, – деди Ёдгор хириллаб. – Қўйдим!

Трест бошлиғи ҳайҳайлаб унга ёпишди:

– Ёшлик қилманг, ўғлим, шайтонга ҳайф беринг.

Ичкарида қайнонасининг жаврагани, Азизанинг бидирлагани эшитилди.

Ёдгор кўз ўнги қоронғилашди-ю, бошини қуйи солганча, тусмоллаб юриб кетди.

Ўшанда трест бошлиғининг юпатганлари, насихат қилгани, аммо у ўқишга кетаман, деб туриб олгани ҳозир Ёдгорнинг кўз ўнгидан бирма-бир ўтди.

«Энди менинг рухсатим керак бўлиб қолибдими? – деб ўйлади чойгумга сув тўлатаркан. Боя хотинининг зарда қилиб эшикни қарсиллатиб чиқиб кетганини эслаб, кулиб қўйди. – Синаш учун келган. Тегса тегавермайди-ми?»

У ошхонага кириб, чойгумни газга қўйди. Қайнашини кутиб, дераза олдида келди.

Ҳаво очилиб кетди. Нариги ётоқхона томида, икки бино ўртасидаги гулзорда қор яраклайди. Тўртта-бешта сўқмоқ из тушибди. Ўйинқароқ болалар катта йўлдан

ғизиллаб ўтаётган машиналарга ёпишиб, сирпанчик учяпти. Бекатда одам сийрак. Бир хотин арча кўтариб турибди.

Чойгум қайнаб, тошди. Ёдгор деразадан кўз узиб, газни ўчирди.

* * *

Ҳар фаслнинг ўз қувончи бор. Қиш ҳам каттадан-кичик ҳаммага бир олам шодлик бахш этди. Икки кундан буён муздеккина қиш фариштаси шаҳар устида кезиб, элагини силкитар, қулоқ-бурни қизарган одамлар «Янги йилбоп қор бўляпти-да», деб кулишар, ҳавода мусаффо чилла иси кезар эди. Кинотеатрлар, маданият саройларида таътилга чиққан болаларнинг кулгиси янграйди. Катта майдонларда арчалар безатилди.

Йилнинг сўнгги оқшомида Тошкент яшнаб кетди. Катта бинолар пештоғида сон-саноксиз лампочкалар маржони порлади, арчалар нурга беланди. Озиқ-овқат магазинлари тирбанд бўлиб кетди. Сумка, тўрхалта кўтарган одамлар уй-уйига шошилишар, таниш-билишларини кўриб, байрам билан кутлашар эди.

Ёдгор билан Зойиржон гастрономдан майда-чуйда харид қилишди-да, Аваз аканикига йўл олишди. Биринчи курсда пахтага боришганида бу аспирант йигит уларга раҳбар бўлиб чиққан, шу баҳона дўстлашиб кетишганди. Унинг боғчада тарбиячи бўлиб ишлайдиган озғингина хотини Тамила ҳам йигитларнинг ўз опасидай бўлиб қолган. Аваз марказдаги тўққиз қаватли уйда яшар, Ёдгор билан Зойиржон бу уйга кўп келишганди.

Марказий универмаг олдидан ўтиб кетишаётганида Ёдгор бир ҳафта илгари рўй берган ҳодисани эслади, ўша қизнинг кўзлари, миннатдор боқиши тағин тасавурида жонланди-ю, юраги орзиқиб кетди. Энди у қизни учрата олмаслигини билса ҳам, негадир кейинги пайтларда уни

хар куни эслар эди. Бир-икки марта Театр ва рассомлик институтига боришга ҳам қарор қилди-ю, айнаиди. «Трамвайда иккита аҳмоқ шилқимлик қилганида ёрдам бергандим, шунга келдим», дейдими?

Кўйлакчан бўлиб, шимининг устидан сочиқ боғлаб олган Аваз остонада уларни қувониб қарши олди.

– Буларни қара, Тамила, шунча ичкилик олиб келишибди – деб қичқирди у сарғиш қошларини учуриб.

Пиёз тўғраган бўлса керак, кўзи ёшланиб турган Тамила ошхонадан чиқди. У кийиб олган гулдор халатининг елкалари осилиб турар, қўлида пичоқ бор эди.

– Қочинг, Ёдгор! – деди Зойиржон кулиб. – Тамила опамнинг қўлида пичоғи бор экан.

– Шиша кўтарганларнинг жазоси шу! – Тамила пичоғини ўйнатиб, таҳдид қилди. – Қани, киришлар, болалар!

– Ҳайронман, арақ қимматлашганидан буён магазинларда навбат янаям кўпайиб қолди. – Зойиржон гоҳ Авазга, гоҳ Ёдгорга қараб, кўз қисиб қўйди.

– Қанийди шу ўлгурни янаям қиммат қилиб қўйса, – деди Тамила тўрхалталарни бир чеккага олаётдиб.

– Унда хотинлар оч қолади-да!

Кулишди.

Зойиржон дарров ошхонага кириб, сабзи тўғрашга тушиб кетди.

– Сиз энагалик қиласиз, – деди Тамила олти ойлик ўғилчасини Ёдгорга тутқазиб. – Қаранг-чи, кимга ўхшабди бу?

– Билмасам, – деди Ёдгор пахмоқ қалпоқча кийгизилган болани оларкан. – Сарик машаклиги дадасига ўхшаб кетади.

– Шамоллаб қолиб бизларни қандоқ кўрқитдики бу! – Тамила унга сўрғич кийгизилган сутли шишани узатди. – Йиғласа мана буни берасиз.

Нариги хонадан Авазнинг овози келди:

– Уйланадиган бўлсангиз, Ёдгоржон, серсутроқ кизни танланг. Хайронман, онасининг сути йўклигига мен айбдорманми, ҳар куни саҳарлаб сут олиб келаман.

– Алжиманг! – деди Тамила жилмайиб.

Ўзи фарзанд кўрмаган одамга қизиқ туюларкан: Ёдгор диваннинг бир чеккасида Алишерни беўхшов кўтариб ўтирар, кимирлашга кўрқар эди.

Бир оздан кейин у шикоятмуз кичкирди:

– Бунингизни қаранг, Тамила опа, ҳаммаёғимни ҳўл қилиб қўйди-ку!

Тамила югуриб келиб, кулганча болани унинг кўлидан олди. Ёдгор тиззалари ҳўл бўлган янги шимига қараб қўйди. Бола эса тишсиз оғзини катта очиб, «қойил килдимми», дегандай қийқириб кулди.

– Э, дарвеш, – деди Ёдгор ҳам беихтиёр кулиб.

Улар столга ўтиришганида Янги йил киришига бир соатча қолган эди. Энди овқатга қўл уришгани, қўнғироқ жиринглади. Эр-хотин йўлакка югуришди. Зум ўтмай Авазнинг аллаким билан қуюқ сўрашгани, Тамиланинг «Вой!» деб қувноқ қийқиргани, кимнидир чўлп этиб ўпгани эшитилди.

Аваз қора костюм кийиб, галстук таққан, сочи ҳўллаб силлиқ таралган йигитни бошлаб кирди. Совуқдан бўлса керак, унинг юзи қизариб кетган, ингичка қошими, кўзларими, нимасидир, қизларни эслатар эди.

– Танишинглар! – деди Аваз йигитни кўрсатиб. – Дилшод, менинг ўртоғим, мактабда бирга ўқиганмиз. Ҳозир француз тилидан дарс беради... Булар менинг дўстларим. Студентлар...

Ёдгор билан Зойиржон баравар ўрнидан туришди. Дилшод кинодаги офицерлардек бошини кескин силкиб, сўзсиз саломлашди. Бу қилиғи Ёдгорга ёқмади. «Мана, французча саломлашишнйям ўрганиб олдик», деб ўйлади у Дилшоддан юз ўгириб.

Йўлакда Тамиланинг аллақандай аёл билан гаплашгани эшитилди. Кейин... кейин Ёдгор эшик томонга қаради-ю, юраги шув этиб кетди. Назарида уй янаям ёришиб кетгандай, ҳали ичмай туриб маст бўлиб қолгандай, ичида қуёш порлаб чиққандай бўлди. Остонада ўша қиз – шунча кундан буён унинг хаёлидан нари кетмай қолган кизнинг ўзгинаси турарди. У нафис пуштиранг жемпер кийиб олган, сочи чиройли турмакланган, чироқдан кўзи камашгандай, киприкларини пирпиратиб жилмаяр эди.

Ёдгор йиқилиб кетаётгандай стул суянчиғини ушлаб олди. Унинг томоғи қақраб кетган, ҳозир гапирадиган бўлса овози чиқмаслигини билар эди.

Бу менинг жияним. Чарос, – деди Аваз қизнинг елкасига қоқиб. – Булар – Зойиржон, Ёдгор.

Қиз Ёдгорга қаради-ю, бирдан кўзлари катта очилиб кетди. Ёдгорнинг юзига тикилиб, хавотирлангандай энтикиб қўйди. Чамаси, унинг юзидаги «лампочка» излари ҳамон кетмаган эди. Кейин қизнинг кўзлари қувончдан порлаб кетди.

Илдам келиб, Ёдгорга қўл узатди.

– Ассалому алайкум.

Ёдгор эсанкираганча қизнинг жажжигина, муздек қўлини қисаркан, унинг кўзларидан: «Мен сизни танийман, мен сизни биламан», деган маънони уқиб олди.

– Ўтиринг, Чарос, – деди Дилшод ёнидаги стулни суриб.

Ёдгор гарангсиб, жойига ўтириб қолди: «Эри экан бу...»

Чарос «эри» билан Ёдгорнинг ўртасига ўтирди. Ёдгор қувончи узоққа бормаганидан талмовсираганча, зимдан Дилшодга қараб қўйди. «Дуруст, силлиққина йигит экан», деб ўйлади ғаши келиброқ.

– Қани, бўлинг, ҳой! – деди Аваз Тамилани чақириб, – Ўн минут қолди.

...Тамила йиғлаётган ўғилчасини кўтариб келди.

Шампан тикини пақиллаб отилди, дастурхонга вишиллаб вино оқди. Чарос ёш боладай кувониб, қарсақ чалди. Бахтиёрлик билан кулиб, Ёдгорга қараб қўйди.

Ёдгор ичидан ўтаётганини сездирмаслик учун жилмайди. Нима қилишини билмай, қиздан кўзларини олиб қочди.

Бонг чалинганида кўнгли чалкаш туйғуларга тўлиб, ичди. Аваз аканинг нима деганини, Зойиржон қандай луқма ташлаганини унча англамади. Фақат бир нарсани эслади: у қиз билан қадах чўқиштирар экан, кўзлари пир-пираб жилмайди.

Кейин Дилшодга сўз беришди. Ёдгор дарров хушини тўплаб олди. Шу топда негадир унинг гапини жуда эшитгиси келди.

– Муқаддас китобларда, – деди Дилшод ингичка қошини чимирганча, – «онадан азиз инсон йўқ» дейилади. – У бир нафас жимиб қолди. Ёдгорнинг назарида Дилшод атайлаб тўхтагандек. Одамлар гапини қандай эшитаётганини билиб қўйиш учун атайин салмоқлаётгандек туюлиб кетди. – Чиндан ҳам ҳар кимни фақат битта она дунёга келтиради. Шундай экан, оналар соғ бўлсин. Мен она деганда аёлларни назарда тутаман. Бинобарин, ҳамма аёллар омон бўлсин, – у майин жилмайиб, Чаросга қараб қўйди.

Тамила кувониб қарсақ чалди. Ҳамма ўрнидан турди. Дилшод энг аввал Чарос билан uriштирди.

– Яхши гап, – деди Чарос негадир Ёдгорга қараб. – Бу гапни аллақайси журналда ўқигандим.

Дилшод норозиланиб, қошини чимирди.

– Мсье Дилшод рост айтадилар, – Зойиржон қадахни баланд кўтарди. – Бутун дунё хотинларининг соғлиғи учун!

Телевизорда диктор қиз рақсга таклиф қилди. Дилшод Чаросга қараб қўйди. Унинг қўлидан оҳиста тутди. Икковлари чир айлана бошлашди.

Чарос сиполик билан ракс тушар, Дилшод уни авайлаб бошқарар, кўзларида мамнун табассум бор эди.

«Бир-бирига муносиб экан!» – деб ўйлади Ёдгор стул суянчиғига елкасини ташлаб ўтирганча Дилшоднинг «қовун сўйса бўладиган» қилиб қирраси чиқариб дазмолланган шимидан, чакқон, юмшоқ сирғалиб бораётган туфлисидан кўз узмай. Ҳарчанд ўзини босишга уринмасин, кўнглидаги ғашликка ўхшаш туйғу ҳамон тинчлик бермас эди. Унинг назарида куй ҳам жуда чўзилиб кетгандек бўлди.

Ниҳоят, мусиқа тугади. Дилшод билан Чарос жойига келиб ўтиришди. Зойиржон қадаҳларни қайта тўлатаётган эди, янги куй янгради.

Чарос Ёдгорга кўз қирини ташлаб қўйди. Ёдгориккиланиб, ўрнидан турди.

– Кечирасиз, – деди Дилшодга ийманиб қараганча.

Чарос унинг қўлларидан энгилгина тутиб, қушдек учди. Аваз ака ўғлига шишадан сут эмизар, Зойиржон Тамила билан гир айланар, Дилшод столга тирсагини тираганча ўтирарди. Ёдгор елкасида қизнинг кафтидан ўтаётган ҳароратни ҳис қилар, унинг нозик бармоқларини авайлаб ушлаганча айланар, димоғида алланечук нафис бўй туяр, юраги ҳаяжондан гупиллаб урар эди. Қизнинг ихчам гавдаси куй қанотида учар, Ёдгор унинг тиниқ юзини, бўйнига тушган соч толаларини кўриб турар, раксдан эмас, ҳаяжондан боши айланарди.

– Юзингизга нима қилди? – деди Чарос куй қанотида учаркан. Эгик киприклари капалак қанотидай пирпираб жилмайди.

– Мушук тирнаб олди, – Ёдгор кулди.

– Мушуклар билан уришманг-да, – Чарос ўша кунги хунук ҳодиса учун ўзи айбдордек қизариб, жилмайди.

– Улар ҳам қушчаларга тегмасин-да, – деди Ёдгор аста...

Яна қадах кўтаришди.

– Ёдгор ака гапирсинлар! – Чарос кўлидаги бокал орқасидан унга мўралаб қаради.

Ёдгор Дилшоднинг унга зарда билан қараб қўйганини кўриб, бояги худбинлиги учун ўзини койиди. «Оббо, Қоработир бўлиб қолдинг шекилли. Бировнинг оиласига рахна солишинг қолувди».

У тараддудланиб, ўрнидан турди.

– Биз Янги йил кирганидан қувонамиз, – деди биллур қадахдан кўз узмай. – Аммо эски йил ўтиб кетганини ўйламаймиз. Умримизга умр кўшилди, деб суюнамиз, аммо умримизнинг бир йили ўтиб кетганига ачинмаймиз...

– Нима бало, чолларнинг гапини гапириб қолдингиз, – деди Зойиржон кулиб. – Айтадиганингизни тезроқ айтинг, томоқ тақиллаб кетди.

Ёдгор эзмалик қилиб юборганини сезиб, қизарди.

– Хуллас, мазмунли ҳаёт учун!

– Худбинлар, – деди Тамила. – Нега фақат сизлар гапирасизлар? Сўз – Чаросга.

Чарос бокал ушлаганча энтикиб қўйди.

– Соф муҳаббат учун!

Қарсак бўлиб кетди.

Ёдгор Дилшоднинг унга яна зарда аралаш қараб қўйганини илғади. Тағин ўзини айбдор санаб, юраги сиқилди. Сигарет эзгилаб, балконга чиқди.

Муздек ҳаводан нафаси қайтиб, бир зум туриб қолди. Ҳамон қор ёғар, балкондаги қоғоз қутилар, эски пақир қор остида қолган эди. Ичганиданми, ҳаяжонданми, унинг боши айланар, юзлари ловиллаб ёнарди. Рўпарадаги каттакон бинонинг ҳамма деразаларида чироқ порлар, шодон учқунлар нур оғушида ўйнар эди. Ичкарида ҳамон куй янграр, Зойиржоннинг ҳазил гаплари, қувноқ қахқаҳа тинмасди.

Унинг кўз ўнгига яна Чароснинг пирпираб турган киприклари, Дилшоднинг норизо боқишлари келди...

«Трамвайдан тушишингга ёрдамлашиб юбордим, деб ҳали севгиям изҳор қиларсан», деб ўйлади Ёдгор ўзига-ўзи хунук кўриниб. Шунча кундан буён шу қиз хаёли билан юрганини эслаб, юраги баттар сиқилди.

Бир оздан кейин балкон эшиги ғийқиллаб очилиб, ёпилди. У Тамила опамаи, Зойиржонми бўлса керак, деган хаёлда қайрилиб қарамади.

– Ҳозир кираман! – деди сигаретини тутатиб. – Чекиб бўлай...

– Шамоллаб қолмайсизми?

Ёдгор овоз эгасини таниди-ю, ҳовлиқиб бурилиб қаради. Чарос балкон эшигига суяниб турарди. Унинг меҳрибон оҳангда гапиришидан Ёдгорнинг кўнгли мулойим ҳисларга лиммо-лим тўлиб кетди.

– Сизмидингиз, кечирасиз... – деди овози титраб.

– Ўша куни яхши етиб олдингизми? – деди Чарос анчадан кейин. – Мен сиздан хавотир олдим.

Ёдгор яна ҳаяжондан энтикди. «Мен ҳам, – деб ўйлади кўзларида қувонч порлаб. – Мен ҳам ҳар куни сени ўйлайман».

– Мен сизни бошқа кўрмасам керак, деб ўйловдим, – деди Ёдгор ўзини босиб.

– Мен ҳам... Мана, кўришдик...

– Уйга киринг, совук... – Ёдгор кўнглига келган гапни қийналиб айтди... – Кейин, кейин Дилшод ҳам хафа бўладилар, киринг, – у ҳарчанд уринмасин, овозида рашкка ўхшаган оҳанг борлигини пайқаб уялди. Чаросга қарамасликка ҳаракат қилиб, қоғоз қутига кўнган қорни оёғи билан сидириб туширди. У қизнинг кетишини кутарди. Аммо Чарос кетмади.

– Менга нима?! – деди у аччиқланган оҳангда. – У меннинг ҳеч кимим эмас!

«Нима?! – Ёдгор ярқ этиб қизга қаради. – Нима дединг? Яна битта қайтар! Яна бир марта айтгин...» Унинг қалби нурга тўлиб, Чаросга термилиб қолди. «Наҳотки, наҳотки, шунақа бўлса! Бугун қанақа кун ўзи! Қанақа бахтли кун!»

Ёдгор ҳамон ўзини босиб ололмас, қизга термилган кўзларида олам-олам шодлик бор эди. Бир оздан кейин Чарос ичкари кириб кетди. Ёдгор сигаретини улоқтириб юборди-да, балкон панжарасига суяниб қолди. У қизиб кетган пешанасига кўнаётган қор учқунларини ҳам, мана шу муздек панжарани ҳам, нариги уйдаги деразалардан тушаётган нурни ҳам кучиб олгиси келарди шу топда.

Йўлақдан ғўнғир-ғўнғир товуш келди.

– ...Бу нима қилиқ? «Соф муҳаббат», «Журналда ўқиганман», рақс тушишлар. Нега мендан куласиз? Нима, ёш боламанми?..

Ёдгор Дилшоднинг овозини таниди. Унинг боядан бери тумтайиб ўтиргани кўз олдига келди. Аммо бу гаплар энди унинг ғашини келтирмасди.

Зум ўтмай Чароснинг овози келди:

– Менга хўжайинмисиз, нима ишингиз бор?

– Гап шу, кетасизми, йўқми?

– Йўқ!

– Бўлмаса мен кетдим.

– Хайр!

Ёдгор бу жанжалнинг айбдори ўзи эканлигини ҳис қилгани учун эшитгиси келмай, атайлаб хаёлини чалғитди. Қор учқунларини қафтига илиб ола бошлади. Аммо беихтиёр ўша ёқдаги гаплар яна кулоғига чалинди.

– Шу пайтда қаяққа борасиз, Дилшод? – Бу Авазнинг товуши эди.

Бирпасдан кейин эшик қулфи шиқирлади-да, жимлик чўқди.

Ёдгор хонага қайтиб кирди. Зойиржон диванга ёнбошлаб мудрар, ўқтин-ўқтин ҳикичоқ тортиб кўярди. Тамилла боласини кучоқлаб ўтирар, Аваз ака стул суянчиғига кафтини кўйиб жилмайиб турар, Чарос эса дастурхонни янгилар эди.

– Келдингизми? – деди у Ёдгор кириши билан. Ёдгор унинг кўзларидан ташвиш ифодасини излади-ю, хотиржам киёфасини кўриб, кўнгли жойига тушди.

Чарос чой олиб кирди. Яна кувноқ кайфият тикланди. Зойиржон уйғониб, тагин ичди.

– Тоға, мен кетаман, – деди Чарос анчадан кейин.

– Кўйсанг-чи, – Аваз ранжиб, кескин киёфада кўл силтади. – Соат уч бўляпти, тентак.

– Нимадан кўркаман? – Чарос кулиб, Ёдгорга қараб кўйди. Кейин илтимос қилгандай Аваз акага қаради. – Опам хавотир оладилар. Қайтаман, дегандим.

– Нега бўлмаса ҳали кетмадинг? Алламаҳал бўлиб қолди-ку!

Чарос елкасини қисиб, ширин жилмайди.

Ёдгор қизнинг кўнглидагини ҳалиёқ пайқаб олган, ҳаяжонланиб ўтирарди.

– Мен кузатиб кўя қолай, – деди ўрнидан туриб.

Чарос жилмайиб, унга қаради.

– Уйимиз узоқ, қишлоқда турамиз. Студентлар шаҳарчасидан нарида.

– Яхши, йўлимиз бир экан, – деди Ёдгор Авазга қараб.

Аваз маслаҳат сўрагандек, хотинига қаради.

– Масалан, мен қоламан, – деди Зойиржон мудрок кўзларини ярим очиб.

...Кўчалар чароғон эди. Еру кўк кумуш нурга тўлган, учкунлар унсиз парвоз қилиб, Чароснинг рўмолига, жигарранг пальтосига кўнар, Ёдгор унинг нозик елкалари, жажжи гавдасидан кўз узмай борар, секинрок

юргиси, шу бахтиёр дамларни узоқроқ чўзгиси келар эди. Улар қорда чуқур-чуқур из қолдириб, жимгина келишарди.

Театр ёнидаги арча олдида бир зум тўхтаб қолишди.

Ёдгор кулиб юборди.

– Қаранг, шумтакаларнинг ишини!

Чарос ҳам қаҳ-қаҳ уриб кулди. Шўх болакайлар қорбобонинг ҳассасига пақир илиб кетишибди.

Аллақаердан курант садолари келди.

– Эҳтимол, бошқа бир сайёрада ҳам Янги йил киргандир, – Ёдгор Чарос билан ёнма-ён бораркан, муздек ҳавони ҳузур қилиб симирди. – Бундай қараганда, ер қурраси коинотда қум заррасидек бир гап. Биз одамлар шу зарранинг бир заррачасимиз. Шу ҳолимизга ташвишларимиз дунёни тутади.

– Серташвиш одамлар бўлмаса дунё ҳам бўлмасди, – деди Чарос бурилиб қараб. Кейин этикчаси билан қор тепкилаб кулди. – Италияда Янги йил кечаси ортиқча нарсаларни деразадан улоқтиришаркан-а?

Ёдгор индамай бош силкиди.

– Бизда шунақа одат бўлса, энг аввал Дилшод акани ташлаб юборардим.

– Нега уни ёмон кўрасиз? – деди Ёдгор.

– Ёмон кўраман эмас, яхши кўрмайман. Опам бўлсалар ҳадеб мақтайдилар. Бугун ҳам юзларидан ўтолмасдан бирга келгандим.

Ёдгор индамади.

Уларнинг ёнидан – йўлкага яқин жойдан гуриллаб мотоцикл ўтди. Телпагини бостириб олган, қора қўлқоп кийган милиционер мотоциклини секинлатиб, шубҳа билан қаради. Кейин қорлик орасига кириб кетди. Мотор товуши анчагача ҳавони титратиб турди.

– Бир нарса сўрасам, кўнглингизга келмайдими? – деди Чарос анчадан кейин. – Отингиз нега Ёдгор?

– Нимаям қила олардик, отни чақалоқ ўзига-ўзи танлай олмайди. – Ёдгор ўйчан табассум билан Чаросга қараб қўйди. – Бу менинг иккинчи отим бўлса керак. Биринчиси нималигини билмайман. Чамаси, икки яшарлигимда мени чойхонадан топиб олишган экан. Билмадим, адашиб қолганманми ё онам бирон ерда очликдан узилиб қолганми... Ўшанда урушнинг охирги йиллари, қаҳатчилик экан. Чойхоначининг ёши олтмишга яқинлашганда кўрган ўғли ўлиб қолган экан. Ота-онамни сўроқлаб тополмаганидан кейин ўшанинг ўрнига Худо етказди, деб уйига олиб кетибди. Отимни Ёдгор қўйибди.

Чарос ўзи билмай унинг ярасига тегиб кетганини сезди, хижолат чекиб қараб қўйди.

– Кейин-чи? – деди атайлаб хушчақчақ оҳангда.

– Кейин мактабда ўқидим... Мактабгаям икки йил кечикиб борган эканман.

– Кейин-чи?

– Кейин чол-кампирлар вафот этишди.

– Кейин-чи?

Ёдгор қизнинг атайлаб сўроқлаётганини, кўнглини кўтармоқчи эканини тушуниб, енгил тортди.

– Кейин интернатда ўқидим, ишладим.

– Кейин-чи?

– Кейин... – Ёдгорнинг юраги шув этиб кетди. «Кейин уйландим», демоқчи бўлди-ю, тили бормади. Ақалли шу бугун ташвишларни эслагиси келмади. – Кейин... ўқияпман, – деди секин, – архитектор бўлмоқчиман.

– Салкам ҳамкасб эканмиз, – деди Чарос қувониб. – Мен рассом бўлмоқчиман.

– Биламан, – Ёдгор жилмайди. – Театр ва рассомлик институтида ўқийсиз.

Чарос тўхтаб қолди. Ёдгор ҳам ўгирилиб қаради-ю, унинг кўзлари пирпираб кетганини кўрди.

– Қаёқдан биласиз? – деди Чарос товуши товланиб.

Ёдгор унинг овозида яширин қувонч борлигини сезиб, ўзи ҳам суюниб кетди.

– Биламан-да, – деди атайлаб сирли қилиб. – Кузда те-мурийлар даври санъатига бағишланган симпозиум олди-дан ўтказилган КВН мусобақаси эсингиздадир? Бехзод... Унинг шогирдлари Қосим Али... Яна ким эди, кўпроқ деҳқонлар ҳаётини тасвирлаган?

– Мир Саид Али, – деди Чарос Ёдгорга шўх бурилиб қараб. – КВНда элликка яқин талаба қатнашган эди-ку, ҳаммани эслаб қолган бўлсангиз, хотирангиз яхши экан.

– Институтларингиз ютиб чиққан бўлсаям, сиз-нинг хотирангиз зўр эмас экан, – Ёдгор кулди. – КВНда мен ҳам бор эдим. Нимагадир сизни айниқса эслаб қолгандим.

– Шунақами? – Чарос астойдил ажабланди. – Мен ўшанда жудаям ҳаяжонлангандим. Шунинг учун бўлса керак... – У юмшоқ қорни унсиз босиб бораркан, ўйчан тарзда қўшиб қўйди. – Кейин ҳам симпозиум матери-алларини кўриб чиқдим. Ҳамма мутахассислар Бехзод билан унинг шогирдлари истеъдодли рассом бўлганини айтишибди. У даврда бошқа рассомлар ўз асарларига ди-ний мавзунини асос қилиб олишган бўлса, Бехзоднинг ми-ниатюраларида ҳаётининг воқеалар – ов, подшоҳлар сафари, табиат манзаралари тасвирланади. Хуллас, у реал ҳаётга яқин туради.

– Бу асарларнинг кўпи сақланиб қолмаганда-а?

Чарос Ёдгорга қараб қўйди.

– Афсуски, сақланиб қолмаган, ўн олтинчи аср инқирозидан кейин бор маданий ёдгорликлар ҳам йўқолиб кетган. Пайти келиб топилса, ажабмас.

Чарос жимиб қолди. Ёдгор шу топда унинг чуқур ўйга толганини, кипригига қўнаётган қорни ҳам, сочлари ҳўл бўлиб кетганини ҳам пайқамай бораётганини кўриб турарди. У бояги ўзига тааллуқли мавзу ўзгарганидан

кувонди. Бунинг устига Чарос ҳам ўзи ўйлаб юрган нарсани айтаётганини билиб, хаяжонланиб кетди.

– Билмадим, – деди куюнчак овозда, – мактабда тарихни ёмон ўқитишганми, ўзимиз ёмон ўқиганмизми... Навоий, Ибн Сино, Улуғбек... Яна ким? Бошқаларнинг номиниям билмаймиз, шундай эмасми? Саккизинчи асрдан ўн олтинчи асргача Ўрта Осиё жаҳон маданияти марказларидан бири бўлганини мен ҳам энди билияпман. Колумб Америкага тасодифан бориб қолишидан тўрт ярим аср илгари Беруний Ер куррасининг нариги томонида катта қуруқлик борлигини айтиб, Американинг тахминий харитасини чизиб берганини, Ер шарининг диаметрини аниқ ўлчаганини яқинда билдим. Хивага борганимда минг йиллик биноларнинг аниқ тригонометрик чизмалар билан қурилганини кўриб, оғзим очилиб қолди. Бундай лойиҳалар чизиш учун зўр мутахассис бўлиш керак. – Ёдгор саратон офтобда ёнган тор кўчаларни, пештоғига ранго-ранг жилоларда ғазал битилган саройларни эслади.

– Хивага борганмисиз?

– Йўқ, – деди Чарос сочига ёпишган қорни кафти билан сидириб, – Аммо ўқиганман. Паҳлавон Маҳмуд мақбарасининг орнамент безаклари жуда мураккаб дейишади. Ёзги таътилда бормоқчиман.

– Ўша даврда шундай ноёб иншоотлар бунёд этилганига ақл бовар қилмайди. Фан билан санъат шундай уйғунлашиб кетганки! Бинолар пештоқига ўрнатилган сиркор безакларнинг кимёвий таркибини ҳалиям топиша олмаяпти. Демак, кимё фани ҳам ўша пайтда юксак бўлган экан...

– Самарқанднинг икки ярим минг йиллиги муносабати билан реставрация яхши бажарилган дейишади, аммо Хивада бу иш суст бораётган эмиш, шунақами? – деди Чарос Ёдгорга қараб.

– Тўғри, – Ёдгор ўйчан бош силкиди. – Шундай яхши мадрасаларнинг бирига аркон тўқиш артели жойлашган, бирига карвонсарой. Шаҳарга ҳар куни дунёнинг тўрт бурчагидан юзларча туристлар келади. Туризмдан тушган маблағнинг ўзига тарихий обидаларни бемалол таъмирласа бўлади. Ҳам давлатга фойда, ҳам обидалар яхши сақланади.

У чироклар нурида осуда мудраётган кўчага тикилганча жимиб қолди. Кўча кимсасиз эди. Сўнгги бекатда қатор тизилган трамвайлар тўхтаб турар, баъзиларининг деразаларида чироқ кўринар, кўплари чироқсиз, томини қор босган эди.

– Чарчамадингизми? – деди у хаёл суриб кетаётган Чаросга.

– Йўғ-е, қор ёғаётганда юришни яхши кўраман, – Чарос шўхлик билан қор тепкилади. – Мен мактабда математикани яхши кўрардим, айниқса алгебрани. Қизиқ, алгебра деган сўзнинг ўзи Хоразмийнинг «Ал-Жабр» асари номи билан боғлиқ эканини энди билдим.

– Ўзимиз қизиққан соҳани чала-чулпа билиб оламиз-у, дунёда биздан кучлироқ мутахассис йўқдай гердайиб юрамиз, – деди Ёдгор қулиб. – Ҳамма соҳада ҳам ўтмиш билан келажакни боғлай билиш керакка ўхшайди. Донишманд боболаримизни саводсиз, деб бир чеккага йиғиштириб қўймасдан, ўшаларнинг ҳикматини ўрганишимиз керак.

– Масалан, сиз, – Чарос тўхтаб, диққат билан унга тикилди. – Обидаларнинг бирон нарсасини бугунги кун қурилишига татбиқ этармидингиз?

«Жуда амалий савол бўлди-ку», – деб ўйлади Ёдгор Чароснинг ҳўл киприклари орасидан синовчан тикилиб турган кўзларига қараб.

– Нега мумкин бўлмасин, мумкин, – деди анчадан кейин.

– Масалан, нимасини?

– Масалан, ташқи безагини. Бинолар шунчаки бошпана эмас, санъат асари ҳам бўлиши керак-ку.

– Лекин ҳаммага бир текис қаср қуриб бериб бўлмайди-да.

– Тўғри, уй-жой муаммоси бутун дунёда биринчи даражали муаммо бўлиб турибди. Лекин бинолар бари бир ҳам қулай, ҳам чиройли бўлиши керак. Ҳеч бўлмаса саройлар, клублар, маъмурий бинолар қурилишида замонавий усул билан қадимий шарқ услуби уйғунлашиб кетса яхши бўларди. Ҳозир шундай қилиняпти. Турар жой бинолари масаласида ҳам муаммолар кўп. Ўн бешинчида студентлар илмий жамиятида докладим бор. Ўйлаб юрган баъзи гапларимни айтмоқчиман.

– Муваффақият тилайман, – Чарос тор кўча бошидаги симёғоч тагида тўхтаб, самимий жилмайди. – Уйга ҳам етдик.

Ёдгор ҳуши энди ўзига келгандек, атрофга аланглади. Тор кўчанинг икки четидаги каллакланган толлар бошида оқ қалпоқдек қор тўпланиб қолган, деразаларда чирок ўчган эди.

– Гап билан бўлиб пайқамай ҳам қолибман... Уйингиз ростдан ҳам чекка жойда экан, ўқишга қандок қатнайсиз? – деди у Чаросдан кўз узмай.

– Айтдим-ку, кишлоқда турамиз, деб. Бу ерлар энди шаҳарга қўшилди. Ўзи шаҳарга ўхшаса ҳам ҳозирча кишлоқ. Одамлари ҳам шунақа... – Чарос кулиб қўйди. – Ҳадеб келаверсангиз, сизнинг ҳам таъзирингизни бериб қўйишади.

«Майлийди, – деб ўйлади Ёдгор хаёлан жилмайиб. – Энди қачон кўришамиз? – Шу фикр лип этиб келди-ю, ўзини сўқди: – Нима ҳақкинг бор?!»

У қизнинг қор қўнган рўмолига, пальтосига узок қараб қолди. Рўмоли тагидан чиқиб турган сочларидаги

корни силаб туширгиси келиб кетди. Аммо қизнинг жажжи қўлини қисиб, совуқкина хайрлашди:

– Хайр.

Чарос тор кўчага чопқиллаб кириб кетаркан, Ёдгор юраги узилгандай, толга суяниб анча туриб қолди. Зум ўтмай энг ичкаридаги ҳовли эшиги очилди. У оёғи музлаб кетгунча шу алфозда турди-да, кейин секин-секин юриб кетди. Осмон бўзариб қолган, Янги йилнинг тўнғич тонги туғилмоқда, қор сийраклашган эди.

* * *

Чарос ертўладан ўтин-кўмир олиб чиқаман, деб курумга беланди. Ўтинни «голланд» печкаси олдига ташлади-да, ювиниб келди. Кейин тараша қилиб, олов ёқди.

Оқшом тушиб қолган, уй нимқоронғи, совуқ эди. Гургурт чўпининг ожиз алангаси аввалига аранг липиллаб турди-да, ингичка пайраҳага тегиб, ловиллатди. Кейин каттароқ пайраҳа ёна бошлади. Бора-бора печкагувуллаб кетди. Чарос унинг чўян эшигини беркитмай, чўнқайиб ўтирганча оловнинг ёнишини томоша қиларди. Ўтиннинг чарсиллаши сукунатни ўқтин-ўқтин бузиб кўяр, аланга яллиғи деворларда, буфет ойналарида ўйнади. Осмоннинг қайси бир бурчида самолёт ғувуллади. Уй деразалари зириллаб кетди. Сўнг яна сукунат чўқди.

Чарос болалигида ҳам оловга тикилиб ўй суришни яхши кўрарди. Балки бу одат кашшофлар лагерида сафарга чиқиб, гулхан ёқишганларидан қолгандир. Онаси уни хар йили болалар оромгоҳига юборарди.

Ҳозир у Ёдгорни ўйлар, Янги йил кечаси хайрлашганидаги қиёфаси кўз ўнгидан кетмасди. У йигитнинг совуқ хайрлашганини сезган, аммо сабабига тушунолмаган эди. «Ғалати йигит экан. Мағрурми-ей»...

Айвон эшиги очилди.

«Опам!» Чарос дик этиб ўрнидан турди. Васида Назаровна хонага кириб келди.

– Нега коронғида ўтирибсан?! – деди чироқни ёкиб.

– Ўзим... – Чарос ҳозир ўйлаган хаёллари онаси олдида фош бўлиб қолаётгандек чўчиб, унга қараб кўйди.

Ташқари совук бўлса керак, Васида Назаровна сезилар-сезилмас ҳарсилларди. Чарос унга ачиниб қаради.

– Ҳозир чой қўяман...

– Йўқ! – Васида Назаровна қўл силтади. – ўтир, гап бор. – У қошини чимириб, диванни кўрсатди.

Чароснинг юраги увушиб кетди. У онасининг феълига ўрганиб қолган, жаҳли чиққанида овози шунақа, эркак-часига йўғон бўлиб кетишини билар эди.

«Дилшод ака чаққан, – деб ўйлади кўрқа-писа диванга ўтираркан. – Уятсиз...»

Васида Назаровна сумкасида сигарет олиб тутатди. Қўли билан тутунни ҳайдаб, Чаросга қаттиқ тикилди.

– Янги йил куни ким кузатиб кўйди?

Чарос индамасдан ерга қаради. Бармоқлари билан диван ёпғичини ўйнай бошлади. Онаси ҳамон жавоб кутиб турганини билиб, секин бошини кўтарди.

– Дилшод ака айтгандир...

Васида Назаровна қошини янаям керди.

– Бошқаларни ўртага сукмай тур!

Чарос яна ерга қаради. Онаси унга рост гапиришни ўргатган эди.

– Битта бола, – деди пичирлаб.

– Ким ўша «бола»?

Онаси сўнги сўзни киноя билан айтгани Чароснинг ҳамиятига тегди.

– Ҳар ҳолда, Дилшодингиздан яхшироқ бола, – деди қайсарлик билан лабини тишлаб.

– Қаёқдан била қолдинг яхшироқлигини? – Онаси унинг устига ёпирилиб келди.

Чарос онасининг семиз оёқларини кўриб турар, ҳозир жаҳлдан кўзлари ёнаётганини ҳис қилар, аммо бошини кўтармасди.

– Ҳар ҳолда, бировни ўртага солмайди.

– Нима биров, ким биров? – Васида Назаровна кўлини пахса қилиб силкитди. – Мен сенга биров бўлиб қолдимми? Гапир!

Чарос кўз қирини ташлаб, онасининг ғазабдан қизариб кетган юзини кўрди. Фикрини тўғри тушунтира олмаганидан афсусланиб, индамай ўтираверди.

– Мен Дилшодингизни ёмон кўраман, – деди овози титраб. Кейин ёш тўла кўзлари билан онасига қараб кўйди. – Сиз менга ҳадеб мақтайверманг!

Васида Назаровна нари кетди. Сигаретини печканинг кулхонасига ташлаб, қадини кўтарди.

– Дилшодни хоҳламасанг, гаплашма, – деди анчадан кейин босиқ товушда. – Ҳеч қачон сени мажбур қилмайман. Лекин сени яхши инсон бўлишингни хоҳлайман. Жуда эркалатиб юбордим шекилли. – У яна Чароснинг тепасига келди. – Тақдирингни мендан бошқа ўйлайдиган одамйўқ. Гап шу, – деди яна овози жаранглаб. – ўша бола билан билар-билмас учрашмайсан. Бор, дарсингни қил!

Чарос хонасига кириб, ётиб олди. Кўз ўнгига Ёдгорнинг чехраси келди.

«Учрашаман! – деди кўрпага бурканганича пичирлаб. – Дилшоднинг шу қилгани учун ҳам учрашаман! Ўлсин алаmidан!»

* * *

«Нима бало, яхши кўриб қолган шекилли бу, – деб ўйлади Васида Назаровна хонанинг у бошидан-бу бошига бориб келаркан. – Бўлмаса йиғламасди».

У Дилшодни мактабга ишга келгандаёқ ёқтириб колганди. Бунинг устига унинг адвокат бўлиб ишлайдиган онаси қизликдан Васида Назаровна билан дугона эди. Назарида Чарос ҳам аввалига Дилшодни ёқтиргандек бўлувди шекилли. Ким билсин, нима жин урди буни.

Яхши кўрмаса ўзининг иши. Лекин Васида Назаровна одамларга майна бўлишни хоҳламайди. Мактабда ҳамма ундан зир титрайди. Ўқитувчилар, директордан эмас, завучдан кўрқамиз, дейишганини ўзиям эшитган. «Аввал ўзининг қизингни эплаб ол», деган таънани эшитишга тоби йўқ. Чарос ҳали ёш бола, ҳеч нимани тушунмайди. Эркак зотининг ҳаммаси бир гўр. Бошини айлантириб юриб-юриб, ташлаб кетса, додини кимга айтади.

Умуман, муҳаббат деганнинг ўзи бир пуллик гап. У буни яхши билади. Бўлмаса ўзининг ҳаёти шунчалик бўлармиди...

Васида Назаровнанинг куюнганича бор эди. У ўзининг чалкаш қисмати қизининг ҳам бошига тушишини хоҳламасди.

Васида ёшлигида олов эди. Ўшанда тўртинчи курсда ўқирди. Уни математика факультетининг комсорги қилиб сайлашди. У ўзининг принципиал раҳбар бўлишини кўрсатди. Бир куни институтга бола кўтарган жувон йиғлаб келди. «Кеча эрим овқатни шўр қилибсан, деб урди. Қачон қараманг, ўтирсам ўпоқ, турсам сўпоқ, деб турткилайди. Қойиб қўйинглар, сизларда ўқийди», деди ёлвориб.

Комсомол зўр куч эди ўшанда. Васида мажлис чақириб, талабани шартга институтдан ҳайдаттириб юборди. Йигит унинг оёғига йиқилгудек бўлиб узр сўради. Аммо Васида кечирмади. У хотинига қўл кўтарган одамдан педагог чикмайди, деб билар эди. У кезлари, умуман, комсомол аралашмаган иш йўқ эди. Яна бир сафар институт домласи ўз талабасига уйланмоқчи бўлганида нари обориб, бери обкелишди.

Васила яхши талаба, яхши ташкилотчи эди. Факультетда ҳамма ундан чўчирди.

Бешинчи курсга ўтганида Мўминжон деган бир аспирант унга ошику беқарор бўлиб қолди. Ўзиям мўмин-қобилгина эди. Васила бу йигит ўзини ҳар кўрганида эсанкираб қолишини, худо билсин, кечаси билан ўйлаб келган гапларини айтолмай, довдирашларини кўриб завқланарди. Йигит бир йилча судралиб, унга осилиб юрди. Бора-бора Васила ҳам уни ёқтирадиган, янги очилган Навоий театрига томошага тушадиган бўлди.

Хуллас, институтни битириб, мактабга ўқитувчи бўлиб жойлашганидан кейин тўйлари ўтди. Мўминжон уни еру кўкка ишонмас, овқат қилса пиёз тўғраб берар, кир ювса сув иситарди. Васила бахтиёр эди, орзулари каттайди. Ўзи ҳам аспирантурага киришга қарор қилди. Институтда шунини ваъда қилишганди. Ҳомиладор бўлди-ю, бутун орзулари қорга ёзиб, офтобда қуритиладиганга ўхшаб қолди. Йўқ, Васила жамият учун фойдали одам бўлишни истарди. У билими эриникидан қолишмаслигини, яхши олим бўлишини билар эди. Бир куни аборт қилдирмоқчи эканини эрига ётиғи билан тушунтирди.

Тили билан тенг айланадиган Мўминжон бирдан ўзгарди. «Жамиятга яхши фарзанд етиштириб бериш – бахт эмасми, ишлаб юрибсиз-ку, аспирантура қочмас», – деб тўнғиллади. Васила қараса, эри уни уй кули қиладиган. Ўйлай-ўйлай аниқ қарорга келди-ю, жон ховучлаб бўлсаям боласини олдирди.

Шу-шу оиладан путур кетди. Мўминжон уни силтайдиган, ичадиган одат чиқарди. Охири бир куни уйда қутилган жанжал чиқди. «Қараб тур, кўзингни ўйнатиб сендан минг чандон яхшисини топаман», деди Васила қасдлашиб. Топди ҳам. Мактабларига амалиётга келган ёшгина, чиройли талаба йигитга турмушга чиқди.

Уй-жой Василанинг номида эди. Мўминжон папкасини кўлтиқлаб, чиқиб кетди.

Васила энди илмий ишга киришмоқчи бўлганида мана шу Чарос бўйида бўлиб қолди. Бу сафар бола олдиришга ўзиям кўрқди. Аввалига Василанинг ҳар сўзини ҳукм деб биладиган Абдурахмон бирдан айниди. «Сен менга алдаб тегиб олгансан», деб тўполон кўтарадиган бўлди. Васила эндиам турмуши бузилишини истамас, эл-юрт олдида уялар, қай йўл билан бўлмасин, Абдурахмонни тутиб қолишга уринарди. Бари бир, кумдан қаср ясаб бўлмас экан. Абдурахмон очикдан-очик бошқа бир қиз билан «юриб» кетди. Одам бахтсиз пайтида айбни ўзгалардан излайди. Васила: «Муҳаббат дегани шу бўлса, уйи куйсин! Эркак зотининг падарига лаънат», деган қарорга келди. Абдурахмон ўқишини битириб, қишлоғига – Чимёнга кетиб қолди. Чамаси, у Василанинг ялиниб боришини кутган бўлса керак. Йўқ, у ялинмади.

Бир куни у Абдурахмоннинг уйланганини эшитди. Эшитди-ю, юраги жиз этди. Негадир Мўминжонни эслади. «Қирилсин, хаммаси бир гўр!» – деди нафратланиб. Ўзини ишга урди. Мана, обрў-эътибор топди. Илмий бўлим мудирини бўлди. Аввал Васила эди, Васила Назаровна бўлди. Шунча қийинчиликлари эвазига топгани ҳам, туггани ҳам мана шу Чарос бўлиб қолди.

У қизини яхши ўқитди. Эркин ўстирди. Қишлоқ қизлари орасида биринчи бўлиб Чарос велосипед минди. Биринчи бўлиб Чарос коньки учди. Ҳа, у Чароснинг йўлига тўғаноқ бўлмайди. Ўзи шунақа ота-оналарнинг таъзирини бериб келяпти. Лекин унинг бахтсиз бўлишиниям хоҳламайди. Ишқ-севги деганлари ўткинчи бир ҳавас, холос.

...Девордаги соат даранглаб, ўн бир марта занг урди. Унинг садалари уй ичида анчагача тебраниб турди. Ва-

сила Назаровна дивандан туриб, яна чекди. Чароснинг хонасига ўтди. Қизи кўрпага бурканиб олган эди. Чарос ухляптими ё атайлаб ўзини ухлаганга солиб ётибдими, у билолмади. Бирпас тепасида турди-да, ҳали йиғлаганини ўйлаб, юраги эзилди. «Тентак қиз, аллақанақа «бола» деб йиғлаб ўтирибди-я!»

* * *

Архитектура кафедрасининг мудири – силлиқ қиртишланган қип-қизил бошли доцент қаварик кўзойнагини каншарига қўндириб, қўлидаги рўйхатга қаради.

– Энди учинчи курс студенти Ёдгор Мирзаев «Қурилиш эстетикаси ва тураржой биноларини маҳаллий шароитга мослаштиришнинг баъзи масалалари» ҳақида маъруза қилади. Илмий раҳбари санъатшунослик фанлари номзоди, доцент Валиев.

Ёдгор ўртароқдаги қаторда ўтирган эди. Карнай қилиб ўралган чизмасини қўлга олиб ўрнидан тураркан, оёқлари бўшашиб кетганини ҳис қилди. Икки қатор столлар орасидан ўтиб бораётиб, ҳамма ўзига қараётганини сезди-ю, баттар ийманди. У бу ерда юқори курс талабалари кўплигини билар, шунинг учун ҳаяжонини босиб ололмас эди. Бунинг устига кеча илмий раҳбари йиғилишга катнаша олмаслигини айтган эди.

Кафедрага чиққандан кейин дафъатан, гапни нимадан бошлашни билмай қолди.

– Гапираверинг, – деди кўзойнакли доцент далда берган оҳангда.

– Бултур мен Хоразмга боргандим, – деди Ёдгор кафедранинг қиррасига қараб. Кейин фикрлари қуйилиб келаётганидан қувониб, ўзини босиб олди. – Хоразмда кўпинча уйларнинг деразаси кўчага қаратилмайди. Биринчи марта кўрган одамга ғалати туюлади. Уйлар-

нинг пештокига сувоқ аралаш кўзгулар ёпиштириб кўйилганини кўриб ҳайрон қолдим.

Ёдгор залга қараб олди-да, хотиржам давом этди:

– Нега шундай қилишган? Негаки, инсон ҳамма ерда, хамиша гўзалликка интилади. Биз ўз ишимизга фақат қурилиш деб эмас, санъат деб ҳам қарашимиз керак. Шундай қилишимизми? Оддий бир мисол: Чилонзорга борсангиз адашиб қоласиз. Ҳамма уйлар бир-бирига ўхшайди.

– Зилзилада қаёқда эдингиз? – деди залдан кимдир луқма ташлаб.

Ёдгор довдираб қолди.

– Келесда...

Залда қувноқ қаҳқаҳа кўтарилди.

Доцент ҳам кўзойнагини столга ташлаб, қотиб-қотиб қолди. Кейин ручка билан залга таҳдид қилди:

– Жим...

Аммо зал ҳадеганда тўхтамади. Қайтага ғовур-ғувур бўлиб кетди.

– Зарур бўлгандан кейин қуришган-да.

– Ҳозир зарур эмасми?!

– Туғилиш кўп.

– Тошкентга кўчиб келаётганлар ундан кўп.

Ёдгор зал тинчигунча ўзини босиб олди.

– Тўғри, – деди ўзиям қулиб. – Зилзилада мен Келесда эдим. Қурилишда ишлардим. Аммо Чилонзорда зилзиладан илгари қурилган уйлар ҳам бир-биридан фарқ қилмайди. Рост, зилзиладан кейин уй-жойларни қайтарзда қуриш керак, деган масаладан кўра қанча қуриш, қачон битказиш керак, деган масала муҳимроқ эди. Кўчада, палаткаларда ётган одамларни жой билан таъминлаш зарур эди. Шунинг учун ҳам кўп боғлар йўқ қилиб юборилди. Лекин тез муддат ичида одамлар бошпана билан таъминланди. Аммо энди-чи?!

Ёдгор жиддий сукунат чўмган залга қараб қўйди.

– Ҳозир кўчада қолган одам йўқ. Лекин ўша камчилик энди одат тусига кириб қолди. Югославияда қадимий анъана бор экан. Ҳар бир йигит вояга етганида ўттиз туп дарахт ўтқазиб кўкартириши керак экан. Бизнинг ота-бобларимиз ҳам жой олиш, иморат қуришдан олдин дарахт ўтқазишни одат қилган. Бунинг ҳайрон қоладиган жойи йўқ. Бир дарахт вояга етиши учун камида бир йигит умри керак. Ҳолбуки, ҳозирги техника билан уйни тиклаш учун ярим йил кифоя.

– Жон бор бу гапда, – деди кимдир секингина.

Ёдгор аудиторияга хотиржам назар ташлади.

– Менимча, табиатни иложи борича асраб қолиб уй қуриш, бинокорлик эстетикасининг бир бўлаги бўлса керак...

Кўп қаватли уйлар қуриш масаласига келсак, аввало, бизда сифат паст, – деди Ёдгор ўйланиб. – Қўлингизни чўзсангиз, шифтга тегади. Бир одам: «Тошкент иссиқ шаҳар, бу уйларда ҳаво етишмайди», деса, аллақайси овсар: «Ҳавони кўчага чиқиб ола қол», деган экан.

Уйларни маҳаллий шароитга мослаштиришнинг яхши мисолини Пушкин кўчасидаги биноларда кўришимиз мумкин. Бу уйларда балкон кенгайтирилиб, ёпиқ айвон ҳолига келтирилган. Бизнинг шароитда айвонсиз тирикчилик қилиб бўлмайди.

Ёдгор залнинг жимжит бўлиб қолганидан руҳланиб, қувонди.

– Уйларнинг архитектураси масаласига келсак, Франциянинг «Камью» фирмаси лойиҳаси билан қурилаётган тўққиз қаватли бинолар бор. Улар кўзни зериктирмайди. Негаки, ташқи девори бир тусда эмас. Бетон конструкцияларга заводнинг ўзида сайқал берилган. Ҳам чиройли, ҳам ранг-баранг. Менимча, уйсозлик комбинатларида шундай конструкциялар ишлаб чиқаришни кўпайтириш керак.

– Ҳозир ҳам ишлаб чиқариляпти, – деди кимдир.

– Тўғри, – Ёдгор овоз чиққан томонга қаради. – Лекин юзларча уйлар бир хилда, сайқал берилмаган, кулранг ёки сариқ плиталар билан қуриляпти. Яна бир муаммо бор. Балконига кир осганларни кўча хуснини буздинг, деб уришишади, газеталарда боплаб танкид ҳам қилишади. Хўш, жой бўлмаса, ҳовли бўлмаса, кирини қаёққа оссин? Менда бундай таклиф бор. Хомаки таклиф. – У чизмани очиб, залга кўрсатди. – Ёнма-ён хонадонларга мана шунга ўхшаш кир осадиган жой ажратиш керак. Бундай хонани ҳар икки хонадонга биттадан ажратса бўлади. Бу хонани ойнабанд айвон вазифасини ҳам ўтайдиган қилиб мослаштириш мумкин.

Кўзойнакли доцент келиб, унинг қўлидан чизмани олди. Диққат билан тикилиб қаради-да, маъқуллаб бош силкиди.

Муҳокамага чиққан юқори курс талабаларидан бири – озгин йигит Ёдгорнинг таклифларини нореал, деб топди.

– Тошкентдаги уйларнинг шифтини баланд қилиш, умуман, мумкин эмас. Бу нарсани бошида ўйлаш керак эди. Сабаб: бутун-бутун уйсозлик комбинатлари шу нусхада бетон конструкциялари ишлаб чиқаряпти. Агар Мирзаевнинг гапига амал қилинса, заводнинг ўзини реконструкция қилиш керак. Унга кетадиган маблағни Мирзаев чўнтагидан тўлайдими?

Яна бир талаба – чамаси, тўртинчи курсда ўқиса керак (Ёдгор уни беш-олти марта кўрган эди) – дўмбоққина қиз қизишиб гапирди:

– Сиз скептик экансиз! – деди бояги йигитга бармоғини бигиз қилиб. – Ким сизга айтди, бир умр шундай конструкциялар ишлаб чиқарилади, деб?! Қурилиш тўхтамас экан, янги уйсозлик комбинатлари ҳам ишга тушаверади. Ўша комбинатлар ишлаб чиқарадиган маҳсулотга Мирзаевнинг таклифларини ҳам жорий этса бўлади. Биз

фақат бугунни эмас, қирқ-эллик йил кейинги ҳаётни ҳам ўйлашимиз керак. Дарахтларни қийратишга чек қўйиш масаласи эса худди бугунги кун муаммоси!

Ёдгор жим ўтирганча баҳслашаётган талабаларга кулоқ солар, ўз фикри тўғри эканига шубҳа қилмас эди.

Охирида кафедра мудири ҳам унинг таклифини маъқуллади:

– Тўғри, – деди у кўзойнагини йилтиллаганча залга қараб. – Булар дарров ҳал бўлиб қўя қоладиган муаммолар эмас. Неча йилдан буён бўлаётган баҳснинг давоми. Аммо диққатга сазовор таклифлар.

... Ёдгор йўлакка чикди-да, бир лаҳза тўхтаб қолди. Пешанасида қалққан терни артди. Ҳозиргина залдан чиққанлар ўзига қараб-қараб ўтаётганидан ийманиб, бошини куйи солди. Негадир, чеккиси келди. Шу пайт кўз ўнгидан ўтаётган сон-саноксиз чехралар орасида жуда таниш, жуда азиз бир сиймо кўришиб кетди. Ёдгор бошини кўтарди-ю, йўлакнинг нариги томонида, дераза раҳига тирсаги билан таяниб турган Чаросни кўрди. У қизил шарф ўраб олган, жажжи сумкасини ушлаганча кулиб турарди.

«Келибди, атайлаб келибди», деб ўйлади қувончдан юзлари ловиллаб.

Чарос унинг қўлини маҳкам қисди.

– Яхши гаплар айтдингиз.

Ёдгор «шунчаки бир гап-да», дегандек қўл силтади-ю, аммо кўзларидаги нур шодлигини ошқор қилиб қўйди. Йўқ, у ўз таклифини гапиргани учун эмас, мана шу қиз – Чарос келгани учун бахтиёр эди.

Кўчада қуёш чарақлаб ётар, дарахтларнинг эгик шохларидан тап-тап этиб қор тушар, оёқ ости юмшоқ эди. Санъат саройининг олдидан ўтишаётганида Ёдгор бир кино афишага, бир Чаросга қараб қўйди. Аммо Чароснинг индамай кетаётганини кўриб, фикридан қайтди.

Саройдан гурас-гурас одамлар чикди.

Стадионга кирмаймизми? – деди у Чаросга қараб.

– Бўпти!

Ёнма-ён боришаркан, Ёдгор қиздан кўз узмас, бахти-ёрлик туйғусидан маст бўлганга ўхшар, негадир ҳадеб жилмаяр эди. У шу кунларда Чаросни соғинганини, уларнинг уйи олдига икки марта бориб келганини айтгиси келар, аммо тили бормасди.

– Ҳовлинглар катта экан... – деди у ниҳоят чидолмай.

Чарос унга ярқ этиб қаради. Кўзларида севинч учкуни бир лаҳза ловиллаб кетгандек бўлди. Ёдгор унинг бу қаршидан «бордингизми?» деган савол уқди.

– Нималарни кўрдингиз? – деди Чарос жилмайиб.

– Сўриларингизнинг панжараси чиройли экан.

– Яна?

– Ошхонангиздаги деразанинг бир кўзи синибди.

– Яна?

– Водопроводингиз музлаб қолибди.

– Уни эритдик... Яна?

– Деразаларингга йўғон темир панжара тугилган экан.

Сизни ўғирлаб кетишмасин, дейишса керак.

– Тўғри... Тағин?

– Тағин? Қоп-қора, баджаҳл кучугингиз бор экан.

Чарос шодон кулди.

– Шуми?

– Шу.

– Яна бошқа нарсалар ҳам бор. Опамлар борлар, косов бор, супурги бор.

Ёдгор ҳам самимий қаҳқаҳа урди.

– Ҳар қалай, супурги тузук, юмшоқроқ.

Стадион дарвозасидан киришлари билан, узоқдан йигирма қаватли бино кўринди. Икковлари ҳам беихтиёр ўша томонга бурилиб қарашди.

– Марказ чиройли бўлиб кетди-а, одам суюнади, – деди Чарос мамнун жилмайиб. – Хиёбон, музей, анави бино...

– Сездингизми, мана бу бинода ҳам, музейда ҳам, «Зангори гумбаз» ошхонасида ҳам кўзга ярқ этиб кўриниб турадиган бир нарса бор. – Ёдгор Чаросга ғолибона қараб кўйди. – Эсингиздами, Янги йил куни қадимий обидаларни замонавий қурилишларга қандай татбиқ этса бўлади, деган эдингиз. Музейдаги мраммар панжаралар, «Зангори гумбаз»нинг ўзи, ана – йигирма қаватли бинонинг хаворанг деворидаги жимжимали безаклари шунга мисол бўлади, тўғрими?

Чарос унинг ёш болалардек ҳовлиқиб, қувониб сўзлаётганидан завқланди, киприкларини туташтириб, жилмайиб кўйди:

– Аммо-лекин, тураржой бинолари бир қолипда қуриляпти, деган бояги гапингиз тўппа-тўғри, – Чарос тоғаси айтиб берган воқеани эслаб, кулиб юборди. – Тамила кеннойимнинг кекса отаси бор. Янгийўлда туришади. Ёзда бозорга мева-чева олиб келаркан-да, тоғамникида ётиб юраркан. Подъездлар бир-бирига ўхшайди-ку. Уйни топсаям, подъезддан адашиб кетаркан. Пастдан туриб, овозининг бориचा кеннойимни чақираркан. Бир хафтача шундай қилганидан кейин беҳато топиб келадиган бўлибди. Тамила кеннойим, энди дадам ўрганиб қолди, деб суюнса, бир куни отаси уйнинг нариги бошида довдираб юрганмиш, – Чарос яна кула-кула Ёдгорга қараб кўйди. – Амаки адашмаслик учун йўлак эшигига тарвуздек тош қўйиб қўйган экан. Ўша куни болалар ўйин қилиб тошни юмалатиб, энг охирги подъездга обориб қўйишибди. Амаки бундан беҳабар, бировнинг эшигини тақиллатиб, эсгинаси кетибди.

Ёдгор чолнинг соддалигидан ҳузур қилиб кулди. Қор босган зиналардан кўтарилиб боришаркан, Чарос пойабзал фабрикаси томонни кўрсатди.

– Қаранг, бу ёқдаям қурилиш...

Ёдгор эриётган қор ҳовури жимирлаб турган тиник осмонга санчилган кранларни кўрди. Олисда – паст-баланд бинолар устида одамлар куйманиб юрар, кранлар темир паҳлавонлар сингари қўл чўзиб, охиста бурилар, ора-чора уларнинг ғариллаган товуши кулокка чалиниб коларди.

– Ҳа, қурилиш тўхтамайди, – деди Чарос, – Зилзиладан кейин бутун шаҳар кранлар ўрмонзорига ўхшаб кетган.

– Келесда зилзила билинмаган ҳам эди, – деди Ёдгор Чароснинг олисларга қадалган кўзларига қараб. – Бу ерда кўрқинчли бўлгандир?

– Унда мен мактабда ўқирдим, – Чарос зилзила кечасининг дахшатли тафсилоти яна кўз ўнгида жонланиб, қошларини чимирди. – Ўша кеча мен тоғамникида ётиб қолгандим. Улар Хадрада, театрнинг орқасида туришарди. Кечқуран кетаман, десам, Тамила кеннойим кўймади. Анчагача гаплашиб ўтирдик. Кейин кеннойим диванга жой солиб берди. Энди ухлаган эканман, биров дивандан улоқтириб юборгандай бўлди. Бир нима гумбурлаб кетди. Сервантдаги чойнак-пиёлалар шарақлаб, осмон ёп-ёруғ бўлиб кетди. Югуриб айвонга чикдим. Бошқа хонадан тоғам билан кеннойим чиқиб келишди. Ўша кунлари газеталарда Икар деган комета Ерга яқинлашиб келаётибди, деган шов-шув бошланганди. Мен Икар Ерга урилди, деб ўйлабман. Йўк, тоғам ер кимирлади, деб бизларни ҳовлига бошлаб тушди. Чироқ ўчиб қолган, кўникўшнилар бир-биридан аҳвол сўраган. Кун ёришганидан кейин чироқ ёнди. Шоша-пиша радиони кўйсак, қайси завод Май байрами шарафига планни муддатидан илгари бажарганини гапириб ётибди. – Чарос мийиғида кулиб кўйди. – Опамлардан хавотир олиб, уйга югурдим. Зилзила ростдан ҳам ёмон бўлганини кўчага чиққанимдан кейин билдим. Кўп уйларнинг девори қоқ ажраб кетиб-

ди. Одамлар нимагадир трамвай-троллейбусга ўтирмай, тўда-тўда бўлиб пиёда кетишяпти. Уйга келсам, опамлар тоғамларникига кетибдилар... Йўқ, кўп ўтмай хашарчилар кела бошлади. Кўчаларда: «Тошкентни энг чиройли шаҳарга айлантирамиз», деган шиорлар пайдо бўлди. – Чарос Ёдгорга қараб қўйди. – Қаранг, ҳақиқатан ҳам шундай бўлди-да!

– Менга, айниқса, битта нарса таъсир қилганди, – деди Ёдгор газетада ўзи ўқиган хабарни эслаб. – Ўшлик бир қизалоқ атлас кўйлак оламан, деб йиғиб юрган беш сўм пулини боғча қуринлар, деб юборибди.

Улар марказий минбардаги панжара олдида тўхташди. Стадион бўм-бўш эди. Ўриндиқлар оппоқ. Югу-риш йўлкалари кураб тозаланган, майдонга эса қор уйиб ташланган эди. Ҳувиллаган стадион негадир ғариб кўринарди.

– Баҳорини кутиб ётибди! – деди Ёдгор майдонни кўрсатиб.

– Қизиғ-а, – деди Чарос стадиондан кўз узмай. – Битта тўп кетидан йигирма киши югуради. Олтмиш минг одам томоша қилади. Шунинг нимаси ҳавас?

Ёдгор, Чарос бу гапни ҳазил қилиб айтаётганини тусунди.

– Ўзларинг-чи? Аллақанақа бир ателье мини юбкани реклама қилса, ҳаммангиз ўша ёққа югуриб қоласизлар.

Чарос «шайтонсиз», дегандек кулиб қўйди.

Ёдгор ошириб юборганини сизди-ю, гапни чалғитиш учун майдонга имо қилди.

– Шунақа қорда чанғи учса бўладими?

– Биласизми?

– Билмайман.

– Мен биламан! – Чарос бошини бир ёнга ташлаб кулимсиради. – Чанғи тоғда учишли бўлади. Чимёнга борамизми? Чанғи базаси бор.

Ёдгор тараддудланиб қолди. Чароснинг дилидаги истакни билиб қувонар, аммо кўнглида чалкаш туйғулар туғён ура бошлаган эди. «Энди бу қизни кўрмасанг, туролмайсан. Лекин бари бир алдаяпсан-да», деб ўйлади у ўзидан ғижиниб.

– Бувимларни ҳам кўриб келамиз, – деди Чарос ундан кўз узмай.

Ёдгор нохуш хаёлини базўр нари суриб, сўради:

– Бувинглар ўша ерда туришадими?

Чарос бош силкиди.

– Яқинда дадамлар ҳам институтга келиб кетдилар.

«Институтга нега келади?» – деб ўйлади Ёдгор савол назари билан қизга қараб.

Чарос тушунди.

– Дадам кетиб қолганларида мен чақалоқ эканман. – У отасининг кетиб қолгани учун ўзи айбдордек қизарди. – Айб опамдами, дадамдами, бунисини билмайман. Дадам Нукусда ишлайдилар. Ҳар гал бувимни кўргани келганларида мениям қидириб топадилар. – Чарос маъюс жилмайиб қўйди-да, оҳиста юриб кетди. Унинг ҳозирги қиёфаси, шунчалик юрагини очиб гапириши Ёдгорни ларзага солди. Яна ўзини ёмон кўриб кетди.

* * *

Ким ўз юрагини ўзи суғуриб олгиси келади? Кафтига қўнган қуёшни улоқтириб юборишга кўзи қиядиган одам борми?

Ёдгор неча йиллардан буён алланечук бўм-бўш бўлиб ётган юрагини ёритган, иситган қуёшни қандоқ қилиб улоқтирсин?! Ҳаёти энди мазмун касб эта бошлаганида, қалби энди нурли туйғуларга тўла бошлаганида қандоқ қилиб воз кечсин?!

Ҳа, у билар эди. Бир вақтлар орзулари сароб бўлиб чиққанида, олтин деб шиша парчасини ушлаб олганини кўрганида, Азизанинг уйидан чиқиб кетаётганида қачондир чинакам бахтини учратишини билар эди. Мана, учратди ҳам. У худди мана шунақа қизни топишини биларди. Топди ҳам, тақдирнинг ўзи уларни топиштирди. Мана у, мана, ёнида ўтирибди. Ёдгор унинг шодон кулгисини эшитяпти, ҳароратли нафасини сезиб турибди. Бир вақтлар Ёдгор елиб-югуриб яқин келган сайин ундан бир олам нарига қочадиган саодат энди ўз оёғи билан унинг ҳаётига кириб келяпти.

Лекин Чарос-чи?! Кимнинг юрагига қаср кураётганини у билмаса, Ёдгор билади-ку! Ўзининг гард қўнмаган, нурдек пок туйғуларини кимга ишониб топшираётганини у билмаса, Ёдгорга аён-ку!

Ёдгор Мирза буванинг чойхонасида дастёрлик қилиб юрганида бир кўр киши ҳар куни келиб, чой ичиб кетарди. Қишлоқдагиларнинг ҳаммаси уни танир, онадан кўзи ожиз туғилганини айтишар эди. Ҳар сафар шу кишини кўрганида Ёдгорнинг юраги эзилиб кетар, негадир уялар эди ундан. Ўзи кўриб турган нарсаларни бу одам кўрмаётгани учун ўзини айбдордек санар эди. Кейинги пайтларда Чарос билан учрашганида ҳам шу туйғу тарк этмай қўйди уни. Ҳа, у кўрган нарсаларни Чарос кўрмаяпти, унга аён нарсани Чарос билмайди. Аммо билиши керак. Шу бугун билиши керак!

Ёдгор автобус деразасидан хомуш термилиб борар, Чарос алланималарни шодон-шодон гапирар, деразадан ташқарига имо қилиб, бир нималарни кўрсатганча тушунтирар, Ёдгор шуурсиз тарзда бош силкиб маъқуллаган бўлар, аммо ҳеч нимани кўрмас, эшитмас эди.

– Тушдик! – деди бир маҳал Чарос.

Ёдгор ҳушини тўплаб, ўрнидан турди. Машинадан тушишлари билан муздек ҳаво ўпкасини тўлатиб юборди.

Чор-атрофини ўраб олган оқ-кўкиш тоғлар орасида кўрди ўзини. Чўққилар шундоқ боши устида турганга ўхшар, совуқ уфурар эди.

Гузарда одам сийрак, айвонга ўхшаш усти ёпиқ бекатнинг омонат скамейкасида қалин кийинган уч-тўрт эркак билан, рўмолини ияги аралаш ўраб олган бир хотин ўтирар, нарироқдаги майдончада кулоғини қийиқча билан ўраб олган кабобпаз елпиғичини силкитиб, тутун бурукситар, ўқтин-ўқтин қичкириб кўяр эди:

– Еганлар дармонда, емаганлар армонда. Ишкалад, ишкалад!

Тўрт йигит, шундоқ қор устида туриб кабоб чайнашар, саҳардан ичиб олишган шекилли, шанғиллаб бирига гап маъқуллашар, кўзлари қизариб кетган эди. Улар бараварига бурилиб қараб, Чаросга суқ билан тикилиб қолишганини кўрди-ю, Ёдгорнинг ғаши келди.

Чарос ҳаммасини тушунди шекилли, жилмайиб Ёдгорга қаради:

– Кетдик.

Эшигида одамлар уймалашган озиқ-овқат дўкони, деразалари буғланиб кетган чойхона олдидан ўтиб, юқорилаб кетишди.

Пастак уйларнинг лойсувоқ томлари яхшилаб куралган, икки томондан тушган қор тор кўчани тўлдириб юборган, чеккада ингичка сўқмоқ йўл қолган эди. Ёдгор тор сўқмоқдан юриб бораркан, Чарос «келяпсизми», дегандек орқасига бурилиб, қараб-қараб кўярди. Ёдгор боядан бери хаёлига келмаган андишани энди ўйлади.

– Бувингизга нима деб таништирасиз?

Чарос қайрилиб қараб, кўл силтади.

– Сўрамайдилар.

Эллик кадамча юрганларидан кейин, чапга бурилиб, яна худди шунақа тор кўчага кирдилар. Қаердадир, олд томонда, пастда сой шовулларди. Яна бир оз юргач, Ча-

рос тўхтади. Ёдгор қаршисида турган олти-етти ёшлардаги болакайни кўрди. У жажжи беқасам чопон кийиб, кулоқчинни бостириб олган, коп-қора кўзлари милтиллаб ёнар, судраб келаётган чанасининг ипидан ушлаб турарди.

– Бурнинг оқиб кетибди-ку, – деди Чарос.

Бола бурнини бир тортиб кўйди-да, шу билан иши битгандай, салом берди.

– Аянг уйдадилар?

– Баннисадалар. Бувим борлар, – деди бола негадир Чаросга эмас, Ёдгорга қараб.

– Бу – жияним, – деди Чарос тушунтириб.

Бола чанасини орқага қайтариб, йўл бошлади.

Пастак эшикни очиб киришлари билан чап томондаги кўй кўраси олдида ётган кулоқ-думи кесилган каттакон козоқи ит шамоллагандай бўғиқ овозда «ҳов» деб кўйди.

– Кўркманг, бойлоқ, – деди бола.

Ёдгор бир лаҳза тўхтади-ю, ҳовли каттакон олмазор эканини, дарахтларнинг ҳаммаси негадир бир томонга ёнбошлаб ўсганини пайқади. Олмалар шохида қизил тўш саъвалар учиб-кўниб турарди. Этак томонда девор кўринмас, боғ, афтидан, сойга туташиб кетган бўлса керак, ўша ёқда сув шовулларди.

Ўнг томондаги уй эшиги очилиб, узун қора бахмал чакмон кийиб олган кичик жуссали бош яланг кампир чиқди.

– Вой айновний! – деди кампир оқсоқланиб илдам келаркан. – Бормисан, қизим? – У Чароснинг у юзидан бу юзидан ўпиб, узоқ кучиб турди. Кейин эски танишлардай Ёдгорнинг ҳам елкасига қоқди. – Келинг, жон болам! Дадангиз, онангиз саломатгина юришибдими?

Ёдгор Чаросга эргашиб, пастак уйга кирди. Бозиллаб турган танчага ўтиришди.

Кампир фотиҳа ўқиди. Чарос билан узоқ аҳвол сўрашди. Яна Ёдгорнинг соғлиғини, ота-онасининг саломатлиғини суриштирди.

Ёдгор ташаккур билдириб, хижолат чекканча, уйни томоша қилган бўлди. Токчаларда баркаш-чойнаклар турар, бурчакдаги сандиқ устига кўрпалар тахлаб қўйилган, уй ичида исирик ҳиди кезар эди.

Кампир дарров дастурхон ёзиб, баркашдек келади-ган юпка нонлар келтириб қўйди, писта-бодомлар сочиб ташлади.

– Опоқимга нима қилди, буви? – деди Чарос кампир узатган чойни олаётиб.

– Касалга чалиниб қолди-да, болам боёқиш. Пахта пайтида тележкадан тушаётганида йиқилиб, қовурғаси жичча лат еган экан. Қиш тушиши билан оғриғи зўрайиб кетди. Баннисада ётибди.

Чарос афсусланиб, бош чайқади.

– Амаким қаёқдалар?

– Нанайга кетди. Кўпкари деса ўзини томдан ташлайди-ку. Бултур бир жийрон олувди, шуни совутиб кўювди. Сахармардонлаб миниб жўнаган. – Кампир Ёдгорга чой узатиб, қистади. – Олинг, жон болам, бодомдан чақинг.

– Пахтаям экасишларми? – сўради Ёдгор индамай ўтираверишдан ўзи нокулай аҳволга тушиб.

– Илгари экилмасди, – кампир чўккалаб олди. – Бешолти йилдан бери боғларни бузиб, пахта экадиган бўлишди. Бизда пахта битмайди ўзи: ёз қисқа, салқин. Колхоз қайтага боғдан кўп даромад оларди. Ким билсин тагин, давлатга пахта зарилроқдир-да.

Кампир овқатга уринаётган эди, Чарос тўхтатди. Ҳозир кетишларини баҳона қилиб, туришди.

Чанғичилар базаси икки чақиримча нарида экан. Ҳордиқ куни бўлгани учунми, одам гавжум эди. Чарос Ёдгорга чанғи, бўйига мос узун таёқлар танлаб берди.

– Боғлаб олмасангиз ботиб кетасиз. Биз ҳув анави адирга чиқамиз, – деди бошқалар чанғи учаётган тепаликнинг қаршисидаги кунгай томонни кўрсатиб.

Арча шоҳига ўхшаган қия из қолдириб, тепага кўтарила бошладилар. Ёдгор адир тепасига етгунча энтиқиб кетди. Чарос пальтосини ечиб, қорга ташлади. Ёдгор унинг ёқаси бўғиқ зангори кофтасини бўрттириб турган кўксига, чиройли гавдасига маҳлиё тикилиб қолди.

– Галма-галдан учамиз. Мана бундай қиласиз: сал олдинга энгашиб, тиззаларингизни букасиз. Шу ҳолда мувозанат сақлаб... – У шундай деди-ю, таёқни юмшоқ силкитганча шув этиб Ёдгорнинг олдидан ўтди-да, ўқдек учиб кетди.

Ёдгор унинг борган сайин узоқлашиб кетаётган гавдасидан кўз узмай тураркан, бу қиздан айрилиб қолиши аниқлигини ҳис этиб, юраги увушиб кетди. Маъюс қиёфада атрофга аланглади. Паст-баландда чўққилар вазмин сукут сақлаб турар, адирда уймалашган ранг-баранг кийимли чанғичиларнинг кулгиси, шовқин-сурони тоғларнинг вазмин сукунати қаршисида ўйинчоқдек туюлар эди. Пастда – қорайиб турган сой соҳилларида баҳор шивирлар, шодон боқаётган куёшдан ҳам, қордан ҳам кўклам иси келаётганга ўхшарди.

Ёдгор яна арчага ўхшаш из қолдириб пастдан секин-секин чиқиб келаётган Чаросга кўзи тушди-ю, ҳозир офат рўй беришини ҳис этиб, бадани жунжикиб кетди. Бўлди, ортиқ чидаб бўлмайди. Кунда-кунда ўлгандан, бир йўла ўлган яхши. «Ўзинг-ку алдовнинг қурбони бўлдинг. Энди аламингни ундан олмоқчимисан? Мана шу қиздан-а? У сени яхши кўриб қолди. Сезилиб турибди. Нега билиб туриб шу кунгача айтмадинг, номард?»

Чарос етиб келганида Ёдгор бўларича бўлиб қолган, мудҳиш хабарни унга қандай айтишни билмай, лаби гезариб турарди.

У Чаросга қарашга ботинолмас, аммо қизнинг ҳарсиллаб нафас олаётганини, юзлари олов бўлиб ёниб кетганини сезиб турарди.

– Бошланг! – деди Чарос нафаси энтикиб, – кўриболдингизми, қани... – у Ёдгорни охиста итариб юборди.

Ёдгор беҳуш бир тарзда таёқларини саланглатиб сирғалиб кетди. Ўн қулочча пастлаганидан кейин оёқлари керилиб гурс этиб йиқилди. Бир оёғи кўтарилиб, боши билан қорга кўмилиб кетди. Телпаги анча нарига бориб тушди. Ўрнидан турмоқчи бўлди-ю, ёғоч оёққа ўхшаган ноқулай чанғи халақит бериб, анчагача ўзини ўнглай олмади.

Чарос аллақачон унинг тепасига келиб олган, қўлидаги таёқларни силкитганча эгилиб-эгилиб кулар, бу кулги кўёшнинг бахтиёр нурларига мингашиб, бугун оламини тутиб кетаётгандай бўлар эди.

– Нега куласиз? – деди Ёдгор бўғилиб. – Нега куласиз?!

Чарос унинг овозида йиғига ўхшаш оҳанг борлигини билиб, бирдан тўхтади. Қўрқиб Ёдгорнинг устига эгилди.

– Ёмон тушдингизми?

– Нега куласиз? – деди Ёдгор унинг гапини эшитишни хоҳламагандай бақириб. Кейин бирдан Чароснинг кўзларига тик қараб пичирлади. – Бугун охирги марта кўришаётганимиз, эртага бир-биримизга бегона бўлиб кетишимизни билмайсиз-да! Билмасангиз, билиб олинг! Мен илгари уйланганман. Хотиним мени алдагани учун ажрашиб кетганмиз. Эшитдингизми? – У қўллари билан қор чангаллаганча ҳайқириб юборди. – Эшитдингизми, мен сизни яхши кўраман. Шунинг учун сизни алдашни хоҳламайман. Хоҳламайман!

У ҳамма дардини бирдан тўкиб солди-ю, толикқандай бошини қорга ташлади: «Мана энди нима десанг, деявер!»

Чарос даҳшатдан қотиб қолгандай унинг тепасида ҳамон эгилиб турар, нима гап бўлганига тушуна олмаган сингари оғзи ярим очик, кўзларини Ёдгордан узмас

эди. Кейин мадори куриган каби, таёғига хассадек таяниб, кадини ростлади. Ёдгорга тикилиб туриб-туриб, киприкларини туташтирган эди, икки томчи ёш сизиб чикди. Йўк, бу одамнинг руҳини енгиллатадиган йиғи эмас, юракдан окқан қондек аламли, аччиқ икки томчи эди. У яна кўзларини очиб, Ёдгорга қараб турди-да, оҳиста пичирлади:

– Бировнинг мозорига мени гул қилиб экмөкчи бўлибсиз-да, – унинг лаблари бурилиб, негадир кулди. – Майли... раҳмат...

Яна чорак соатдан кейин автобусга чиқишди. Ёдгор Чароснинг ёнига ўтираркан, бундай қилишга энди ҳақи йўқлигини, Чароснинг ҳам бунга тоқати қолмаганини ҳис этди. Қоп кўтарган чол автобусга чиқиши билан дарров жой берди.

– Барака топинг, ўғлим! – чол қопини ёнига қўйиб, гоҳ Ёдгорга, гоҳ Чаросга қаради-да, дуо қилди. – Қўша қаринглар, яхши фарзандлар берсин.

Ёдгор Чароснинг лаблари титраб кетганини, дераза томонга ўгирилиб олганини, кўзи ёшланганини кўриб, энди ҳаммаси тамом бўлганини тушунди.

* * *

«Ўл аҳмоқ! Бу кунингдан ўлиб қўя қолганинг яхши, – деб ўйларди Чарос автобус деразасидан кўз узмай ўтираркан. – Ким сенга айтди бир кўришда маҳлиё бўлгин деб? Ҳаммасини қилган ўзинг-ку. Институтга кидириб борган, учрашувга чақирган ўзинг эмасми? Чанғи сайлини ҳам ўзинг ўйлаб топдинг. Билардинг, бувингникига борганингни опанг эшитиб қолса адабингни беришини, «Отанг авлод-аждоди билан қирилиб кетсин», деб қарғашини билардинг! Билиб туриб, ўзинг бошладдинг. Ажаб бўлди! Ўз қадрини билмаган нодон. Бу кунинг ҳам ҳолва ҳали, баттар бўл».

У боягина томоша қилиб ўтган манзараларни: кўча чеккасидаги яланғоч тутларни, тўда-тўда бўлиб учиб-кўниб юрган қарғаларни, оппоқ далаларни яна кўриб борарди. Ҳали уч-тўрт соатгина аввал буларнинг ҳаммаси алланечук сеҳрли кўринганди кўзига. Энди бўлса...

Унинг кўзлари яна ёшланди. Сездирмаслик учун пешанасини машинанинг совуқ ойнасига босди. Бошидан муз ўтиб кетгунча шу алфозда ўтираверди. Автобус силкиниб-силкиниб борар, одамлар бир-бири билан шовқинлаб гаплашишар, аммо Чарос ҳеч нимани эшитмас, ҳеч нимага қизиқмас эди. У фақат бир нарсани ҳис қилади. Шу машинада Ёдгор ҳам кетяпти. Бир нарсани билади. Аввал билмасди, энди билиб олди: у илгари уйланган. «Хотиним алдаган», дедими? Нега алдайди? Умуман, одамлар нега бир-бирини алдайди? Тўғрима-тўғри, ҳалол яшашса бўлмайдими? Ахир, одам одам-ку... Ёдгор ҳам уни алдадими? «Мен сизни яхши кўраман», деди. «Алдашни хоҳламайман», деди. Шундоқ экан, илгарирок айтса бўлмасмиди?

Чарос чуқур хўрсинди. «Шундоқ бўлганида нима ўзгарарди... Қийин, жуда қийин бўлади энди... Нимасини яхши кўриб қолди бу йигитнинг? Нимасига учди? Бир ками бировнинг қозонида ош пишириши қолувди. Опаси соғ кўярмикин? Қийин, жуда қийин...»

...Шаҳарга келганларидан кейин ҳам у Ёдгорга қайрилиб қарамади. Ёдгор ҳам унга гапирмади. Фақат трамвай бекатига келганларида секин сўради:

– Кузатиб қўяйми? – Чарос бу гапни у қўрқа-писа айтганини сезди.

– Йўк... – Чарос титраётган лабини тишлади. – Умуман, ҳеч нима керакмас.

Улар сўнгги марта яхшироқ эслаб қолмоқчи бўлгандек, бир-бирларига узоқ қараб туришди. Чарос Ёдгор-

нинг кўзларидаги чуқур ғуссани кўриб, яна ўйлади: «Жудаям оғир бўлади».

У уйига келиб, хонасига кирганидан кейингина ҳикиллаб йиғлаб юборди.

* * *

«Ҳаммаси тамом бўлди, – деб ўйларди Ёдгор гавжум кўчалардан юриб бораркан. – Барибир шундай бўлиши керак эди-да...»

Оқшом чоғлари Тошкент кўчалари чумоли инига ўхшаб кетади. Бекатларда одамлар тикилишиб қолади. Ҳамма чумолидек шошилади, ўз уясига алланималарни ташмалайди.

Ёдгор ётоқхонага етиб келганида ўзини иситишга ҳам куч тополмай, жунжиккан куёш сарғайиб ботиб борар, ётоқхона деразаларида совуқ шафақ ёнарди. У ўз хонасининг эшигига яқинлашди-ю, рубоб овози, ашула товушини эшитиб, бир зум тўхтаб қолди.

Хоразмлик курсдоши Нурматнинг овозини Ёдгор яхши танирди. Ашула тўхташи билан қарсак янгради. Афтидан, ичкаридагилар кўпчилик эди.

«Нима байрам ўзи? – деб ўйлади у ҳайрон бўлиб. Кейин бирдан ёдига тушди-ю, эсанкираб қолди. – Бугун... бугун Зойиржоннинг туғилган куни-ку! Нега айтмади, оббо қув-ей! ўзинг-чи, нега ўзинг эсламадинг?»

Эрталаб Ёдгор Чарос билан тоққа чиқмоқчи эканини айтганида, Зойиржон қувонган эди. Ҳозир у Зойиржоннинг «яхши ўйнаб келинглар», деганини эслаб, баттар ўсал бўлди. «Йўлдан қолдиргиси келмаган».

Ёдгор гарангсиб турган эди, Зойиржоннинг ўзи чиқиб қолди. У исиб кетгандек кўйлакчан бўлиб олган, озроқ ичган шекилли, юзи қизарган, кўзлари қисилиб турарди.

– Бормисиз? – деди қувониб. – Эзилиб кетдик-ку жуда!

Ёдгор хушини тўплаб олмасиданок, Зойиржон уни кучоклаб, ичкарига олиб кирди.

– Мана, овчи ҳам келди! Токқа, каклик овига кетганди!

Гурра кулги кўтарилди. Ёдгор бир зум тўхтаб, ўтирганларга разм солди. Доим девор тагида турадиган стол икки каравот ўртасига олинган, стол безатилган, мураббодан бўшаган банкага чиннигул солиб қўйилганди. Тўрда юзлари қизариб кетган Аваз ўтирар, унинг ёнида доим бир хил – кулранг пиджак кийиб юрадиган Нурмат рубобини ушлаб турар, бериқоқда эса қоп-қора кошкўзли, хиёл пучукрок бурни ўзига ярашган бежирим Наргиза жилмайиб ўтирарди.

Ёдгор ичкарига кириши билан Наргиза қувониб кетди.

– Штраф! Штраф! – деди ўтирган ерида қарсақ чалиб.

Ёдгор ўтирмоқчи эди, Зойиржон қўймади.

– Қизларнинг гапи – қонун!

Аваз қиррадор стаканга ичкилик қўйиб узатди.

Ёдгор димоғига арақ иси урилиб, сесканиб кетди. Лекин негадир жуда ичгиси келди. Арақ бора-боргунча куйдириб кетганини сизди-ю, зум ўтмай руҳида аллақандай енгиллик туйди.

Чароснинг кўзидан ситилиб чиққан ёш, индамай ўтирган қиёфаси, «ҳеч ниманинг кераги йўқ», дегани хаёлида жонланиб, яна ичгиси келди. Столни тартибга солаётган Наргизага кўмаклашди, унинг узун киприклариними, ихчам жуссасиними – қаеринидир Чаросга ўхшатди.

– Қаёқда юрибсиз? – деди Наргиза киприкларини пирпиратганча жилмайиб. – Ростдан овга бордингизми?

«Овни нима қиламан! – деб ўйлади Ёдгор нон ушоқларини сидириб оларкан. – ўзимнинг овим чиқиб турибди-ю!»

– Ҳавас-да, – деди у кулишга уриниб. – Болалигимдан овга кизиқаман.

– Биз ҳам борайлик бир, – деди Аваз тўлдираётган қадахларидан кўз узмай. – Нима отдингиз?

Ёдгорнинг назарида у киноя қилаётгандай, аҳволдан хабардордек туюлиб кетди. Янги йилда ҳам Чарос билан унинг ўртасида ўхшашлик излаб тополмаган эди. Ҳозир яна шундай бўлди. «Тоға-жиян бир-бирига ўхшамас экан».

– Ҳеч нима! – Ёдгор яна жилмайишга ҳаракат қилди. – Мени отишди!

Тагин кулги кўтарилди. Зойиржон ош кўтариб кирди.

– Аканг қарағай ошни қийиб юбораман, – У Наргизага қараб қўйди. – Лекин бу деган сўз уйланганимдан кейин ҳам ўзим ошпазлик қиламан деган гап эмас.

– Ҳечам-да – деди Наргиза кулиб, – ўзингиз айтгансиз, бухороликлар ош қилишни билмайди, деб. Гап битта бўлади! Ошпазлик доим сизнинг зиммангизда қолади.

Ошдан кейин Нурмат хоразмча куйлар чалиб, кўшиқ айтди. Ёдгор илгарилари унинг ашулаларини унча ёқтирмас, ҳаммаси бир хилга ўхшаб туюларди. Ҳозир бўлса улар бутунлай бошқача эшитила бошлади. Кўнглида маҳзун туйғулар уйғониб, боши айланди.

Зойиржон чап қўлини орқа белидан ўтказганча, ўнг қўли билан қошини чимчилаб «Андижон полька»сига шундай муқом қилиб ўйнадики, қарсақбозлик бўлиб кетди. Зойиржон ўйнаб келиб, Наргизани тортди.

Наргиза уялиб ўрнидан турди. Аввалига тортинди-ю, қарсақ янграгандан кейин, юзлари дув қизарганча ўйнаб кетди.

Ёдгор ҳам беихтиёр Авазнинг қарсагига қўшиларкан, Зойиржонга, унинг олдида ўзини шунчалик эркин тутаётган Наргизага ҳаваси келди.

«Чарос ҳам ҳеч ўйнармикан! – деб ўйлади қизарган кўзларини бахтиёр дўстларига тикиб. – Балки ўйнар... фақат сен билан эмас. Энди сенинг ўйининг тамом бўлди».

– Мен тураман, – деди Аваз анчадан кейин. – Эртага илмий кенгаш бор. Кутубхонадан материал тўплайман...

Кетидан Нурмат ҳам кўзгалди.

...Ёдгор чироқни ўчириб, тескари қараб ётганча, ухлашга уриниб кўрди. Аммо боши хувиллар, кўзлари ачишар, ухлолмас эди. Йиғлаб турган Чарос хаёлига келиши билан аламдан тўлганиб кетар, ҳеч нимани ўйлагиси келмас, лекин Чароснинг ғамгин қиёфаси кўз олдидан кетмас эди.

Наргизани кузатишга чиқиб кетган Зойиржон анчадан кейин қайтиб келди. Ёдгор унинг ҳам ечиниб ўрнига ётганини билди.

– Мунча уф тортасиз, исиб кетяпсизми? – деди Зойиржон тўнғиллаб. – Мен тарашадек қотиб қолдим-у, бу уф тортади!

Ёдгор индамай ётаверди.

– Нима бўлди? – деди Зойиржон каравотини ғижирлатиб.

– Тамом бўлди! – деди Ёдгор пичирлагандек паст товушда.

– Айтмайсизми: ҳой овсар, бутун Ўзбекистонни кидирсанг мендек йигитни тополмайсан, ишонмасанг, ана, бориб Зойиржондан сўра, деб. Телепатиям айтиб турувди-я. Бугун эрталаб чиқиб кетаётганингизда кўнглим сезувди-я.

Ёдгор яхшироқ бурканиб олди. Арақ таъсириданми, бошқаданми, унинг боши баттар ғувиллаб боради.

Хонага оғир жимлик чўкди. Аллақаерда ғийкиллаб айланаётган трамвай овози эшитилди. Унинг товуши Ёдгорга нола чеккандек бўлиб туюлди. Биринчи марта Чарос билан кўришган кунларини эслаб, яна уф тортди.

– Телепатиям яна бир нарсани айтиб турибди, – деди Зойиржон. – Чарос сиздан кечмайди.

«Юпат-а, юпат! – деб ўйлади Ёдгор ғижиниб. – Бунақа чучмал гапларингни укангга айт, оғайни!»

– Мен телепатияга ишонаман. Ғарбда телепатия махсус фан сифатида ўрганилаётган эмиш...

– Уйқунгиз келмаяпти шекилли, Зойиржон! – деди Ёдгор унинг гапини бўлиб. Зойиржоннинг юпатишга уринаётгани унинг ғашини келтирар, қайтага аламини оширарди. «Аза очган билан ўлик тирилиб келармиди?»

У кечаси билан тўлғониб чиқди. Начора, созланган тор фарёдсиз узилмайди.

И К К И Н Ч И а И С М

Табиатнинг ҳеч кимга бўйсунмайдиган, бировдан рухсат ҳам сўраб ўтирмайдиган ўз қонунлари бор. Бу йил кўклам эрта келди. Мана, бир ҳафтадирки, мутгасил илиқ шабада эсади. Офтоб тафтиданми, мана шу жонбахш шамол таъсириданми, қорлар эриб кетди. Ер уйқудан уйғониб, ширин керишганича кўксини тўлдириб, чуқур-чуқур нафас олади. Азамат қуёш олтин тожини кийиб мўралаган чоғи уфққа қарасангиз, олис тоғлардаги гунафшаранг чўккилар шундоқ аниқ кўринади.

Қиш бўйи диққинафас хоналарда ўтириб зериккан кампирлар пешинда невараларининг аравачасини ғилдирашиб чиқиб, офтобрўя жойларда ўтириб олишганча эзмаланишади. Оқшомлари ўйинқароқ болаларнинг шодон шовқини оламини тутади. Осмон бирдан қорайиб, юлдузлар ёрқин-ёрқин порлайди. Онда-сонда қаергадир яшириниб олган бақанинг журъатсиз қуриллагани эшитилиб қолади. Чордоқларда тун бўйи мов мушуклар миёвлаб чиқади. Фақат кунга тескари пана жойлардаги музизэримаган ариқчалардагина қишнинг сўнгги рўёлари титрайди.

Кейин бирдан ёмғир шивалаб қолади. Дарахт шохларида илиқ томчилардан сесканиб уйғонган гўдак куртаклар табассум қилади.

Қишлоққа баҳор илгарироқ келди шекилли, Васи́ла Назаровна танаффус пайтида йўлакда югуриб кетаётган бир қизалоқнинг қўлида гунафша кўриб қолди. Баҳорнинг бир парчасини кўрганидан беихтиёр шодланиб кетди. Мамнун кайфиятда 9 «В» синфига кириб, дарс ўта бошлади. Тўққизинчи синфда математика мураккаб бўлади. Шунинг учун у мавзуни шошилмай, диққат билан тушунтиришга киришди.

Болалар унинг сўзларини эътибор билан тинглашар, фақат ҳамиша орқа партада ўтирадиган, бир ўрим сочини елкаси оша олдинга ташлаб олган, оқ-сарикдан келган Дилфуза исмли дўмбоқ қиз Васи́ла Назаровнанинг гапларига эътибор бермас, алланимани ёзиш билан банд эди. Васи́ла Назаровна бу қизнинг ўртача ўқишини, дарсларни яхши ўзлаштира олмаслигини биларди.

«Ўзининг аҳволи бу-ку, тагин дарс эшитмаганига ўлайми?» – деб ўйлади Васи́ла Назаровна ғижиниб. Кейин унинг ҳам эътиборини тортиш учун атайлаб, баландрок овозда тушунтира бошлади.

– Шундай қилиб, куб илдиз остидаги икс...

Ҳамма ўқувчиларга хос бир ожизлик бўлади. Ўқувчи, «биз, кўпчиликмиз, ўқитувчи ҳаммамизни баравар кўролмайди», деб ўйлайди. Ҳолбуки, ўқитувчи синфдаги ҳар бир боланинг нима қилаётганини аниқ билиб туради. Дилфуза Васи́ла Назаровнанинг гапира-гапира ўзига яқинлашаётганини пайқамай қолди. Ёнида ўтирган қиз биқинига туртгандан кейингина чўчиб бошини кўтарди-ю, тепасида турган Васи́ла Назаровнани кўриб, ёзаётган қоғозини кафти билан яширди. Оқ-сарик кулча юзи дув қизариб, кўзлари жавдираб қолди.

– Бу ёкка бер! – деди Васи́ла Назаровна эркакча овозда.

Олдинги партада ўтирганлар баравар ўгирилиб қарашди. Дилфузанинг ранги ўчиб кетди. Қўрқув тўла кўзларини ўқитувчидан узмай, титраётган кўли билан қоғозни гижимлай бошлади.

– Бер, бу ёкка! – деди Васи́ла Назаровна қони қайнаб.

Қиз индамади. Аммо қалин лабини тишлаганча, бошини чайқади. Унинг ўжарлиги Васи́ла Назаровнанинг шашига тегди. Кўлидан қоғозни юлиб олди.

Дилфуза ўрнидан туриб кетди.

– Беринг! – деди овози қалтираб.

Васи́ла Назаровна индамасдан бурилиб кетди. Парталар орасидан ўтиб бораркан, қоғозга кўз ташлади-ю, хат эканини билиб, тепа сочи тикка бўлиб кетди. «Гап бу ёкка экан-да! Ҳалитдан йигитларга салом хат ёзишга уялмаган зумраша!» У хатни жемперининг чўнтагига тикиб, дарсини давом эттираркан, бошини партага ташлаб ўтирган Дилфузага қараб қўйди.

– Келаси дарсда шу мавзунини сендан сўрайман.

Дилфуза бошини кўтармади. Бу Васи́ла Назаровнанинг ҳамиятига тегди. Дарс тугагунча киздан кўз узмади.

У эшигига «Завуч» деб ёзилган ўз хонасига кирди-да, алвон ёзилган стол қаршисига ўтирди. Дераза олдидан ўқишни тугатган болалар қий-чув қилиб ўтиб боришар, ботаётган қуёш нури бурчакдаги шкаф ойналарида жилоланар эди.

Васи́ла Назаровна оғир уф тортиб, чаккаларини қисди. Чекди. Кўп йиллик оғир меҳнат уни толиқтириб қўйган, кейинги пайтларда кўп асабийлашадиган, боши оғрийдиган бўлиб қолганди. Анчагача шу алфозда ўтирганидан кейин бояги хат эсига тушди. Олиб ўқиди.

«Р... Хатингни олдим. Мендан хафа бўлдингми? Хафа бўлма, мен сени жонимдан ортиқ кўраман. Бугун чиқолмайман. Дадам уйда. Билса сўйиб қўяди. Эртага...».

Хат шу ерда узилиб қолган эди. Васи́ла Назаровна-нинг энсаси қотди. «Жонимдан ортиқ кўраман», эмиш. Тухумдан чикмасидан туриб мов мушукка ўхшаб қолади бу замоннинг қизлари! Билмадим, ота-онаси тергамай-ди шекилли». У Дилфузанинг гузарда сартарошлик қиладиган отасини танир, негадир ёмон кўрарди бу кишини. «Ҳайитвой сарик», «Ҳайитвой тажанг» деб ном олган бу киши ниҳоятда жангари, одам билан гаплашганида ҳам узун мўйлови учиб-учиб турар, унга гап тушунтириб бўлмас, ўз билганидан қолмасди.

«Мана, қизининг аҳволи, – деб ўйлади Васи́ла Назаровна гижиниб. – Тагин ҳеч кимнинг олдида бўйин эгмаганига ўлайми?».

Кейин яқинда район маориф бўлимининг мудирини ўтказган мажлисни эслади. РайОНО мудирини шаҳардаги бир мактабда ўнинчи синфда ўқийдиган бир қиз туфайли директор ҳайфсан олиб, завучи ишдан ҳайдалганини айтган эди.

«Битта аҳмоқнинг касрига ҳамма қолади, – Васи́ла Назаровна ўрнидан туриб кетди. – Ишқ-муҳаббатни бошига урадим бу зумрашлар. Биз буларнинг ёшида ўқишни билардик. Бўш вақтимизни жамоат ишига сарфлардик! Бу масалани педсоветда ё ота-оналар мажлисида муҳокама қилиш керак».

Эшик тақиллаб, унинг хаёли бўлинди.

– Ха, – деди у биронта ўқитувчи бўлса керак, деб гумон қилиб.

Остонада Дилфуза пайдо бўлди. У яшил плаш кийиб олган, ичкари киришга кўрққандай ерга қараб турарди.

«Сочини олдига ташлаб олганини-чи! Тусингни ел есин олифтагарчилик қилмай!».

– Ким у Р.? – деди Васи́ла Назаровна унга қаттиқ тикилиб.

Дилфуза индамади.

– Гарангмисан?

Дилфуза ер тагидан ўқрайиб қараб кўйди.

– Хатни беринг!

Васила Назаровна бу қизнинг руҳида бўйсунувчанлик эмас, исёнкорлик борлигини кўриб, тутақиб кетди.

– Сен менинг саволимга жавоб бер, ким у?!

– Айтмайман! – деди қиз ўжарлик билан. Кейин секин, аммо талабчан оҳангда сўради. – Беринг хатни!

Васила Назаровнанинг ғазаби тошиб кетди:

– Ўзинг-ку, зўрга учга илиниб юрибсан. Энди бошқаларнинг ҳам бошини қотирыпсанми?! Ҳовликма, эрга тегишга улгурасан ҳали...

У гапининг давомини айтолмай қолди. Дилфуза папка ушлаган қўли билан юзини тўсганча, ҳиқиллаб йиғлаб юборди. Шартта бурилди-да, эшикни кучи борича тарақлатиб ёпиб чиқиб кетди.

«Вой шарманда-ей!» – деб ўйлади турган ерида қотиб қолган Васила Назаровна. У ғазабдан титрар, аламини кимдан олишини билмас эди.

* * *

Дилфуза отилиб ҳовлига чиқди. Ойнабанд қия томи куёш шафағида қизариб ётган иссиқхона олдидан, икки четида тол ниҳоллари куртак чиқарган йўлкадан югуриб ўтди-да, дарвоза ёнидаги гулзорда ер чопаетган қоровул чолни хайрон қолдирганча, кўчага отилди. Катта йўлни кесиб ўтаётганида машинанинг чийиллаб тормоз берганини эшитди, уч кадамча нарида тўхтаган «Волга» деразасидан бошини чиқариб сўкинаётган хайдовчини кўрди. Аммо қайрилиб қарамай, папкасини саланглатганча кетаверди. Кўчаларда илк баҳор кезар, деразаларда шафак ёнар, олчалар шоҳида жонсарақ чумчуқлар чиркиллашар, аммо Дилфуза буларнинг ҳеч қайсисига эътибор бермас, ўз дарди ўзига етиб ортар эди.

Ўзларининг кўчаларига кирганидан кейингина хушини тўплаб олди. Бир зум тўхтаб, кўз ёшларини артди. «Опа» худди орқасидан қувиб келаётгандек хавотирланиб аланглаб кўйди. «Дадамга чакиб беради энди». Йўқ, ҳеч ким уни қувмас, кўчада одам сийрак, фақат нарироқда болалар самокатда учишар, гилдиракларнинг вағиллаган овози қулоқни батанг келтирар эди.

Дилфуза кўкиш тусли эшик олдига келганида сочларини тузатди. Секин ичкари кирди. Уларнинг иморати ҳали битмаган, икки уйни хомсувоқ қилиб, кўчиб киришган эди. Ҳовлидаги олчаларнинг новдалари бўртиб қолибди. Этакдаги сим тўр ортида товуклар қақағлайди.

У пол ўрнига тахталар ташлаб қўйилган айвондан ўтиб, уйга кирди-ю, бурчакдаги кўрпачага чўкка тушганча пиёз тўғраб ўтирган отасини кўрди. Дадаси мошранг дўпписини бостириб кийган, оғзида носи бўлса керак, пишиллаб нафас олар, пичоқ шириллаган сайин юпқа пиёз ҳалқалари олдидаги лаганчага тушиб турарди. «Чакиб беради», деб ўйлади у отасининг қўлидаги дандон сопли каттакон пичоқдан кўз узмай.

– Оسخонадан ширке опке, Дилпус, – деди отаси унга қараб. Кейин шолчани қайириб, носини тупурди.

Дилфуза айвондан сакраб тушди-да, товук катаги ёнидаги нимқоронғи ошхонага кириб, токчадаги узун шишани топди. Отаси аллақадан махсус шишали сирка топиб келар, ҳар ҳафта норин қилдириб, устига сиркаланган пиёз солиб ер эди.

Дилфуза нариги хонада ўтирган онасининг олдига кирди. У энгашиб ўтирганча хамир ёяр, нимча кийиб олган, энтикиб нафас олар, шишинқираган юзи қизариб кетганди. Шу қишда унинг жигари хасталаниб, оёқлари шишиб кетганди.

– Менга бера қолинг, ойи, – деди Дилфуза унинг устига эгилиб. Кузда опасини узатишгандан кейин хизмат Дилфузанинг зиммасига тушганди.

– Кўявер, қизим, – деди онаси унга қараб. – Дадангга чой дамлаб бер.

Дилфуза яна ошхонага кирди. Тунука чой қутида кўк чой қолмабди. «Яхши бўлибди, – деб ўйлади у. – Рустам кетиб қолмагандир. Магазин олдида турмоқчийди».

Ҳалиги хатни у танаффусга чиққанида Рустамга бермоқчи эди. У бугун дадасининг эрта келишини, ҳеч ёққа чиқмаслигини билгани учун шундай қилмоқчи эди. «Опа» олиб қўйишини қаёқдан билсин?!

– Ойи, кўк чой қолмабди-ку, обкела қолай... – деди у эшикдан мўралаб.

– Нега қолмайди... Ана, токчада турибди, – деди онаси лаган-товоқлар қўйилган токчани ўқлоғи билан кўрсатиб.

Дилфуза ноилож аҳволда қолди...

Нориннинг қуруғидан озгина чимдиган бўлиб, ётиб олди.

– Бошим оғрияпти...

«Бормайман мактабига, – деб ўйлади у Васида Назаровнанинг «эрсираб қолибсан», деганга ўхшаш гапини эслаб. – Жинни экан. Наҳотки, қизлар болаларни эрга тегиш учун яхши кўрса?! Рустам хафа бўлади энди».

Магазин олдида йўлига кўз тикиб турган Рустам унинг хаёлида жонланди. Бугун ҳам свитер кийиб юрган бўлса керак. Қизик, Рустам қишдаям бош яланг юради. Свитердан бошқа нарса киймайди. Спортчи, мактабнинг энг зўр, волейболчиси. Қизлар уни қора дейишади. Бекор айтишибди. Кимё ғайирлиги келганидан шунақа дейди. Унинг ўзи бир вақтлар Рустамни яхши кўрарди. Шунга алам қилади...

Дилфуза билади: Рустам бугун жудаям хафа бўлади. Бир марта қишда Дилфуза «қорбўрон ўйнашга» бораман,

деб чиқолмаганида, эртасига Рустам кўлига нина билан «Д» деб ёздириб келган, «Биламан, сен мени ташлаб кетсан, эсдалик бўлиб қолсин, деб ёздирдим», деганди. Ўшанда Дилфузанинг унга жудаям раҳми келганди. Йўқ, у Рустамдан кечмайди: алам қилсин «опа»га!..

Дилфуза терлаб кетди. Девор томонга ўгирилиб ётди.

10 «А» синфида ўқийдиган Рустам кузда пахта байрамига атаб мактабда ўтказилган кечада рубоб чалиб, ашула айтганидаёқ Дилфуза уни яхши кўриб қолганди. Кейин билса, Рустам ҳам уни яхши кўраркан. Улар бир-бирларига кўп хат ёзишди. Дилфуза Рустамнинг биринчи хатини адабиёт китоби орасидан топиб олган кунини аллақандай туйғудан боши айланиб кетган эди. Кейин юрсаям, турсаям, шу бола унинг хаёлидан кетмайдиган бўлиб қолди.

Улар фақат бир марта кинога тушишди. Ўшандаям овлоқдаги темирўлчилар маданият саройининг клубида томоша кўришди. Шаҳарлик қизларга маза! Ҳеч кимнинг иши йўқ. Бу ерда бўлса ҳар қадамнингни санаб туришади. Дилфузанинг назарида ҳамма унга қараётгандек, таниб қолиб, дадасига айтиб бераётгандек бўлганди. Кинодан чиқишди-ю, дарров хайрлашишди. Рустам бошқа автобусда, Дилфуза бошқасида уйга қайтди. Бўлди, энди кинога тушишмайди. Бугун фақат бирпас гаплашишмоқчи эди. Бўлмади.

Дилфуза бояги хатидаги «жонимдан ортиқ кўраман» деган сўзларни эслади-ю, юраги титраб кетди.

Чиндан ҳам унинг боши лўқиллаб оғрий бошлади. Бадани кизиби бораётганини ўзи ҳам хис этиб ётар, кўзлари ачишар, чакка томирлари лорсиллаб урарди. Қамишлари кўриниб ётган шифтга тикила-тикила кўзи илинди.

Тушида «опа» Рустамни тутиб олиб ураётганмиш. Дилфуза чошиб борган экан, «опа» уни итариб юборибди. Боши ерга қаттиқ текканмиш.

Дилфуза оғриқдан инграб уйғонди. Унинг иситмаси кўтарилиб кетган, тепасида онаси ўтирарди.

Эртасига у мактабга бормади.

* * *

Бир вақтлар Ёдгор Мирзо буванинг чойхонасида дастёрлик қилиб юрганида узок киш кечалари чойхўрлар йиғилишиб «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун»ларни ўқишар, унда Ёдгор ҳали мактабга қатнамас, чойхўрлар ўқиётган китобларга диққат билан кулоқ солиб, бир бурчақда ярим кечагача ухламай ўтирарди. У Лайлининг дардида сахрога чиқиб кетган Мажнунга ачинар, бундай ҳолни гўдак тасаввурига сиғдиролмас, ҳайрон қолар эди. Энди ишонди. Чарос билан охирги марта кўришганидан буён ўтган бир ярим ой ичида эсдан оғиб қолмаганига, қишки имтиҳонларни қандоқ топширганига ўзиям ҳайрон бўлди. У илгариги қисмати яна такрорланганини, кулиб бокқан бахт қўл чўзса етгудек жойга келиб қолганида тагин тўсатдан олисларга узоклаб кетганини кўриб турар, шунга ўзини кўниктиришга уринар эди. «Нима қипти, худди шундоқ бўлиши керак эди. Қачондир бари бир шундоқ бўларди. Бўлмаса Чарос сенинг кўксингга бош қўя қолиши керакмиди! Анойи экан-да!»

Шундай дерди-ю, бари бир Чароссиз туropolмаслигини ҳис қилар, деярли ҳар куни бир марта кўрар эди уни... Ёдгор умри бино бўлиб баҳорнинг кириб келишини шу қадар диққат билан кузатмаган экан. Илгарилари назарида кўклам бирданига кириб келганга ўхшар, ҳаммаёқ ям-яшил бўлиб кетганидагина баҳор келибди, деб қувонар эди. Бу сафар у кўкламнинг туғилишини кузатди.

Театр ва рассомлик институтининг рўпарасида, кўчанинг бериги бетида уч туп ёш чинор бор. Ёдгор мана шу

чинорлар остидаги ариқчада қачон муз эриб битганини, қайси қокигул энг аввал очилганини, қайси дарахтнинг қай бир шохида қайси япроқ биринчи бўлиб ёзилганини хозир беҳато кўрсатиб бера оларди.

У ўзига сирдош бўлиб қолган мана шу чинорлар паназида туриб, Чароснинг дарсдан чиқишини кузатарди. Бора-бора Чароснинг қайси куни, соат нечада дарси туғашини билиб олди. Соат миллари муддатга яқинлашган сайин унинг юраги безовта типирчилар, шунча қиз орасидан уни узоқданоқ таниб оларди.

Чарос дарвоза олдида дугоналари билан хайрлашарди-да, бошини қуйи солганча, китобларини қўлтиқлаб, секин-секин юриб кетар эди. Ёдгор унинг ранги синикиб, кўзлари киртайиб қолганини сезар, изтироб чекиб юргангани билар, югуриб бориб қўлидан тутгиси, «мен сени соғиниб кетдим, ахир», дегиси келар, аммо журъати етмас, бундай қилишга ўзини ҳақсиз, деб билар эди.

Икки марта Авазларникига борди. У Чарос ҳақида тоғасидан бирон гап эшитиш илинжида эди. Аксига олиб, Аваз ака хизмат сафаридида экан. Тамила опа биринчи марта анчагача гаплашиб ўтирди. Аммо Чарос тўғрисида оғиз очмади. Иккинчи галда анча совуқ қарши олди, Ёдгор дарров чиқиб кетди. Охириги гал борганида Аваз ака келган экан. Негадир у ҳам Ёдгор билан очиқ-ёриқ гаплашмади. Ким билсин, йўлдан чарчаб келгандир-да. Шу-шу Ёдгор уларникига қайтиб бормай қўя қолди.

Ёдгор сирларини фақат Зойиржонга айтарди. Якшанба куни Зойиржон уни каллаи саҳарлаб уйғотди.

– Келинг, дўстим, – деди у шанғиллаб. – Бугун бозор. Ўтирамизми ётоққа тиқилиб. Бунақа кунда каламуш ҳам индида ўтирмайди. Ҳавони қаранг. Дунё ташвишлари битганмас, юринг, дала айланиб келамиз.

...Ётоқнинг адёлини газетага ўраб олганча Олой бозоридан маставабоп масаллик харид қилишди.

Тўрхалталарни кўтариб, автобусга ўтиришди-да, шаҳарнинг шимоли-шарқ массивига бориб тушишди.

Бу ерда ҳам қурилиш борар, йўллар ўйдим-чукур бўлиб кетган, ҳаммаёқда бетон плиталар, арматуралар сочилиб ётарди. Йўл чеккасида бульдозер билан кўпориб ташланган ўрик дарахти илдизлари очилиб ётар, яқинда йиқитилган бўлса керак, ўқилдиз атрофидаги тупроқнинг нами қочмаган, новдаларида куртаклар бўртиб турарди.

– Ҳайронман, бу падар лаънат қурувчиларнинг ўзи умрида бир туп дарахт экканмикин?! – Зойиржон тўрхалтасини силкитиб елкасига оларкан, нотаниш бульдозерчини сўқди.

– Ҳали кўрасиз, уй ҳам битади, йўллар қурилади – деди Ёдгор паришон қиёфада, – кейин ер ости ишларини бажарамиз, деб яна бузишади.

– Қайси куни ўқиб қолдим, – Зойиржон йўл четидаги зовурдан ҳатлаб ўтиб, бурилиб қаради. – Баъзан мамлакатларда олдин ер ости коммуникацияларини тахт қилиб, йўлгача, тротуаргача битириб қўйишаркан-да, кейин уйни қуришаркан. Уй битганидан кейин трассалар жой-жойига улаб қўйиларкан. Бизда тескарисини қилишади. Ҳам вақт кетади, ҳам маблағ...

... Темир йўлдан ўтишганидан кейин, колхоз даласи кўринди-ю, эркинроқ нафас олишди. Зойиржон бу жойларни яхши биларкан. Олдинга тушиб, йўл бошлади. Майда эгатларда сув ялтираб оқар, рўмол танғиган хотинлар чамаси эртанги қарам экишарди. Даланинг нарёғида ям-яшил адир ястаниб ётар, у ер-бу ерда новдалари қизара бошлаган ўрикларми, шафтолиларми кўзга ташланарди.

– Ҳов ўша ўрик тагига борамиз, – деди Зойиржон адир ўртасидаги бошқаларидан каттароқ дарахтни кўрсатиб.

Яқин кўринса ҳам хийла узоқ йўл экан. Етиб келгунларича чорак соатча вақт ўтди. Ўрик тагида ўтлаб юрган

кўй хуркиб қочди. Иккита жажжи қўзичоқ чопқиллаб, онасига эргашиди.

Ўрик шохларида ғунчалар бўртиб турар, аммо ҳали япроғи йўқлиги учун айтарли соя ташламасди. Уларга соянинг кераги ҳам йўқ эди.

Адёлни майсалар устига ташлаб ўтиришди.

– Офтобнинг тафти ёмонмас-а! – Зойиржон пиджагини ечиб ташлаб, рўмолча билан бўйнини артди.

– Бултур Наргиза билан шу ерда ўтиргандик, – деди у кўзларида ўт чақнаб.

Ёдгорнинг юраги бир қалқиб кетди. «Шунинг учун бу ерларни яхши биларкан-да».

Зойиржон унга қараб шодон жилмайиб қўйди-да, сигаретини улоктириб, ўрнидан турди.

– Сиз гўшти майдалаб тулинг, мен қозон топиб келаман. Адир орқасида бир кампир туради.

Зойиржон бошини ғоз тутиб кетиб бораркан, Ёдгор унинг орқасидан узоқ қараб қолди. Пичоқ билан гўшт майдалай туриб, ўзидан-ўзи хижолат бўлди.

«Балки бугун ҳам Наргиза билан чикмоқчи бўлгандир-у, кейин мени бошлагандир. – Унинг хаёлига аввал Наргиза, кейин яна Чарос келди. – Агар ҳозир Чарос бўлганида, Наргиза ҳам бирга чиқарди. Қандоқ яхши бўларди...»

Бир оздан кейин боши устида кичикроқ қозонни баланд кўтариб, Зойиржон келди.

– Кичкина бўлсаям хийла оғир экан, – деди қозонни ерга қўйиб. – Кўрайлик-чи, бултурги ўчоқ турганмикин?

Ўрик тагидаги ариқча қирғоғидан ўйиб ясалган ўчоқ чиндан ҳам турган экан. Фақат бир чети ёмғирдан уваланиб тушибди. Унинг тагини ўт босган, қирралари қорайиб кўринарди.

– Зарари йўқ, паккини олиб келинг, янгисини қазиймиз! – деди Зойиржон кулимсираб.

Зойиржон намхуш тупроқни пичоқ билан чаққон кесиб, ишга киришиб кетди.

– Сиз ялпиз териб келинг, – деди юмушини давом эттириб. – Бу ёғини ўзим боплайман.

Ёдгор оҳиста юриб, адир этагига тушиб кетди, ҳали сув келмаган бир арикни топди-да, ялпиз излай бошлади. Ялпиз кўп экан. У сариқ чўпақлари диккайиб турган бултурги бурган қолдиқлари орасидан ялпиз тера бошлади. Бир маҳал аллақаёқдан учиб келган жажжи хонқизи унинг қўлига қўнди. Ёдгор кафтини кимирилтмай, уни дикқат билан томоша қила бошлади. Қўнғизча хол-хол қора доғли қизғиш қанотларини товлантирганча бирпас турди-да, кейин учиб кетди. Ёдгор беихтиёр жилмайиб, унинг кетидан қараб қолди. Кейин ариқдан чиқди-ю, тирноқдек митти гуллар очилиб ётган ўт устига чалқанча ётиб олди.

Осмон тиниқ, одамнинг кучоқлаб олгиси келадиган опшоқ момиқ булутлар онда-сонда оҳиста сузиб ўтар, уларнинг сояси адирлар устида секин-секин судралиб борарди.

Аллақаерда тўрғай сайради. Унинг кумуш қўнғироғи анчагача ҳавони титратиб турди. Ёдгор болалигиданок шу қушни яхши кўриб қолган. Келесда бошоқ териш- га чиққанида ҳам тўрғайнинг овозини берилиб тинглар, жажжигина қушча қандоқ қилиб дам олмай шунчалик узоқ сайрай олишига ҳайрон қоларди.

Ҳозир ҳам кўзларини ярим юмганча санай бошлади. Ҳисоб ўн бешдан ошиб ҳам кетдики, тўрғай ҳамон нафас олмай сайрарди. Унинг сайраши қўшиқ эмас, кўпроқ нолага ўхшаб кетарди.

Ёдгорнинг бутун вужудини ҳорғин, мудроқ бир кайфият эгаллади. Кейин тўрғай ноласи ҳам, аллақаерда маъраган кўзичоқ овози ҳам, Зойиржон ҳам, Чарос ҳам – барчаси аралашиб кетди-ю, таранг асаблари бўшашиб, кўзи илинди.

– Толқон еб, сувга юборадиган экан-ку, сизни!

Ёдгор Зойиржоннинг овозини эшитиб, кўзини очди-да, негалигини ўзиям билмай, беихтиёр жилмайиб кўйди. Адёлга газета тўшаб, мастава ичишди.

– Менга қаранг, дўстим! Чаросингиз сизни ёқтиради.– деди Зойиржон. – Бир гаплашиб берайми? Очиқчасига! Масала ҳал бўлади-қўяди. Юрасизми шунақа қилиб, рангингизни қаранг.

– Қўяверинг! – деди Ёдгор кулиб. – Ўзим шунақа юришни яхши кўраман.

– Хўп денг, ўзим гаплашаман! – деди Зойиржон таъкидлаб. – Наргизани юборайликми?

Ёдгор яна кескин бош чайқади.

– Керак эмас, ўзим!

– Ўзим, ўзим!!! Нима, мен бегонамани?

* * *

Азиза қишки имтиҳонларни топшириб, туманга қайтиши билан яна ишга тушиб кетди. Онаси ўқишни суриштиришдан ҳам аввал «эринг билан гаплашдингми», дегани унга оғир ботди. Ёдгорнинг кўнглида ярашиш нияти йўқлигини билиб, Азизанинг ғаши келган эди. Бу ҳақда онасига гап очганидан буён уйдагилар уни узатиш пайига тушиб қолишди.

Бугун у ишдан барвақт қайтди. Оч зангори рангга бўялган дарвозадан ўтиб, ҳовлига кирди. Кенг ҳовли саҳнидаги гулзор яхшилаб пайкалларга ажратилган, дадаси ҳавас қилиб, шаҳардаги оранжереядан махсус келтириб эктирган гуллар куртак ёзиб қолган, гулзор ўртасидаги усти ёпик баланд шийпон панжаралари янгитдан бўялган эди. Наридеги ишқомлар тагида уч-тўрт киши уймалашиб юрар, чамаси, булар токни очгунча ишқомларни тартибга солиб қўйиш учун кел-

ган хашарчилар эди. Ёз пайтлари уларнинг боғи жаннат бўлиб кетади. Гулзор ўртасидаги сўрида деярли хар окшом дадасининг улфатлари тўпланишади. Ҳа, дадаси яшашни билади. «Мен беш панжамни баравар оғзимга тикмайман, ўзим ҳам ейман, бошқаларга ҳам едираман», деб кўп айтади. Бўлмаса, сельпо раислигидай нозик лавозимда ўн-ўн беш йил муқим ишлаш осонми?!

Азиза силлиқ цемент йўлкадан ўтиб, ойнабанд айвонга чиқди. Бугун айвоннинг бўй-энини эгаллайдиган гилам устидаги пастак стол одатдагидек безатиб қўйилган, чамаси, дадаси ҳозир туриб кетган бўлса керак, столда коньяк шишаси, апельсин тўла ваза турар эди.

Азиза устига яшил бахмал қопланган креслога оғир чўкди. Эринчоқлик билан апельсин арчаётган эди, ёнбош томондаги ошхонадан онаси чиқди. У парча гулли крепсатин халатининг енгини шимариб олган, оппоқ, семиз кўлларида олтин билагузуклар ярақлар эди.

– Келдингми, қизим? – деди у бир тарелка қазини Азизанинг олдига қўяркан. – Чарчагансан, ол.

Азиза қаршисида ўзига тикилиб ўтирган онасининг каттакон балдоқларига бир қараб қўйди-ю, унинг ниманидир айтмоқчи бўлиб тараддудланаётганини сизди.

– Уф, меҳмонлар ҳам ўлсин... – деди онаси халатининг этагини тўғрилаб. – Дадангнинг шу одати қолмади-қолмади-да... Ҳар куни меҳмон. Ҳар куни ичкилик...

Азиза унинг бошқа гапни айтмоқчи эканини тушунгани учун индамади. Апельсин пўчоғини кулдонга ташлаб, хўрсиниб қўйди.

– Ўзинг биласан, қизим, – онаси ўтирган креслосини унга яқинроқ сурмоқчи бўлди-ю, кучи етмади. Ўтирган ерида бўйнини чўзиб, гапириб қўя қолди: – Уйимизнинг тўри сеники. Тор қорнимга сиққан, кенг уйимга сиғмайсанми?

– Яна ўша гапми? – деди Азиза онасининг муддаосини тушуниб.

– Нима қилай, болам? – онаси йиғламсиради.

«Шу гапни бошласа, доим йиғламсирайди», деб ўйлади Азиза онасига тезгина қараб олиб.

– Ёшинг йигирма бешга қараб кетяпти, – деди онаси титраган товушда, – хотин киши ўттизга кирса ўтин бўлади. Юрасанми шундоқ қилиб?! Ер ютсин ўша ялангоёқни! – У қаршисида Азиза эмас, Ёдгор тургандек лаблари оқариб кетди. – Ким қўйибди унга ноз-финоқни. Хотин боқишдан олдин ўзини эплаб олсин. Сен ярашман дединг-у, у киши ноз қилдиларми?!

Ўшанда ётоққа борганида Ёдгорнинг: «Эрга тегсанг, тегавер!» – дегандек қилганини эслади-ю, Азизанинг ҳам энсаси қотди. «Рост-а, нимасига керилади у? Кўча чанги-тиб юрган бир ялангоёқ бўлса».

– Даданг гаплашибди, – деди онаси унинг кўнглидан ўтганларни пайқагандек. – Отаси эскидан таниш экан. Йигитнинг ўзиям топармон-тутармон эмиш. Хотини ўлган экан. Иккита боласини бувиси боқиб олади, қизингизга зиёни тегмайди, депти...

«Нима?! – Азиза бир чўчиб тушди. – Уч йил эрсиз юриб-юриб, эди икки болаликка тегармишманми? Бошига тортсин болаларини!»

У ўрнидан ирғиб турди.

– Нима, уйларингга сиғмай қолдимми?! – деди томоғига тикилган ёшни тутолмай. Шу топда Ёдгор ҳам, отаси билан онаси ҳам хунук кўриниб кетди кўзига. – Бўлмаса кета қолай! – деди столни муштлаб.

Онасининг ҳам ранги бўзариб, ўрнидан туриб кетди:

– Бор! Ҳалиям бориб яраша қол, ўша гадойвачча билан. Ялина қол, пайтавасини ювиб юра қол. – У Азизага яқин келиб, яна шанғиллади: – Овора бўлма, ярашмайди сен билан. Холангнинг қизи айтди. Ўшаларнинг инсти-

тутида ўқийдиган бир қошиқ сув билан ютгудай қизни етаклаб юрганмиш. Ўз кўзи билан кўрибди. Ҳозир нима кўп, қиз кўп.

Азизанинг томоғини бўғган ёш бирдан йўқолди. Кафтини тушириб, онасига қараб қолди. «Шунақами? Ҳали бошқа қизни кўнгиллари тусаб қоптими?!» У кўксида тошган адоватдан ёниб, лабини тишлади.

– Нима қилай, қизим, ўзинг айбдорсан... – деди онаси анча юмшаб. – Ким сенга шунақа бўлгин, деб эди...

Онасининг юмшоққина қилиб айтган охириги сўзлари Азизанинг суяк-суягидан ўтиб кетди. Кўзларига яна ёш қуйилиб келди-ю, чопиб бориб ўз хонасига кирди. Эшикни қарсиллатиб ёпиб, кулфлаб олди-да, ўзини диванга ташлади. Анчагача бошлари сирқиллаб, шифтга тикилиб ётди. Қуёш ботиб борар, деразадан тушган хира шафақ нури биллур қандилда товланиб ёнар, ташқарида қушларнинг сайраши қаттиқ-қаттиқ эшитилар эди.

* * *

«Ўзинг айбдорсан!» Мана шу бир оғиз сўзнинг ўзи ҳар сафар ота-онасининг олдида Азизанинг оғиз-тилини боғлаб кўяр, ҳар қандай далиллар дарвозасини тақа-тақ ёпиб ташлар эди.

«Яхши кўрмай ҳам ўлай, айбдор бўлмай ҳам ўлай!» – дерди у ҳар гал «айбдор бўлиб қолиш» воқеасини эслганида юраги тилимланиб. Шунақа пайтларда уни бахти қаро қилган ўша Суннат ёдига тушар, шу кўргиликларнинг ҳаммасига сабабчи бўлган йигитни ер титраб қарғар, ўлим тилар эди унга.

Ўша бахтсиз ҳодиса Азиза савдо техникумида ўқиб юрганида бўлувди. Азиза бутун тафсилоти билан эслайди. Уларнинг гуруҳини Сирдарё соҳилидаги колхозга пахтага олиб чиқишди. Дарё бўйида катта-кичик кўллар,

тўқайзорлар кўп эди. Қизлар ҳар куни ишдан қайтаётиб ўзлари жойлашган мактабдан ярим чақиримча наридаги кўлда чўмилишарди.

Бир куни Азиза илиқ сувда чўмилавериб, ҳаммадан орқада қолиб кетди. Сувдан чиқса, қизлар кетиб қолибди. Атрофни ғира-шира қоронғилик босган, қамишлар ваҳимали шитирлар эди. У шоша-пиша артинаётган эди, бирдан қамишлар шитирлаб кетди. Азиза ваҳима билан бурилиб қаради-ю, қамиш орасидан чиқиб келаётган ўзининг курсдоши Суннатни кўриб, уялганиданми, кўрққаниданми, чинқириб юборди. Бир кўлида қармоқ, бир кўлида транзисторли радио кўтариб олган Суннат сеҳрлангандек қотиб турарди.

– Кетинг! – деди Азиза қўл силтаб. – Илтимос, кетинг!

Суннат яна бир лаҳза қараб турди-да, қамишзор орасига кириб кетди.

Азиза юраги типирчилаб кийинди. Худди шуни кутиб тургандек Суннат ҳам қамишзордан чиқиб келди.

– Кечирасиз, – деди Азизага қарашга уялгандай радионинг қулоғини бураб. – Билмасдан келиб қолдим... Юринг, кузатиб қўяман. Кеч бўлиб кетди.

Азиза аввал ҳам бу йигитга кўп қизлар орқаворотдан кўз тикиб юришини билар эди. Суннат яхши ўқир, келишган, ёқимтой йигит эди. Ўша кундан бошлаб иккаласининг ўртасида умумий сир пайдо бўлгандек туюлди. Азизанинг назарида ҳар томонлама мукамал, одобли, билимли йигит шу эди.

Шаҳарга қайтишганидан кейин улар бирга дарс тайёрлайдиган, ҳамма кетганидан кейин ҳам аудиториянинг эшик тутқичига стул оёғини тикиб қўйиб, алламаҳалгача қолиб кетадиган бўлишди. Азиза курсдош қизларнинг рашки келаётганини сезгани сайин ўзини ғолиб ҳисоблаб, роҳатланар, борган сайин Суннатга яқинлашар эди. Имтиҳонлар бошланганида Азиза Суннатларникига бо-

радиган бўлди. Йигит Эски шаҳардаги кампирникида ижара ўтирар, кампир ҳовлисига камдан-кам келар экан.

Бир куни у Суннатникида ётиб қолди...

Шаҳар билан Келеснинг ораси ярим соатлик йўл. Шундай бўлса ҳам Азиза онасига: «Қизлар билан дарс тайёрламасам, миямга ҳеч нима кирмаяпти», деб тез-тез қолиб кетадиган бўлди. Энди шунчаки киного тушиш, ўпишиш Азизани ҳам, Суннатни ҳам қаноатлантирмайдиган бўлиб қолди.

Азиза сирини бутун дунё билиб қолаётгандек даҳшатга тушар, сирини бировга ошкор қилмас, яна ўша Суннатнинг ўзига дардини айтиб йиғларди.

Ўқишлар битиб, Суннат уйига – Самарқандга кетадиган бўлди. «Уйдагиларга айтмай турунг, яқинда совчи юбораман», деди хайрлашаётиб.

Азиза бир ҳафта кутди, икки ҳафта кутди. На хат бор, на хабар. Дадаси уни туман универмагига ишга киритиб кўйди. Ҳар куни ишдан чиқиб, почтага югуради. Жинни бўлишига оз қолганида хат келди. Азиза конвертдаги адресни кўриб, тахта бўлиб қолди. Хат Самарқанддан эмас, Хабаровскдан келибди. У аллақандай офатни хис қилиб, хатга кўз югуртирди. Суннат: «Мени армияга олишди. Уч йилгача нима гапу нима сўз, йўлингиз очиқ, эрга тегиб кетаверинг. Ҳозир эски замон эмас, бунақа нарсаларнинг унчалик аҳамияти йўқ», деган мазмунда ёзибди.

Азиза додини кимга айтишни билмай, қон-қон йиғлади. Биров кучоғини очса бағрига кира қолган ўзини, уни алдаган Суннатни қарғади. Хат устига хат ёзди. Жавоб бўлмаганидан кейин касал бўлиб қолди. У: «Қизимга кўз тегди, биров илму амал қилди», деб чирқиллаётган онасини кўрган сайин бир дардига ўн дард қўшилар эди.

Уйга совчи устига совчи кела бошлади. Онаси куёв боланинг «суксурдай» эканини, дадаси бадавлатлигини

айтиб ҳамма келганларни мақтар, Азиза бўлса ҳар хил баҳоналар қилар, ўлимини кутган одамдай таҳлика билан яшар эди. Ота-онаси ўзингга ёққан одам бўлса айт, ахир, дейишганида ҳам йиғлашдан нарига ўтмади.

Охири бўлмади. Отаси, ўзига муносиб жойдан совчи келганидан кейин тегсанг ҳам, тегмасанг ҳам шунга бераман, деб туриб олди.

Ўша кечаси тирик қолганига Азиза ўзи ҳам хайрон бўлди. Йиғлаб-йиғлаб, онасига сирини айтди. Онаси сочини юлди, юзини тирнади. «Даданг ўлдиради, бу иснодга чидолмайди», деди.

Йўқ, дадаси уни ўлдирмади. Эр-хотин келишиб: «Энди биронта етим-есирни топсин, ичкуёв қиламиз, ёпиқлик қозон ёпиқлигича қолади», деган хулосага келишибди. Худди шу пайтда оёқ остидан Ёдгор чиқиб қолди. Бу ота-онасининг мўлжалидаги йигит эди: ҳеч кими йўқ, пандавақигина кўринади. «Жуда бўлмаса, номинг оқланиб қолади-ку, – деди онаси, – сени ҳали кимлар олмайди».

Азиза Ёдгорни ҳар кўрганида Суннатни эслар эди. «Сен бировни алдамасанг, бошқалар сени алдайди. Дунёнинг ишлари шунақа мушт кетди бўларкан», деб ўйларди Азиза лалайган бу йигитни кўриб.

Суннат «ҳозир бунақа нарсаларнинг унчалик аҳамияти йўқ», деб ёзган бўлса ҳам Азиза турмушлари яхши бўлмаслигини ҳис қиларди. Ўйлагани тўғри чиқди. Азиза азбаройи бола деб кўзи учиб турганидан эмас, бир амаллаб Ёдгорни боғлаб олиш учун болалик бўлишни хоҳларди. Худоям бу ниятига ҳам етказмади. Бора-бора узун кириб, узун чиқиб юрган Ёдгорни ўзиям ёмон кўра бошлади. Топиш-тутишининг тайини йўқ «қора рабачий»ни сўқимдек боқиб ўтириш ота-онасига малол кела бошлади.

Ёдгор кетиб қолганидан кейин онаси уни юпатди. «Қаёққа борарди! Кириб келади бир кун чоригини суд-

раб!» Азиза ҳам эри бир кунмас-бир кун мулла минган эшакдек ювош тортиб кириб келишини кутиб юрди. Аммо у келмади. Онаси уни яна юпатди. «О Худо, тешик мунчоқ ерда қоптими? Сочингни мўйича эр. Кимлар олмайди сени?!»

«Энди бўлса икки болалик одамни рўпара қилиб ўтирибди», деб ўйлади Азиза ҳамон шифтдан кўз узмай ётаркан. Уй ичи қоронғи бўлиб кетган, осмонга булут чиққан шекилли, ҳаво дим эди. Кейин онасининг «эринг бир қошиқ сув билан ютгудай қизни етаклаб юрганмиш», дегани ёдига тушди-ю, аламдан тўлғаниб, ўрнидан туриб кетди.

Шу пайтгача у Ёдгорни яхши кўраманми, йўқми, деб ўйлаб кўрмаган экан. Ҳар сафар уни ўйласа, Суннат билан иккови етаклашиб келарди хаёлига. Бари бир қачондир кириб келади, ўзи кетди, ўзи келади, деб юрарди. У онасидан: «Ўлдим – азиз бўлдим, шишдим – семиз бўлдим», деган нақлни кўп эшитганди. Ҳозир Ёдгорнинг «бир қошиқ сув билан ютгудай» қизнинг бошини айлантириб юрганини билиб, кўнглининг бир чеккаси унга боғлиқ эканини, шунинг учун уч йилдан буён бошқа эрни хаёлига келтирмаганини, институтга киришининг боиси ҳам Ёдгорга яқинроқ туриш бўлганини тушунди.

Қишда Ёдгорнинг ётоғига борганида, эрга тегаман, деганида шунчаки унинг кўйнига қўл солиб кўрмоқчи эди. Ўшанда Ёдгорнинг шунчалик баланд келишида гап бор экан-да!

«Кўрамиз, қанақа қизнинг бошини айлантириб юрганини! – деб ўйлади у юмшоқ гилам тўшалган полда сасиз у ёқ-бу ёққа юраркан, кўнглида қасоскор бир лаззат сезиб. – Нимасига учибди қиз шўрлик бу ландавурнинг! Уйланганини айтмаган. Ширин гап билан алдаган-да, йигит ўлгур! Яхшиям развод бермаганим! Биламан, бари бир ярашмаймиз. Башарасини кўришга тоқатим йўқ.

Аmmo мен бахтсиз бўлиб чапак чалиб қолаверарканман-у, у киши айшини сурармишми? Шундоқ кунларни бошига солайки! Шундоқ шармандасини чиқарайки!»

* * *

Чарос нима ҳодиса рўй берганини анчагача ўзиям тушунмай юрди. У фақат бир нарсани билар эди: Ёдгор илгари ҳам кимнидир яхши кўрган, уйланган. Чарос бировнинг қозонида ош пиширмоқчи бўлган экан.

У, аввало, ўзидан нафратланиб кетди. «Ўл-а, опанг гапирса алам қилганди! Баттар бўл, ғурурингни поймол қилишингга оз қолди-ку! Тағин нима керак сенга! Шу кунга тушганингни билса, ўлдириб қўя қолар опанг!»

Кейин Ёдгорнинг айби кўзига кўрина бошлади. Камтар, эсли йигит деб юрса писмиқ экан-ку! Одам ҳам шунақа бўладими?

Орадан анча кун ўтди. Чарос аллақандай ўйчан, жиззакчи бўлиб қолди. Дугоналарининг ҳазили ҳам, опасининг гаплариям ғашини келтиради. Кўпинча, беихтиёр Ёдгорни ўйлаётганини пайқаб қолади. Шунақа пайтларда негадир Ёдгорни доим бир қиёфада кўради. Қорга йиқилиб ётганча, бошини кўтариб турган аламли чехрасини тасаввур қилади. «Йўқ, у сени алдамади. Ўшанда юрагида бор гапни айтди. Йиғлағудай бўлиб айтди. Сен бўлсанг дурустроқ гаплашмадинг ҳам. Балки кўнглида бошқа дардлариям бордир. Ҳар нима бўлгандаям дўстлашиб қолувдинг-ку».

Ҳов ўша – трамвайдаги воқеа рўй берган куни бир лаҳза кўриб, йўқотиб қўйганида чеккан ташвишлари ҳолва экан. Бу сафар ўз ихтиёри билан йўқотди. Хайрлашаётганида «ҳеч нима керакмас», дегани «сенинг керагинг йўқ», дегани эди. Ёдгор шундоқ бўлишини билгандирки, ростини айтгандир. Лақиллатиш нияти йўқдирки, шундоқ қилгандир.

Чарос чалкаш ўйлардан боши айланиб, кечалари узоқ хаёл суриб ётар, ҳаловатсиз тушлар кўриб чиқар эди.

Бир куни хаёлига у билан очикчасига гаплашиш керак, деган фикр келди. Токқа чиқишларидан олдин Чарос ўқишдан уйига қайтаётганида бозорча олдидаги троллейбус бекатига бир-икки марта «тасодифан» келиб қолган Ёдгор билан учрашган эди. Энди у тез-тез шу бекатга борадиган, йўл айланиш бўлсаям троллей-бусга ўтирадиган бўлди. Назарида негадир Ёдгор шу бекатда яна «тасодифан» туриши керакдек эди. Лекин йигит келмади. Чарос икки-уч марта архитектура факультетининг биноси олдидан ўтди. Унинг тасаввурида Ёдгор мана шу деразаларнинг биридан қараб тургандай, ҳозир уни кўрибок, югуриб олдидан чиқадигандек эди.

Бора-бора у Ёдгорни соғинаётганини, кўришгиси келаётганини тушунди. Кейин унинг расмини чизишга аҳд қилди. У ўзига юпанч топгандек, кечалари узоқ ишлар, эскизларини онасидан қизғанар эди.

Бугун дарс эртароқ тугади. Кўчада баҳор қуёши чарақлаб турар, атроф тинч, кушларнинг сайраши тиник ҳавода баланд янграрди.

Чарос эллик кадамча юриши билан кўча четидаги новдаларини шода-шода гуллар қоплаган шафтоли тагида турган Дилшодни кўриб қолди. Дилшод қора костюм кийиб олган, туфлисининг ингичка учи шафтоли тагидаги майсаларни эзғилаб турарди.

«Қаёқдан келиб қолди бу», деб ўйлади Чарос қошини чимириб. У барча кўргиликлари учун шу йигит айбдордек Дилшодни ёмон кўриб қолган, ноҳақлик қилаётганини, унда айб йўқлигини ҳис этса ҳам тан олгиси келмасди буни. Ким билсин, балки Дилшодни кўрган заҳоти яна Ёдгорни ўйлагани учун шундай бўлгандир.

У индамай ўтиб кетмоқчи эди, Дилшод тўхтатди.

Чарос совуққина саломлашиб: «Нима гапингиз бор эди?» дегандек, савол назари билан қаради.

Дилшод гапни нимадан бошлашни билмагандай галстугини тузатган бўлди.

– Бирпас ўтирайлик, – у автобус бекатидаги харракни кўрсатди.

– Шошиб турибман, – деди Чарос қуруққина қилиб.

– Биладан, ўшанда мен қўполлик қилдим, – Дилшод бошини қуйи солди. – Сизни ранжитиб қўйдим. Лекин сиз ҳам анави йигит билан...

«Энди эсингга келдими?» – деб ўйлади Чарос энсаси қотиб.

– Рақс тушдингиз, кейин Ёдгор билан кетдингиз, демокчисиз-да, – у Дилшоднинг силлик қиртишланган иягига тикилганча, кинояли кулди. – Мен ҳозир ҳам ўшанинг олдига кетяпман!

Дилшод ярқ этиб бошини кўтарди. Унинг сал қисилган кўзларида истехзо бор эди.

– Майли, боринг! Фақат эҳтиёт бўлинг, хотини кўриб қолиб, сочингизни юлмасин.

Бир лаҳзада Чароснинг боши айланиб, тиззалари қалтираб кетди. Дод деб юбормаслик учун лабларини тишлади. У Дилшод ўзига синовчан тикилиб турганини, эсанкираб қолишини кутаётганини сезар, сезган сайин қаттиқроқ азобланар эди. Дилшод унинг юрагини беҳато мўлжалга олди. «Номард! – деб ўйлади Чарос аламдан қақшаб, – атайлаб таъна қилгани келибсан-да, уятсиз». У бундай таъналарни яна кўп эшитишини аниқ ҳис қилди-ю, эти жимирлашиб кетди. Бир амаллаб ўзини босиб олди-да, Дилшоднинг кинояли кўзларига тикқаради.

– Шунга айтиб, суюнчи олмоқчимидингиз?!

Бу сафар Дилшоднинг ўзи довдираб қолди. Чамаси, у Чарос бу гапдан беҳабар деб ўйлаган бўлса керак, ранги ўчди.

– Йўқ, – деди тутилиб. – Огоҳлантириб қўймоқчийдим.
– Менга даллол керакмас! – Чарос кескин бурилиб, юриб кетди.

Зум ўтмай Дилшод унга етиб олди.

– Тўхтанг, – деди йўлини тўсиб. Энди у ҳам ўзини тутиб олган, қарашлари мағрур эди. – Мен ҳам сизнинг марҳаматингизга муҳтож эмасман. Фақат бир нарсани билиб қўйинг. Янги йил кечасида Ёдгор билан қолганингизни опангизга мен айтмоқчи эмасдим, ўзлари сўрадилар. Қолаверса, Ёдгорнинг уйланганини Тамила кеннойингиздан эшитиб, азбаройи ачинганимдан сизга айтдим.

– Сиз майда одамсиз! – деди Чарос тез юриб бораркан, унга қарамай. – Бу гапниям бориб опамга сотинг. – У тўхтаб кескин бурилди. – Энди мени тинч қўйинг. Айтдим-ку, Ёдгор ака кутиб қолди.

У муюлишдан ўтганидан кейин кўзига ёш келди.

«Қандоқ кунларга қолдим. Қани унинг ўзи?..»

Чарос шу топда Ёдгорни кўргиси, дардини тўкиб солгиси келди.

* * *

Дилфуза бир ҳафтача ётиб олди. Онаси ўзининг касалини ҳам унутиб, унинг бошида парвона бўлди. Ҳазилми, бир парча этни ўстириб, шунчалик қилганида... Опаси кўп оғриси ҳам Дилфуза бола бўлиб бирон марта «их» демаганди. Шунинг учун онаси кўркиб кетди. Докторга югурди, ўзича «туркона» дорилар қилди. Қизининг аллақандай маъюс, ғамгин бўлиб қолгани, кечалари бир нимадан кўркиб, алаҳлаб чиқиши уни, айниқса, ташвишга солиб қўйди.

Бугун Дилфуза қаддини кўтариб турди. Касалдан турган ҳар қандай одамда бўладиган алланечук бир рухий

енгиллик унинг ҳам қалбини қувончга тўлдирди. У пол тахталари лопиллаб турган айвон устунига суянганча ҳовлини томоша қиларди. Қуёш ботиб кетган, аммо ҳали ёруғ эди. Ҳовлидаги олчалар япроғи яшил оловдек товланар, оҳиста силкиниб турарди. Онаси нимча устидан жун рўмолини белбоғ қилиб боғлаб олганча энкайиб, катакдаги товукларга дон сочарди. Товуклар талашиб-тортишиб донга ёпишар, каттакон қизил хўроз қақаглаб уларни «зиёфат»га ундар, аммо товуклар бусиз ҳам тўрт тарафдан ёпирилиб, донни олиб қочишарди.

Дилфуза сабабини ўзи ҳам тушунмай, қулиб қўйди.

Шу пайт кўчадаги чўян симёғоч даранглаб кетди. Дилфузанинг юраги гупиллаб урганча, оёқлари бўшашиб, айвон устунига юзини босди.

«Рустам! Рустам келди!»

Бу уларнинг «пароли» эди. Рустам Дилфузани чақириб келишга қўрқар, шунинг учун кўчадаги симёғочни тош билан уриб «сигнал» берарди.

Дилфуза кўнглида кўркув аралаш қувонч уйғониб, келишини шاپиллатганча айвондан сакраб тушди.

– Ойи, мен айланиб келай.

Онаси қаддини ростлаб, ташвишли кўзларини тикди унга.

– Вой, нега турдинг?

Симёғоч яна даранглади.

– Ҳозир келаман, сиқилиб кетдим. – У негадир титраб кетаётган оёқларини илдам босишга уриниб, кўчага чиқди. Рустам кўчанинг у юзидаги водопровод олдида шу томонга кўз тикиб турар, худди Дилфуза ўйлаганидек қизил свитер кийиб олган эди. Дилфузани кўриши билан бирдан юзи ёришди-ю, секин-секин юриб кетди. Улар Дилфузанинг дадаси кўриб қолмаслиги учун ёнма-ён юришмас, ҳар сафар нариги кўчадаги доим берк турадиган китоб дўкони олдида гаплашишарди.

Дилфуза ҳозир ҳам унинг ўша ёққа кетаётганини билди. Атрофга аланглаб олди-да, секин юриб кетди.

Салқин тушиб қолган, осмонда кўршапалаклар айланар эди. Дўкон олдида турган Рустам, у яқин келиши билан юзига хавотирланиб қаради.

– Нима қилди?

– Касал бўп қолдим, – деди Дилфуза Рустамдан кўз узмай. Рустамнинг озгин юзида, кўзларида ташвиш бор эди.

– Рангинг кетиб қопти, – деди у Дилфузанинг кўзларига тикилиб. – Тўрт марта келдим. Тураман-тураман, даданг уйга қайтганларидан кейин кетаман.

«Раҳмат сенга», деди Дилфуза хаёлан. Унинг кўзларида қувонч порлаб кетди.

Шу кўйи бир-бирларига қараганча, узоқ жимиб қолишди. Кўча ичкарасида болалар чиллак ўйнашар, уларнинг шовқин-сурони оламини тутарди.

– «Зу-у-ув», – деди бир бола чўзиб.

– Нафас олдинг, қайтадан бошла, – деди бошқаси бўғилиб.

– Йўқ, олмадим...

– Олдинг.

Ютқазган бола яна зувлади. Нафаси қолмагунча чўзиб борди. Рақибни маза қилиб кулди. Югуриб бориб, елкасига осилди.

Ютқизган болакай маррагача уни опичлаб борди-да, алам қилди шекилли, рақибининг ғашига тегиш учун бақирди:

Анвар алами,
Қулоғида қалами.
Поезд юриши,
Тўхтаб туриши...

– Ўша куни сенга хат ёзаётгандим, опа олиб қўйди, – деди Дилфуза секингина.

Рустам бошини кескин силтади.

– Нега олади?

– Билмайман, олиб қўйди. Кимга ёзгандинг, деб сўради.

– Нега олади, ахир?! – деди Рустам бўғилиб. – Нима иши бор унинг!

Дилфуза елкасини қисди.

– Яхшики сенинг хатларингни кўрмади. Беркитиб қўйибман, хужрадаги кутида турибди.

Дилфуза бирпас жим турди-да, ўпкаси тўлиб йиғлаб юборди.

– Опа айтадики, эрга тегмоқчимисан, дейди. Хатимни қайтариб бермагунча бормайман мактабига!

Рустам эсанкираб қолди шекилли, уни қандоқ юпатишини билмай, қўлини мушт қилди.

– Опани ўлдираман.

– Жинни бўлсан!.. – деди Дилфуза ҳиқиллаб. – Қамаб қўяди.

– Қамамайди. Армияга кетаман.

Дилфуза унинг «армияга кетаман» деганида чўчиб тушди.

– Керакмас... – деди ялиниб. Кейин яна бояги гапини қайтарди: – Опа хатимни бермаса, бари бир бормайман мактабга! – У бошини кўтарди-ю, бирдан кўзларида кўркув пайдо бўлди. – Вой, ана ўзи!

Кўчанинг нариги бетидан Васида Назаровна ўтиб борарди. У яшил плаш кийган, бир даста китоб қўлтиқлаганча, ерга қараб кетарди.

– Бекин, Рустам, – деди Дилфуза овози титраб. – Кўриб қолса ойингларга айтади...

Рустамнинг онаси мактабда фаррош бўлиб ишларди. Шунинг учун Дилфуза «опа»нинг Рустамни таниб қолиши, бориб онасига айтишидан кўрқиб кетди. Негадир шу топда «Менга ҳеч нима эмас-ку, Рустамга қийин бўлади», деб ўйларди.

Васила Назаровна улар томонга қарамай ўтиб кетди.

– Бизникига кетяпти, – деди Дилфуза типирчилаб. – Ҳозир дадамга айтади.

– Айтиб кўрсин-чи! – Рустам тишларини ғижирлатиб, муштини дўлайтирди.

– Кет уйингга! – деди Дилфуза ялиниб.

... У шом қоронғиси тушиб қолган кўчадан ҳовлиқиб келаркан, Опа ўзларининг уйига келганини юраги сезиб турарди. «Дадам келмаган бўлсин ишқилиб, келмаган бўлсин», деб ўйларди юраги титраб.

Қия очиқ эшикка етганидан кейин, ичкари киришга ботинолмай, туриб қолди.

– Мана, ҳозир ҳам қаёққа кетганини билмайсиз. Битта қизингизни эплаб ололмайсиз. – Бу Василад Назаровнанинг овози эди. Дилфузанинг юраги шувиллаб кетди.

– Ҳозиргина чиқиб кетувди-я. Бир ҳафтадан буён қаддини кўтаролмай ётди болам бечора, – деди онаси. – Сиқилиб кетдим, ҳаво олиб келаман, деди. Раҳмим келди болага.

Дилфузанинг кўнгли бир оз таскин топди. Демак, дадаси ҳали келмабди.

– Жаям ёш бола эмас, – деди Василад Назаровна кинояли овозда. – Анча нарсага ақли етади... Аввал борсин, комсомол мажлисида гаплашамиз.

Дилфузанинг назарида Опа бу гапни бутун оламга эшиттириб айтгандай бўлди. Тўсатдан оёқларидан мадор кетиб, қалтирай бошлаганини сезди. «Мажлис? Ўртоқларимнинг юзига қандоқ қарайман! Қишлоқда қандоқ бош кўтариб юраман!» У онасининг гапини эшитмади, юраги зириллаб, эшикдан нари кетди-ю, муюлишга бориб қолди.

Анчадан кейин Василад Назаровна эшикдан чиқди. Муюлишга етганида Дилфузани кўриб тўхтади. Ўша куни Дилфуза эшикни қарсиллатиб ёпиб кетгани ғашига теккан бўлса керак, қовоғи солиқ эди.

– Нега мактабга бормаяпсан? – деди қошини чимириб.

Опанинг боя онасига айтган гапи ҳамон Дилфузанинг кулоғи остида жаранглаб турарди. «Комсомол мажлисида кўрармишми? Нимани кўради? Хатними?»

Дилфуза салом ҳам бермай, унинг кўзига тик қаради.

– Хатни беринг!

– Кўча сандироклаб юргандан кўра, онангга боқишсанг бўлмайдими, кап-катта қиз, – деди Васида Назаровна унинг гапини эшитмагандай.

– Мактабга бормаيمان, – деди Дилфуза йиғи аралаш. – Нега менинг хатимни оласиз? Ҳаққингиз йўқ!

Васида Назаровна унга бир нафас қараб турди-да, жеркиб берди:

– Ҳуқуқ талашишни билгандан кўра, ўқишни бил! – У кескин бурилиб, юриб кетди.

Дилфуза Васида Назаровнанинг кетидан қараганча, йиғлаб қолди. «Бари бир бормаيمان мактабига! Рустам билан қочиб кетаман!» – деб ўйлади қайсарлик билан. Унинг руҳида отасидан юққан бир сўзлилиқ жўш урар, Опанинг «мажлисга қўяман» деган гапидан даҳшатга тушар, бунинг устига агар Опа гапни қовласа, Рустамга ҳам ёмон бўлиши мумкин, деган хаёл уни, айниқса, қаттиқ азоблар эди.

* * *

«Нега олиб кўяди?» Рустам қоронғи тушиб қолган кишлоқ кўчасидан руҳи чўккан аҳволда юриб бораркан, ҳадеб шу саволни такрорларди. «Нега олади?»

Ҳали симёғочлардаги чироклар ёқилмаган, кўчалар устида енгил тутун, пиёздоғ иси кезар, аллақерда сигир маърар, беркинмачоқ ўйнаётган болаларнинг шовқини тинмас эди. Ҳали Дилфузанинг Опани кўриб кўрқиб кетганини эслаб, ҳозир ўзининг ҳам юраги увушди.

«Опа ёмон, бир нарсага киришса кўймайди! Мактабда ундан кўркмайдиган одам йўқ... – У юриб-юриб гузарга келиб қолди. Деразасидан нур тушиб турган сартарошхонани узоқдан кўрди-ю, сесканиб кетди. – Дадасига айтиб берса-я! Тикка сўяди. Чапани одам!»

Рустам кўнглида ғулғула билан аста якин келди-да, деразадан мўраллади. «Хайрият, ҳали уйига қайтмабди!» Ҳайитвой амаки оқ халат кийиб олган, хиёл энгашиганича, гавдали бир кишининг соқолини қирар, алланималарни гапирар эди. Дераза томонга бир қараб кўйганида Рустам унинг узун мўйлови, кўкиш кўзларини қоплаб олғудай қуюқ, сарик қошларини кўрди-ю, юраги шувиллаб, ўзини орқага ташлади. Ташқари қоронғи бўлгани учун у Рустамни кўрмади шекилли, ишини қилаверди.

«Тезроқ мактабни битирсам эди, – деб ўйлади Рустам нари кетаркан. – Қутулардим шу Опадан ҳам, бошқасидан ҳам. Институтга кирсам, кирдим, бўлмаса армияга кетаман. Физкультура институтига кириш ҳам осонмас, дейишади-ку!»

Жисмоний тарбия ўқитувчиси унга «сендан яхши спортчи чиқади», деган. Рустам ҳам шунга қизиқарди.

Аслида Дилфузани севиб қолишига ҳам волейбол сабаб бўлган. Рустам илгарилариям Дилфузани кўриб юрарди-ю, эътибор бермаган экан. Ўша куни яхши кўриб қолди.

Кузда уларнинг синфи 10 «б» билан волейбол ўйнади. Аввалига «б»чилар юта бошлади, майдон чеккасида туриб олган қизлар уларни олқишлаб қарсак чалишар, бу эса Рустамнинг ғашига тегарди. Кейин ҳисоб тенглашди.

Гал айланиб келиб, Рустам тўрнинг рўпарасида турган эди. Бир маҳал тўп баланд кўтарилиб, шундоққина тўр устига туша бошлади. Рустам, тўрнинг нариги томонидан туриб тўпга сакраётган рақибини кўрди-ю, қисилган пружинадек осмонга сапчиди, шундай зарб билан урди-

ки, тўп рақибининг бошига тегиб, чеккага учиб кетди. Рақиб бейхотиёр чўккалаб қолди.

Рустам томоша қилиб турган қизлар орасида биттаси чинкириб осмонга сакраганини, кула-кула қарсак чалганини кўрди. Негадир ўша куни шундай яхши ўйнадики, ўзиям хайрон қолди. Ҳар сафар рақиб тўрига тўп туширганида бояги қиз қувониб қарсак чалар, унга сайин Рустам яхшироқ ўйнар эди.

Шу кундан бошлаб у ўша қизни ҳар кўрганида юраги алланечук титраб кетадиган, дарси илгари тугаган кунлари атайлаб тўққизинчи синф деразаси олдидан ўтадиган бўлиб қолди. Шундоқ тўполончи боланинг бирдан «куйилиб» қолганини кўриб синфдошлари хайрон эди. Рустам охири дардини Азим деган ўртоғига айтди. Икковлашиб Дилфузага хат ёзишди. Азим айтиб турди, Рустам ёзди. Шундан кейин Дилфуза ҳам уни яхши кўриб қолди.

Рустам ҳамон бошини қуйи солиб бораркан, боя Дилфузанинг йиғлагани кўз ўнгига келди-ю, ўзининг ҳам йиғлагиси келди.

«Нега унақа дейди Дилфузага?! Нима ёмонлик қипти?»

У ўзидан-ўзи Опаларнинг кўчасига бурилди. Ўша гапи учун шунақанги таъзирини берсинки, нима, кўрқадими! Қани, Дилфузанинг хатини қайтариб бермасинчи?!

Рустам опаларнинг уйи қаршисидаги толлар тагига келиб тўхтади. Ичкарида чироқ ёниб турар, аммо деразаларга парда тўсилгани учун ҳеч нима кўринмасди.

У анчагача шу аҳволда толга суяниб турди. Кейин бирдан дераза шарақлаб очилганини эшитди-ю, кўрқиб бошини кўтарди. «Опа!»

Дераза пардаси сурилиб, бир қизнинг боши кўринди. Рустам, икки-уч йил илгари мактабни битирган Опанинг қизини таниди.

– Ким керак эди сизга? – деди қиз қоронғида яхши кўрмаётгани учун бўлса керак олдинга эгилиб.

– Ўзим... – деди Рустам дудукланиб. Кейин орқасига карамай, секин-секин юриб кетди.

«Қани, қайтариб бермасин-чи! – деди кўча бошига борганидан кейин опани тагин яниб. – Обқочиб кетаман Дилфузани».

У Опа билан қандоқ гаплашишни, хатни қандоқ қайтариб олишни ўйлар, аммо хаёлига дурустроқ бир фикр келмай, қийналар эди.

* * *

Азиза онасидан Ёдгорнинг «бир қошиқ сув билан ютгулик» кизни етаклаб юрганини эшитганида чандон ишонмаган эди. «Бунақа гапларнинг ўзидан қулоғи узун бўлади», деб юрганди.

Ўйк, рост экан. Театр ва рассомлик институтида ўқийдиган холасининг қизи ҳаммасини айтиб берди. Азиза «бечора» қизнинг миридан-сиригача билиб олди.

«Душманингдан кўркма, душманга айланган дўстингдан кўрк», дейдилар. Азиза Ёдгорнинг нозик жойларини яхши биларди. Шунча кўргиликлари эвазига эридан қасос олишга аҳд қилди: Ёдгорнинг институтига хат ёзди. Бировнинг ошидан ҳазар қилмаган бегона қиз билан пачакилашиб ўтиришга кўнгли чопмади-ю, онаси билан гаплашиб қўйишга аҳд қилди. Она бўлса қизини тийиб олсин!

У мактабга кириб келганида танаффус пайти экан. Болалар ҳовлида чувиллашиб ўйнар, юқори синф ўқувчилари иссиқхонанинг ойнабанд томига хашак ёпишар, бир хиллари гуллар тагини чопар эди.

Азиза кўнғироқ чалинишини кутиб турди. Зум ўтмай ҳовли жимжит бўлиб қолди. Тутлар шоҳида сайраётган

мусичаларнинг кукулаши аниқ эшитила бошлади. У деворига ҳар хил диаграммалар, портретлар илиб ташланган ўқитувчилар хонасидан ўтиб, юраги пўкиллаганча «Завуч» деган ёзув осифлиқ эшикни тақиллатди.

Ичкаридан «ҳа» деган бўғиқ овоз эшитилгач, кирди-ю, остонада туриб қолди. Тўрдаги алвон ёпилган стол қаршисида ўтирган сочлари оқара бошлаган тўлагина аёл «нима ишингиз бор эди?» дегандай кўзларини пирпиратди.

– Кечирасиз, – деди Азиза яна юраги пўкиллаб. – Васила Назаровна сизмисиз?

– Ҳа, ўтириб туринг, – деди аёл стулни кўрсатиб.

Азиза этакдаги стулга чўкди.

– Кеча боргандим! – деди аёл девор тагидаги стулда ўтирган кўхлик йигитга қараб. – Келмаган бўлса ўзидан кўрсин. Отасининг олдига ўтқазиб қўйиб гаплашамиз.

Азиза унинг эркакча овозини эшитиб, яна юрагини кўркув босди. «Юмма талаб берса-я?.. Ўлдим... Ўзиям кизини тириклайин ейдиган хотинга ўхшайди».

У ўзини босиб олиш учун хонани томоша қила бошлади. Бурчакда каттакон сейф жойлашган, девор тагидаги китоблар солинган шкаф устида аллакимнинг ҳайкалчаси турарди. Азиза кимники эканини билолмади.

– Бўпти, Дилшоджон, – деди хотин яна кескинлик билан. – Дарсингизга кириг. – Кейин Азизага қараб сўради. – Хизмат?

– Сиз Театральный институтда ўқийдиган Чароснинг оналаримисиз? – деди Азиза тутилиб.

– Ҳа, нимайди?

Азиза яна тутилиб қолди. У қандоқ қилса гапи таъсирчанроқ чиқишини ўйлар эди.

– Мени кечиринг, – деди анчадан кейин. – Буни сизга айтмоқчи эмасдим. Эшитдим, сиз обрў-эътиборли аёл экансиз...

Аёл гапингни айт, дегандай, қошини чимирди.

– Қизингизга айтсангиз, бировнинг бахтига чанг сол-
маса...

Аёл тушунолмай, кўзини пирпиратди.

– Менинг қизимни айтяпсизми? Нима деганингиз бу?
Кимнинг бахтига чанг солибди?

«Беҳабар экан. Билмаса билиб қўйсин», деб ўйлади
Азиза кўнглида қасоскор бир лаззат туйиб.

– Кимнинг бўларди, менинг! – деди у овозини ба-
ландлатиб. – Мен ҳам жудаям ердан чиққан эмасдирман.
Қанот қуйруғим бордир.

Аёлнинг ранги оқариб, кўзлари катта очилиб кетди.
Столда ётган сигаретни олиб тутатди.

– Сиз адашяпсиз, синглим, – деди у Азизага тик қараб.

– Йўқ, адашаётганим йўқ. Сиз рассомлик факультете-
тининг иккинчи курс студенти Чароснинг онасимисиз,
ахир... Васида Назаровнамисиз?

– Нима қилибди Чарос? – аёл ўрнидан туриб кетди. –
Нима қилди?

Азиза юзини кафти билан яширганча, пиқиллаб йиғлаб
юборди. Шу топда кўзига ёш кела қолганига ўзиям хайрон
қолди. Кейин бутун бахтсизликларига ўша қиз айбдор эка-
нига ўзиям ишонди-ю, дардини тўкиб солди.

– Қизингиз менинг эримни тинч қўйсин! Уялмайди-
ми, кўча тўла йигит...

– Нима, нима дедингиз?

Азиза аёлнинг бўғиқ овозини эшитиб, бошини кўтар-
ди.

– Ишонмасангиз ўзидан сўранг қизингизнинг!

У кўз ёшларини артиб, аёлга қаради. Хотин гарданига
бироз гурзи билан ургандай бирдан мук тушиб қолган,
энкайганча столга тиралиб ўтирар, Азизага тикилиб тур-
ган кўзларида ғазаб бор эди. Чамаси, у ҳозир Азизани
кўрмас, бутунлай бошқа нарсани ўйларди.

– Эрингизнинг оти нима? – деди у анчадан кейин тахдидли овозда.

– Ёдгор... Ёдгор Мирзаев... Политехника институтида ўқийди. Ётоқда, бир юз ўттиз тўққизинчи хонада туради. – Азиза хийла жим қолди-да, аста қўшиб қўйди. – Тўғри, мен эрим билан турмайман. Лекин ҳали қонуний ажрашганимиз йўқ. Балки Чаросхон унинг уйланганини билмас, қизингизда айб йўқдир... Унинг бошини айлан-тириб қўйгандир, йигит ўлгур...

Хотин «бас қил», дегандек бошини кескин кўтарди. Унинг кўзларида алам, нафрат, аллақандай дард бор эди.

– Кечиринг, сизни хафа қилмоқчи эмасдим... – деди Азиза яна ўша ялинч оҳангида.

– Бўлди, – деди аёл лабларини қимтиб. – Бораверинг! Азиза қушдай енгил тортиб, ҳовлига чикди.

* * *

Чарос дарпардани суриб, деразани очди. Юзига майин шабада урилиб, чуқур энтикди. Осмон чароғон, куёш чарақлар, камқатнов асфальт кўчанинг ўртасида кизалоқлар черта ўйнашарди. Уларнинг бири – сочи-га бантик таққан кизча чумчукка ўхшаб бир оёқлаб ҳаққалар, бошқаси – атлас кўйлақча кийиб олгани эса санаб турарди.

Дераза қаршисида тол шохлари шитирлаб кетди. Чарос бошини кўтариб, толга осилиб турган болани кўрди.

– Туш, Адҳам, – деди у қўшни болакайни таниб.

– Варрагим илиниб қолди. Чарос опа, олиб тушай, – деди бола бир оёғини осилтириб турганча ялиниб.

Чарос дераза панжарасидан мўралаб қараб, тол шохларига ипи ўралашганча узун думи ликиллаб турган даканг варракни кўрди.

– Йиқилиб кетсанг-чи?..

– Йиқилмайман...

Чарос деразадан нари кетди. У икки кундан кейин бўладиган семинарга тайёрланар эди. Кейинги пайтда тарихий шахслар портрети масаласида мунозарали фикрлар кўпайиб кетди. Бунинг боиси бор. Чарос, хусусан, Темур портрети ҳақида гапирмоқчи эди. Тўғри, анча йиллар аввал машҳур рус рассоми яратган портрет жаҳонгирнинг бош суягига қараб чизилган. Лекин инсон юзининг умумий чизиқларини топиш ҳали портрет яратиш деган гап эмас. Портретда кўз ифодаси, ички оламининг чеҳрадаги акси шахс характерини очади. Шохнинг ҳозирги портретида у ваҳший қилиб тасвирланган. Ҳолбуки, Темур фақат жаҳонгир эмас, яратувчи ҳам бўлган. Самарқанд обидаларидек санъат асарларининг бунёд бўлишига ҳомийлик қилган, жаҳонга донғи кетган олимларни тўплаб, уларга шароит яратиб берган одам эзгуликни ҳис қилмаслиги мумкин эмас. Бунинг устига замондош тарихчилар Темур донишманд, истарали одам бўлганини ёзиб қолдирганлар. У мана шулар ҳақида албатта гапирмоқчи эди.

Эшик тарақлаб очилиб, унинг хаёллари дув тўзиб кетди. Чарос ҳуркиб бошини кўтарди-ю, ранги кув ўчиб, лаблари титраганча остонада турган онасини кўрди, вазоҳатидан чўчиб кетди.

– Ҳа, опа?

Васила Назаровна қўлтиғидаги китобларни остонага ташлаб, Чаросга тешиб юборгудай тикилди.

– Ёдгор ким?

Чароснинг вужуди музлаб кетди. Негадир хаёлидан «Дилшод айтган», деган фикр лип этиб ўтди.

– Ким деяпман? – деди Васи́ла Назаровна унга томон юриб.

Чарос чўчиб, орқага тисарилди.

– Опа... – деди ялиниб.

– Ким? – Васи́ла Назаровна янаям яқинроқ келди.
Унинг лаблари титраб, кўзлари қисилиб кетганди.

– Ўша... – деди Чарос онасининг юзига қарашга ботинолмай пичирлаб.

– Нима «ўша?» Ким «ўша?» – Васи́ла Назаровна унга тақалиб турар, нафаси Чароснинг юзига уриларди.

Чарос аламдан кўзларига қуйилиб келаётган ёшни базўр тийиб турар, юзлари ловиллар эди. «Бу қандоқ гап. Ўзининг дарди ўзига етмайдими? Нега уни хўрлашади. Айби нима, ахир. Яхши кўрганими? Қачондан буён ўшани бир марта кўриш орзусида юрганими?» Шу топда у Ёдгорни яхши кўришини, усиз яшай олмаслигини аниқ ҳис қилди-ю, онасига қаради.

– Ўша!

– Яхши кўрасанми? Туролмайсанми, «ўша»сиз?!

– Яхши кўраман, туролмайман! – деди у йиғига бурилган лаблари титраб.

Васи́ла Назаровна карахт бўлгандай, тили калимага келмай қолди.

– Энди келиб-келиб бировнинг саркитини ейдиган бўлиб қолдингми? – деди у пичирлаб. – Мен сени ювинди билан боққанмидим?! Энди ювиндихўр бўлиб қолдингми?

Аламдан, уятдан Чароснинг қулоқлари шанғиллаб кетди. Ўз онасининг таънаси суяк-суягидан ўтиб, юзлари ловиллай бошлади.

– Опа... – деди лабини тишлаб.

Онаси қулоқ солмади.

– Эл-юрт ўртасида мени шарманда қилмоқчимисан? Биласанми, мен кимман? Йўқ, сен шармандани деб таъна эшитишни хоҳламайман. Ишқ-муҳаббат деган шиқилдоғингни ўзинг ўйна, менинг қўлимга тутқазма! Ўша хотинбознинг шундоқ шармандасини чиқарайки!

Чарос чўчиб, бошини кўтарди.

– Борманг олдига! Бормайсиз!

Чарос кулоқ-чаккасига тушган тарсакидан гангиб, кўзларини катта очганча онасига узоқ қараб қолди. Энди у йиғламас, оғир-оғир нафас оларди. Бола бўлиб онасидан калтак емаганди. Бугун онаси урди, Нега, нима учун?!

– Нега урасиз? – деди пичирлаб. – Нега урдингиз?! – У энтикканча онасига томон эгилди. – Эшитиб қўйинг, опа, аввал юрмаган бўлсам, энди юраман!

У эшикни тарақлатиб очганча, айвонга чикди. Шошилиб туфлисини оёғига илиб, сакраб ҳовлига тушди.

– Юрсанг, қайтиб келма! – деди онаси унинг кетидан кичкириб.

У югуриб кўчага чикди. Онасининг диванга ўтириб олганча ўксиб-ўксиб йиғлаётганини ҳам, ер ютгур хотин-бозни қарғаётганини ҳам эшитмади. Ловиллаётган юзини кафти билан силаганча юриб кетди, хуши учганча автобусга ўтирди. Айланиб-айланиб стадионга келиб қолди. Негадир бир вақтлар Ёдгор билан майдонни томоша қилишган жойга – марказий минбардаги панжара олдига келди.

Стадион таъмир қилина бошланган, панжаралар қизил-сарик ранга бўялган, кўм-кўк майдон осмоннинг бир бўлагидек яшнаб ётарди. Қаердадир музика янграр, майдон четидаги йўлкаларда майкачан қизлар югуришарди.

Чарос Ёдгорнинг гапини эслади: «Баҳорини кутиб ётибди!» Унинг ўйчан, самимий чехраси Чароснинг кўз ўнгига келди-ю, аччиқ жилмайди:

«Мана, баҳор келдиям. Баҳор ҳам барчани баравар бахтиёр этолмас экан-да».

* * *

Бугун стипендия олишгани учун икки ўртоқ қўлбола ош қилишмоқчи бўлди. Зойиржон дарсдан кейин бозорга кетди.

Ёдгор трамвайдан тушиб, ётоқ томонга кетаркан, тўрт қаватли уй бурчагида тўдалашиб турган одамларни кўрди. Кўпчилиги ятак кийган, салла ўраган кексалар эди. Улар бошини қуйи солганча оҳиста гаплашиб туришар, тепага, иккинчими, учинчими қаватга қараб-қараб қўйишарди.

Ёдгор яқинроқ келиб, подъезд олдида турган тобутни кўрди-ю, тўхтаб қолди. Тобут атрофи қизил алвон билан ўралган эди.

«Ёш одам қазо қилибди», деб ўйлади у юраги увушиб.

Тобут тепасида беқасам тўн кийиб, кийикча боғлаган бир йигит букчайиб турар, қизариб кетган кўзлари билан атрофга жавдирар, одамлардан мадад кутгандек, маъносиз караб-караб қўяр эди.

«Акасими, укасими бўлса керак», деб ўйлади Ёдгор яқинроқ келиб. Шу топда мана шу ғуссали нотаниш йигитчага нимадир деб тасалли бергиси келди-ю, сўз тополмади. Оқила буви вафот этганидан буён у аза кўрмаган эди. Ҳозир негадир томоғига бир нима тикилиб, кўзлари ачишиб кетди.

Йўлак рўпарасидаги ёш толга чиқиб олган йигит болтача билан силлиқ шохларни танлаб кесар, берирокда турган чоллар ўзаро секин-секин гаплашишарди. Уларнинг суҳбати Ёдгорнинг кулоғига чала-ярим чалинди.

– Дом жоннинг роҳати дейишади-ю, шунақа пайтда чатоқлиги билинади-да, – деди сийрак соқолли киши оғир-оғир нафас олиб турган, қовоқлари салқиган семиз ҳамроҳига, – каталакдай жойда тўй ўтказа олмасанг, маърака ўтказа олмасанг...

– Ҳалиям бўлса ўзимизнинг Қурбақаобод тузук, – деди ҳамроҳи секин.

Учинчи қават деразасидан ғўнғир-ғўнғир товуш келди. Кейин хотинларнинг чуввос солиб йиғлагани эшитилди. Ёдгорнинг кулоқлари шанғиллаб, ҳеч нимани англай олмай қолди. Зум ўтмай одамлар тўдаси тобутни

липиллатиб, кўча томонга йўл олди. Ёдгор тобут кўтариш савоб, деган гапни эшитган эди. Туртиниб-суртиниб олдинга ўтди. Тобутнинг бир бандига елкасини тутиб, катта кўчагача кўтаришиб чиқди.

Ётоққа қайтаркан, унинг кўнгли бўм-бўш бўлиб қолганди. Лопиллаб бораётган тобут, ҳассакашлар, секин гаплашаётган чоллар унинг кўз олдидан кетмас эди.

«Уйларнинг маҳаллий шароитга мослашмагани мана шунақа пайтда айниқса билинади, – деб ўйлади у кўнгли хижил тортиб. Яна бояги чолларнинг гапини эслади. – Тўй қилиб бўлмаса, маърака қилиб бўлмаса...»

У ўтган қишда Зойиржон аллақайси тоғаваччасининг маъракасига бориб, сўқиниб келганини эслади. «Одам тирбанд, каталакдай уйга ким сиғарди, элликка яқин киши беш-ўнтадан навбат билан кириб чиққунча оёғимдан муз ўтиб кетди».

Начора, бари бир таомилга амал қилиш керак. Балки шунинг учун ҳам кўплар тайёр уй турганда, иморат соламан, деб шаҳар чеккасига югурар?.. У яқинда Қорақамиш массивига кўчиб борганлар ўзбошимчалик билан бир хонали уйга маҳалланинг қозон-товоғини киритиб қўйганини, район ижроия кўмитасида катта жанжал бўлганини эшитган эди.

Йўқ, ақалли ҳар бир даҳада биттадан маҳалла маркази бўлиши керак. Халқ таомилига кўра, чойхоналар хашар йўли билан қурилади. Уйлар қурилаётганида маҳалла маркази учун жой қолдирилиб, лойиҳаси чизиб берилса-чи?! Масалан, бундай марказни икки қаватли қилиш мумкин. Биринчи қавати чойхона бўлади. Маҳалланинг бутун хўжалиги шу ерда сақланади. Оқшомлари кўни-қўшнилар дам олиши мумкин. Шунда бир-бири билан яқинроқ танишади, биров-бировининг иссиқ-совуғидан хабардор бўлади. Иккинчи қаватда клуб жойлашса, турли йиғинлар, тўйлар бўлса.

Мана бундай маъракалар-чи?! Одамлар жон-жон деб рози бўлади. Давлат куриб берсин деб ўтирмай, хашар билан битириб қўяди. Фақат жой ажратиб, лойиҳасини чизиб бериш керак.

«Албатта шундай қилиш керак, – деб ўйлар эди Ёдгор хонанинг у бошидан-бу бошига бориб келаркан, – келгуси лойиҳаларда шуни албатта ҳисобга олиш керак».

У гарангсиб, стол олдига келди. Чойнак жўмрагидан совуқ чой ичаркан, бугун навбатчилик ўзининг гали эканини эслади. Уларнинг хонасида ўзига хос қоида бор эди. Навбатчи пол ювади, идиш-товоқларни тозалайди, уйда овқатланмоқчи бўлишса, овқат қилади. Кейин идишларни яна ювиб қўяди.

У Зойиржон келиб қолса, ҳалиям имиллаб ўтирибсизми, деб койишини билиб, деразаларни, стол-стулларни артди. Кейин латта ҳўллаб, пол ювишга киришиб кетди. Энкайганича, орқаси билан очик эшик томонга аста сурилиб келаркан, қўлтиғининг тагидан караб, остонада турган семиз оёқларни кўрди. «Оббо, пол ювишни кўриш ҳам томоша бўптими?»

У кадини ростлаб, бурилиб қаради.

Остонада кўк жемпер кийган, сочи турмакланган тўлагина аёл турарди. Унинг қаеридир Ёдгорга танишдек туюлди.

– Келинг, – деди салом бериб.

Аёл киши қаршисида майкачан, қўлида ҳўл латта осилтириб тургани учун хижолат бўлиб, кафтининг орқаси билан терлаган пешанасини артиб қўйди.

– Менга Мирзаев Ёдгор керак! – деди нотаниш аёл ундан кўз узмай.

Унинг овозидаги қатъиятдан, ўзининг аҳволидан Ёдгор янаям кўпроқ мулзам бўлди.

– Мен, – деди у ҳайрон қолиб. Кейин латтани челакка солди-да, қўлини ювиб, қўйлагини кийди. Столустига

тўнқариб илиб қўйилган стулларни тушириб артди-да, таклиф қилди:

– Ўтиринг.

Аёл столга тирсагини тираб ўтирганча Ёдгорга узок қараб турди. Ёдгор хижолат чекиб, кўзини олиб қочди.

«Қаерда кўрган эканман уни?»

– Мен Чароснинг онасиман! – деди аёл яна ўша қатъий оҳангда.

Ёдгор сакраб туриб кетди. «Вой каллаварам! Худди ўзига ўхшаб турибди-ю, танитайсан-а? Фақат Чарос нозик...»

Чарос деган сўзни эшитганданоқ унинг юраги хаприқиб кетганди. Довдираб қолди.

– Кечирасиз, мен ҳозир... – деди у Хизрга йўлиққандай қайтадан салом бериб. Илдам бориб, бурчакда турган чойгумни олди. Таги сарғайган чойгумни кўрсатмаслик учун четлаб ўтмоқчи эди, аёл тўхтатди.

– Керакмас, ўтиринг, – деди стулга имо қилиб.

– Йўғ-е – Ёдгор ноқулай жилмайиб, чиқиб кетаётган эди, аёл янада қатъийроқ қилиб таъкидлади:

– Керакмас!

Ёдгор қайтиб келиб, унинг қаршисига ўтирди.

Аёл синчковлик билан уни бошдан-оёқ кузатиб чиқди. Унинг қошини чимириб ўтиришидан Ёдгорнинг юраги шувиллаб кетди. «Чарос тинчмикин?».

– Чаросни кўпдан танийсизми? – деди аёл вазиятни ўзгартирмай.

– Танийман, – деди Ёдгор қизариб.

– Танийсиз... – аёл хўрсиниб қўйди. Кейин кўзлари кенгайиб, Ёдгорга қаттиқ тикилди. – Сиз хотинингизни танинг!

«Ҳаммасини билибди, – деб ўйлади Ёдгор. Кейин дафъатан хаёлига келган фикрдан енгил тортди. – Шунча кўринмай юрган бўлсаям бу гап чиқибдимиз, демак, Чарос унутмабди».

У кўнглидаги умид чўғидан рухланиб, аёлга хотир-жам қаради. Ҳозир жаҳли чиқиб ўтирган бу аёл кўзига кадрдон кўриниб кетди.

– Уялинг, – деди Чароснинг онаси овозини баландла-тиб. – Оилали бўла туриб, ёш қизнинг бошини айланги-ришга уялмадингизми? Тагин студент эмиш!

Ёдгор ундан ранжимади. «Унинг ўрнида бўлганида бошқалар ҳам шундай қиларди», деб ўйлади у ерга қараб.

– Гап шу! – деди аёл эркакча овозда. – Чаросни тинч кўясиз. Бўлмаса, ўзингиздан кўринг.

Ёдгор ўзи учун азиз инсонни дунёга келтирган одамга каттиқ гапиролмаслигини биларди.

– Мен сизнинг аҳволингизни тушунаман, – деб гап бошлаган эди, аёл шартта кесди:

– Э, сиз ўзингизнинг аҳволингизни билинг! – деди жеркиб. – Чарос ёш, аҳмоқ, сизни севиб қолган бўлиши мумкин. Лекин сиз ёш бола эмассиз-ку!

Ёдгорнинг боши айланиб кетди. «Севиб қолган бўлиши мумкин», деб ўйлади хаёлан такрорлаб. «Севиб қолган!» У кўзларида порлаган қувончни яшира олмас, тасавурида бирданига фариштага айланган шу одамни хафа қилмаслик учун бошини кўтаролмас эди.

«Яхши кўриб қолган. Шундан бошқа мукофот керак-мас менга. Она бўлса... Бари бир она-ку, бир кун тушуна-ди. Қачондир тушунади...»

– Эшитдингизми? – деди аёл яна овозини баландла-тиб.

Ёдгор гарангсиб, бошини кўтарди.

– Чаросни хаёлингиздан чиқариб ташланг!

Ёдгор уни ҳарчанд ранжитгиси келмаса-да, ёлғон га-пиролмади.

– Йўк, – деди бошини оҳиста чайқаб. – Хафа бўлманг, опа, мен уни унутишга ваъда беролмайман.

Аёлнинг ранги кув ўчиб, ўрнидан турди.

– Аввал биттасини эплаб олинг, йигит! – у Ёдгорга киноя билан қараб қўйди. – Бўпти, кўрамиз! Комсомол бор, деканат бор! – У кескин бурилди-да, чиқиб кетди.

Ёдгор ҳамон стулдан жилмай ўтирар, онани ранжитиб қўйганидан кўнгли чўқар, аммо бояги биргина сўзнинг ўзи руҳини шу қадар тетик қилиб юборган эдики, бошқа ҳеч нимани ўйлагиси келмасди.

* * *

Уч кундан кейин Ёдгор институтга борганида йўлакдаги тахтада осиглиқ турган каттакон эълонни кўрди. «Эртага – 24 март куни соат 13 да 3-курс студентларининг умумий комсомол йиғилиши бўлади. Кўриладиган масала битта: студент Мирзаев Ёдгорнинг ахлоқи». Эълон қора босма ҳарфлар билан чиройли қилиб ёзилган эди. Лойиҳачиларнинг ҳуснихати чиройли бўлади...

Ёдгор ўқиди-ю, михлангандай серрайиб қолди. Ҳаво булут бўлгани учун йўлакдаги чироқлар ёқиб қўйилган, эълон узоқдан кўзга яққол ташланиб турар, Ёдгор ўзи ҳақидаги ҳукмни ўзи ўқиган маҳбус каби талмовсираб қолган эди. Ёнидан ўтиб кетаётган таниш талабалар гоҳ унга, гоҳ эълонга қараб, бири хайрон бўлиб, бошқаси худбинларча илжайиб қўяётганини Ёдгор анчадан кейин пайқади. Пайқади-ю, бу ердан кетиш, тезроқ кетиш кераклигини билиб, югурди. У ажалдан қочиб қутулиш мумкин бўлмаганидек, эълондан ҳам қутулиб бўлмаслигини ҳис этиб турар, юрагини ваҳима босар, «ахлоқи» деган сўз шармандаларча бонг чалаётганини билиб, кулоқлари шанғиллар эди.

Ўша куни Чароснинг онаси «комсомол бор, деканат бор», деганида жаҳл усида айтди-қўйди-да, деб ўйлаганди.

«Шунчалик тез-а», деб ўйлади у плашини билагига илганича, зиналардан туртиниб-суртиниб тушиб бораркан. Назарида ҳамма унга қараётгандек, «мана, мана, ўша ахлоқсиз!» деб бармоғини бигиз қилиб кўрсатаётгандек эди.

Ҳаво тунд, қаттиқ шамол эсар, пастак, қоп-қора булутлар шаҳар устидан зудлик билан этагини судраб борар, телевидение минорасининг ярмидан нарёғи кўринмас эди.

Ёдгор шамолдан гандираклагандай довдираб бораркан, кузда бўлган комсомол мажлисини эслади. Ўшанда талабалар пахтага бормаган бир болани чўкилаб, «патини тўзитиб» юборишган, институтдан ҳайдашга қарор чиқаришган, ректорат ҳам бу қарорни тасдиқлаганди.

«Тамом бўлди, – деб ўйлади Ёдгор томоғига нимадир тиқилиб. – Мана, ўқиш ҳам тамом бўлди. Қанча орзуларим бор эди».

У шу топда Чаросни кўриши кераклигини, кўрмай туrolмаслигини пайқади.

Юриб-юриб таниш – уч туп чинор тагига бориб қолди.

Чинорлар шиддат билан вишиллаётган шамолда титрар, тангадек япроқлар ожиз қалтирар, ҳозир узилиб тўзиб кетгудай бўларди. Шамол яна кучайди.

Ёдгор чинорлардан бирига суянганича узоқ турди. Ниҳоят, бир тўда қизлар орасида Чарос кўринди. У оқ жемпер кийиб олган, қўлида китоблар бор эди. Ёдгор юраги типирчилаб қараб турди. Чарос қизлар билан ҳайрлашдида, одатдагидек бошини куйи солганча, китоблари билан юзини шамолдан пана қилиб, юриб кетди. У бошқа қўли билан жемперининг тугмаларини солишга уринар, аммо рўпарадан эсаётган шамол бўй бермас, жемпер барини оппоқ қанотдек пирпиратар эди.

Ёдгор кўксини тўлдирган туйғулар тўлқинида энтиқиб, унга талпинди. Шу пайт юзигами, пешанасигами

йирик бир ёмғир томчиси тушди. Кейин тангадек-тангадек томчилар асфальт кўчани чакичлай бошлади.

Ёдгор кўча чеккасидаги шафтоли тагида Чаросга етиб олди.

– Чарос! – Аввал ўзи қичқирдим ё олдинроқ Чарос ўгирилиб қарадим, Ёдгор билолмай қолди.

Шу ондаёқ Чароснинг энтикиб кетганини, кўзларида мунг аралаш соғинч бир туйғу ёнганини пайқади-ю, плашини унинг елкасига ташлади. Плаш этаклари ерга тегай деб қолди. Ёдгор плаш ёқаси билан унинг томоғини ўраркан, шамол ҳам, жала ҳам кучайиб кетди. Шафтоли гуллари дув учиб, бир қанча гул япроқлари Чароснинг ҳўл сочларига, юзига ёпишиб қолди. Негадир Чароснинг юзи худди шу гул билан бир хил рангда эканини энди сизди.

– Келдингизми? – деди Чарос пичирлаб. Кейин лаблари бурилди-ю, унинг кўксига бош кўйиб, ҳикиллаб йиғлаб юборди. – Қийналиб кетдим.

Ёдгор томоғига яна ўша илиқ нарса тикилиб, қизнинг бошига юзини босди. Чароснинг тўзиган ҳўл сочларидан гулнингми, атирнингми ҳиди келарди.

Чарос яна бошини кўтарди. У йиғлар, кўзларида табассум билан йиғларди.

Ёдгор шартта эгилди-ю, унинг ёшми, ёмғирми илиниб турган узун киприкларидан, юзидан, лабларидан ўпа бошлади. Чарос титраб, энтикар, аммо қаршилиқ қилмас, ингичка кўллари Ёдгорнинг билагига осилганча, ожиз титрар эди.

* * *

Мажлис роппа-роса соат бирда бошланди.

Факультет комсомол ташкилотининг котиби, бешинчи курс талабаси Искандаров деган йигит аудиторияга кириб келганида талабалар жимгина ўтиришарди. Ёд-

гор ёнок суяклари туртиб чиққан, кичкина, дум-думалок корачикли кўзлари ўйнаб турадиган бу йигитни яхши танир эди. Пахтага боришганида бешинчи босқич болалари бу йигитни ёмон кўришини, орқасидан «курук» деб лақаб қўйишганини эшитганди. Ҳозир у доим диккайиб турадиган сочларини ҳўллаб тараган, қора костюм-шим кийган эди.

Искандаровнинг кетидан аудиторияга Маҳмуда Алиевна исмли профессор кирганида талабалар гур этиб ўрнидан турди. Ёдгор ҳам елкасидаги юк оғирлик қилгандай, амаллаб қаддини кўтарди. Маҳмуда Алиевнанинг қаеридир Чароснинг онасига ўхшаб кетишини энди сезди-ю, бўшашиб ўтириб қолди. Маҳмуда Алиевна дераза тагига – кафедра ёнидаги стулга ўтирди.

– Сиз, ўртоқ Мирзаев, бу ёққа чиқинг! – деди Искандаров қўлини бигиз қилиб.

Ёдгор оёқларига тош боғлагандай имиллаб олдинга чиқаркан, Маҳмуда Алиевна ўзига синчиклаб қараб қўйганини пайқади. Секин келиб, эшик тагидаги курсига чўкди. Қора курсига ўтираётган жиноятчига ўхшаб қолганидан юзлари ловиллаб кетди.

– Мана шундоқ, – деди Искандаров унга тепадан қараб. – Одамларга қараб ўтиринг.

«Юзинг чидаса», деб ўйлади Ёдгор унинг фикрини хаёлан давом эттириб. Искандаровнинг биринчи муомаласиданоқ Ёдгор иш яхшилиқ билан тугамаслигига ақли етди. «Бўлди... Тамом...» У қўлларини яширишга жой тополмагандек стул ўриндиғини чангаллаб, ерга қаради.

Шу пайт эшик очилиб, «мумкинми?» деган овоз эшитилди. Ёдгор зимдан қаради-ю, Аваз акани кўриб, юрагида умид учқуни ялт этди. «Яхши бўлди келгани».

Аваз унга бир қаради-ю, Маҳмуда Алиевнанинг ёнбошидаги стулга бориб ўтирди. Шундай жимлик чўкдики,

катта кўчадан ўтаётган трамвайларнинг гулдираши ўн ҳисса ортиқ тарақлаб эшитила бошлади.

– Ўртоқлар! – Исқандаров талабаларга қараб бир лаҳза жимиб қолди-да, Ёдгорни кўрсатди. – Бугун биз мана шу талабанинг ахлоқини муҳокама қилишимиз керак. У сизлар билан бирга юради, бир аудиторияда ўқийди, бир ҳаводан нафас олади. Ҳозир мен сизларга ўқиб берадиган хат унинг кимлиги ҳақида кўп нарсалар айтса керак, деб ўйлайман. – У костюмининг чўнтагидан буклоғлик қоғоз олиб, яна Ёдгорга қараб қўйди.

«Ҳурматли институт раҳбарлари, домлалар. Сизларда, архитектура факультетининг 3-курсида ўқийдиган Ёдгор Мирзаев исмли студент менинг ҳаётимни қурбон қилди. Ширин турмушимизни бузиб, мени ташлаб кетди. Мен ҳам она бўлсам, орзу-ҳавас кўрсам, одамлардек яшасам дегандим...»

Ёдгорнинг сочларигача диккайиб кетгандек бўлди. «Азиза! Азизанинг хати!» У хатнинг давомини эшитмади. У Чароснинг онаси жаҳл устида хат ёзган бўлса керак, деб ўйлаганди. «Демак... демак, бу Азизанинг иши экан-да».

Хатнинг охири унинг қулоғига чала-ярим кирди:

... «Ҳозир бўлса у бошқа бир бечора қизнинг бошини айлантириб юрганмиш. Менинг раҳмим келади ўша қизга...»

Ёдгор кўзини ердан ололмай қолди.

– Энди иккинчи хатни эшитинг! – деди Исқандаров яна чўнтагини ковлаб.

Ёдгор чўчиб ўгирилди. «Бунисиям борми?»

«Мирзаев Ёдгор исмли студент оиласи бўла туриб қизимнинг кетидан югуриб юрган экан, мен буни коммунизм қурувчи авлод ахлоқига зид деб биламан. Бу гапларни айтиш менга оғир. Аммо мен онаман. Ўз фарзандимнинг тақдирини ўйлашим керак. Биз – қирқинчи

йилларнинг комсомоллари бундай масалаларни бир мажлисдаёқ ҳал қилиб, айбдорнинг адабини бериб кўярдик. Ўйлайманки, ҳозирги ёшлар ҳам ўз ота-оналарининг шонли анъаналарига содиқ қоладилар».

– Бу иккала хат, – деди Исқандаров қоғозларни силкитиб, – кетма-кет келган (у Васи́ла Назаровнанинг хатини ўзи ёздириб олганини, албатта айтмади). Кўриб туриб-сизки, ҳар иккала хат ўртасида мантиқий боғлиқлик бор. Студент Мирзаев ўз хотинини ташлаб кетгани етмагандай, бошқа бир қизни ҳам алдаб юрган. Айтинглари-чи, бу қайси ахлоқ нормасига сиғади?!

Яна оғир жимлик чўқди. Одатда ўсал бемор ётган хонада шунақа жимлик бўлади. Ҳозир ҳамма Ёдгорнинг ўлишини кутиб, жимиб қолгандай эди.

– Ўзи гапирсин! – деди кимдир.

Ёдгор кеча Чаросни ўпганини эслади. Қизик, кеча дунёда ундан бахтиёр одам йўқ эди. Бугун ундан бахтсиз кимса йўқ. Бахт билан бахтсизлик етаклашиб юрарканда, доим.

– Нимани гапиради? – Исқандаров Ёдгорга қаради. – Хатдаги гаплар ростми, ахир?

Кечаги бахтиёр дамларини эшлашнинг ўзиёқ Ёдгорга рухий тетиклик берган эди.

– Рост, – деди у тескари қараб.

Аудитория бир сесканиб тушгандай бўлди.

Энг аввал кашқадарёлик сап-сарик қиз сўзга чиқди.

– Мен билмасдим, – деди ҳаяжондан овози титраб. – Мирзаевнинг бунчалик писмиқлигини билмасдим, яхши йигит, деб юрардим. Энди биламан. Унга орамизда ўрин йўқлигини биламан.

Кейин Ҳикматилла деган новча йигит сўз олди. Ҳикматилла кузда ҳашарга чиқишганида Ёдгорнинг бир этак пахтасини ўғирлаган, Ёдгор кўриб қолиб, уни урган, ўшандан буён икковлари гаплашишмасди.

«Энди кўймайди», деб ўйлади Ёдгор юраги увушиб.

– Коммунизм курувчисининг ахлоқ кодексида, – деди Ҳикматилла салмоқлаб, – «маънавий поклик» деган модда бор. Ёдгор ким? Ҳамма нарсани ўз исми билан аташ керак. Мирзаев – маънавий бузуқ одам. Бу ерда иккита масалани аралаштириб юбормаслик керак. Биринчидан, Мирзаев бахтсиз хотинига бой-феодалларча муносабатда бўлган. Иккинчидан, яна бир бечора қизнинг бошини айлантирган.

– Қаёқдан била қолдингиз хотини бахтсиз эканини?

Ёдгор Зойиржоннинг овозини эшитиб, бошини кўтарди. Зойиржоннинг қоп-қора юзи аламдан кўкариб кетган, ўтирган жойида бўйинини жўжахўроздай чўзиб гапирарди.

– Нега уч йилдан бери индамай юрган хотин бирдан даъвогар бўлиб қолибди. Балки ўша қиз туфайлидир.

– Жим! – Исқандаров кафти билан столни урди. – Бу ерда инсоннинг маънавий қиёфаси ҳақида гап кетяпти. Сизга ким кўйибди гапни, ўртоқ Қозимов! Ётоқхонада маст бўлиб бошингизни у девордан, бу деворга уриб юрганингиз етмагандай, тагин ҳамтовоғингизни ҳимоя қиласиз! Гапиринг, – деди у Ҳикматиллага далда бериб.

«Якшанба куни ётоқ эшигида турганди-я, – деб ўйлади. Ёдгор қони қайнаб. У ўша куни даладан қайтишганида вестибюль бурчагида ўзларига чакчайиб қараб турган Исқандаровни кўрганидаёқ юраги бир қалқиган эди. – Ёзиб қўйган экан-да дафтарига... Шунга ялинаманми? – У кечаги фароғатли дамларини яна эслади-ю, кўнгли кўтарилди. – Тўпига солиб отиб юбормайдими?!»

Ҳикматилла яна гапга киришган эди, Зойиржоннинг ёнида ўтирган Наргиза ўрнидан туриб кетди. Оппоқ юзи жаҳлдан қизариб, тез-тез гапириб ташлади:

– Нега бировнинг гапини бўғасиз! Балки ўша қиз Мирзаевни яхши кўрар? Балки хотин шунинг аламига тирчиллаб қолгандир?!

Искандаров бепарво қўл силтади:

– Қўйсангиз-чи, ўша қизнинг ўрнида сиз бўлсангиз, Мирзаевни яхши кўрармидингиз?

– Сиздан рухсат сўраб ўтирмасдим! – деди Наргиза йиғлагудек қизариб.

Искандаров «ўл бу кунингдан» дегандек, заҳарли жилмайиб қўйди...

– Менга онанинг хатидаги бир гап айниқса таъсир қилди, – деди Нафиса исмли аълочи қиз. – Қирқинчи йиллар комсомолларининг анъанасини давом эттиряпмизми? Менимча, йўқ. Ҳозир комсомол нима иш қиляпти? Мажлис ўтказсак, болалар қочиб кетмасин, деб эшик олдига қоровул қўйгудек бўламиз. Нега? Нега деганда одамлар билан ишлашни билмаймиз. Уч йил бирга ўкибмиз-у, орамизда шундай одам юрганини билмабмиз. – У жиркангандай Ёдгорга қараб қўйди. Кейин Искандаровга ўтирилди. – Бунга сиз ҳам айбдорсиз!

... Нурмат залга хомуш тикилганча:

– Бир шоир айтган экан, – деб гап бошлаган эди, Искандаров жеркиб ташлади:

– Биз аниқ фан одамларимиз. Романтикасиз гапираверинг.

Нурматнинг жаҳли чиқиб кетди шекилли, бақириб берди:

– Қизиқмисиз, ўртоқ Искандаров, гапиртирмасангиз ҳукмингизни чиқариб қўя қолинг. Нега мажлис чақирдингиз?!

Ёдгор зимдан қараб қўйди. Нурмат аччиқланганидан ёноқ суяклари туртиб чиққан юзи қизариб кетган, Искандаров диккайган сочларини силар. Аваз ака Нурматга дикқат билан тикилиб қолган, Маҳмуда Алиевна эса кафтини юзига қўйганича тирсаги билан столга таяниб, ўйчан бир тарзда қўлидаги қоғозга алланималарни чизар эди.

– Бир шоир айтган экан, – деди Нурмат гапини қайтадан бошлаб. – Муҳаббатнинг саройи кенг-у,

аммо унга иккитадан ортиқ одам сиғмайди. Учинчиси ортиқчалик қилади, деб. Хўп, Мирзаев хотини билан ажрашибди.

– Ташлаб кетибди денг, – деди Исқандаров унинг гапини яна бўлиб.

– Ажралишибди! – деди Нурмат шу сўзни атайлаб таъкидлаб. – Орадан уч йил ўтибди. Бошқа бир қизни яхши кўрибди. Хўш, биз нима қиламиз уларнинг юрагидаги чўғга қора косов тикиб? Шуям ишми?!

Исқандаров яна лукма ташлади:

– Балки ўзингиз ҳам шунақадирсиз? Қарга қарганинг кўзини чўқимайди.

– Жим турунг бирпас зағизғонга ўхшаб сайрамай! – деди Нурмат энсаси қотиб.

Тўполон бўлиб кетди. Биров Нурматни айблади, биров Ёдгорни хотинбоз деб атади, яна биров ўзгаларнинг севгисини муҳокама қилишнинг ўзи ахлоқсизлик, деди. Хуллас, ҳеч нимани англаб бўлмай қолди.

Ёдгорнинг боши ғувулар, бозордаги даллоллар ўртасида нархи баҳоланаётган эчкидек бўлиб қолганидан афеусланар, нима бўлсаям шу гаплар тезроқ ҳал бўлишини истарди.

Аваз ака кафедрага чиқиши билан ҳамма жимиб қолди. «Ҳайрият», деб ўйлади Ёдгор унга тикилиб. Аваз ҳам Ёдгорга қаради.

– Мен бу йигитни яхши танийман, – деди у негадир овози титраб. Унинг юзи қизариб кетган, қошлари асабий учиб турарди. – Ўша қизни – Чаросни ҳам танийман. – Аваз залдаги пичир-пичирлар тинишини кутиб, бир оз жим қолди-да, давом этди: – Мирзаев Чароснинг тирноғига ҳам арзимайди.

«Нима?» Ёдгорнинг кўз ўнги қоронғилашди-ю, йиқилиб кетмаслик учун стул ўриндиғини чангаллаб олди. «Наҳотки, Аваз ака шунақа деб ўйласа? Шунчаликка бориб етдими-а?»

– Менинг таклифим шуки, – деди Аваз катъий оҳангда. – Мирзаевга ўхшаганларга институтда ўрин йўк.

Ёдгор калбида чидаб бўлмас оғриқ сезди. «Душманинг отган тош эмас, дўстинг отган пахта ўлдиради», деганлари бежиз эмас экан. Бу гапни айнан Аваз акадан эшитиш айниқса оғир эди. Уйига борганда шунинг учун рўйхуш бермаган экан-да! Бундан чиқди Аваз ака уни Чаросга нолайиқ деб санайди. Бундан чиқди, Ёдгор «иккинчи навли!».

Боши ғувиллаб ўтираркан, «комсомол вожаги»нинг дағдағасини элас-элас эшитди.

– Қани, Мирзаев, нима дейсиз? – деди Искандаров митти кўзлари ёниб. – Туринг ўрнингиздан!

Ёдгор ҳамон ҳушини тўплаб ололмай, аранг кўтарилди. Искандаров саволини яна қайтарди:

– Нима дейсиз?

– Нимани нима дейман? – деди Ёдгор аламдан кисирлаб кетаётган тишларини аранг бир-бирига жипслаштириб.

– Хотинингизни нега ташлаб кетганингизни айтинг. – Искандаров истехзоли кулди. – Ярашасизми ё институтдан кетасизми, шуни айтинг. Бир бегуноҳ қизни тинч кўясизми-йўқми, шуни гапиринг.

– Нега айтарканман? – деди Ёдгор бўғилиб.

– Комсомолмисиз? Мен сизнинг вожагингизман. Айтинг, ахир, хотинингизни нега ташлаб кетдингиз?

Ёдгор яна бир пас жим турса дод деб юборишини билар, энди унга ҳамма нарса бари бир бўлиб қолган эди. Искандаровга нафрат билан тикилди-ю, ҳайқириб юборди:

– Вожак бўлиш у ёқда турсин, авлиё бўлсанг ҳам айтмайман. Билдингми? Менинг ўз юрагим бор, ўз олашим бор! Нима учун унга сени киритар эканман?! Нега энди дардимни бозорга солишим керак экан? – У ҳарчанд уринмасин, овози титраб кетди. – Ана, керак бўлса ўзинг

мажлис қилиб, бировни севиш ҳақида қарор чиқаргин-да, шу қарорга биноан уйлангин. Хотинингни ўпаётганингда қарор чиқарганлар тепангда қарсак чалиб турсин. Менга қолса, хотиним билан ярашмайман, Чаросдан ҳам кечмайман, институтдан ҳам кетмайман!

У оёқлари қалтираб, жойига ўтириб қолди. Шундай асабий, шундай таранг сукунат чўкдики, ҳозир бир нарса портлашини кутгандек, ҳамма юрагини ҳовучлаб қолди.

– Ҳақорат қилди! – деди Искандаров анчадан кейин тилга кириб. У ранги гезариб, ўрнидан туриб кетди. – Нега мени ҳақорат қилдинг, ифлос!

– Ҳа, қанақа бўларкан? – деди Ёдгор унинг митти кўзлари, пирпираб учаётган лабларига қараб.

– Мумкинми, мен... – деди Маҳмуда Алиевна Искандаровга хотиржам қараб.

Искандаров анча гапи бор бўлса ҳам ноилож индамай қолди.

– Анави аёлнинг хати, – Маҳмуда Алиевна бир зум тўхтаб, негадир Авазга қаради. – Мени ўйлантириб қўйди. «Қирқинчи йилларнинг комсомоллари бундай масалаларни бир мажлисдаёқ ҳал қилиб қўйишарди», дебди. – У ўша дамларни эслагандек жимиб қолди. – Мен ҳам қирқинчи йилларнинг комсомолиман. Қирқинчи йилларнинг комсомоллари жанг қилишди. Вайроналар ўрнида шаҳарлар бунёд этишди... Ҳали бир қизча айтди. Ҳозирги комсомоллар ота-оналари анъанасини давом эттирмаяпти, деди. Менимча, бу унчалик тўғри эмас. Ўша аёл ёзганидек, агар қирқинчи йилларнинг ёшлари бировларнинг юрагини қовлаштириш билан овора бўлганида, бошқа ишлар қолиб кетарди. Агар баъзилари шундай қилган бўлса, қаттиқ адашган экан.

Ёдгор ғувиллаб кетаётган бошини базўр кўтариб қаради. Маҳмуда Алиевна ҳамон ўша сокин овозда гапирар эди.

– Уялмайсизми? – деди у Искандаровга қараб. – Ўз сафдошингизни бировни нега яхши кўрасан, деб сўроқ қилишга уялмайсизми? Шу йигитнинг ўрнига ўзингизни бир қўйиб кўринг.

Искандаров сочини асабий силаганича индамай ўтирарди.

Негадир Ёдгорнинг яна ўпкаси тўлди-ю, дераза томонга ўгирилиб олди.

– Сизлар ёшсизлар, – деди Маҳмуда Алиевна залга қараб. – Куч-ғайратингиз кўп. Эрта-индин лойиҳачи, архитектор бўласизлар. Вақтингиз кўп бўлса, бировнинг юрагини ковлаб ўтиргандан кўра, ана, қурилишга боринг! Тошкентда нима кўп, қурилиш кўп. Ҳаммага иш топилади.

Деразадан тушаётган нур Ёдгорнинг киприклари орасида гунафшаранг ҳалқачалар ҳосил қилиб, пирпирайверди, бошқа гапларни эшитмади. Кеча йиғлаб, кўксига бош қўйган Чарос яна тасаввурида жонланди-ю, лабларини қимтиб, чаккасини чангаллаганча, стул суянчиғига елкасини ташлади.

Шундан кейин мажлис узок чўзилмади.

Ёдгор йўлакка чиққанида гангиб турар, чеккиси келарди. Ҳозир уни ёмонлаганлар ҳам энди юзсизларча илжайиб қараётганини кўриб, унинг ғаши келди.

– Кетдик, – деди Зойиржон Ёдгорни биллагидан тутиб. – Қўйинг шу гапларни!

* * *

Васила Назаровна уч кундирки, Чарос билан гаплашмасди. Наинки битта шу қизи деб умрини ўтказса, кўзимнинг оқу қораси деб авайласа, бева боши билан шунчалик ўстирса-ю, у юзига тик қараса? Тагин келиб-келиб, аллақанақа бир қаланғи-қасанғи йигит деб-а! Қайси куни факультет комсомол ташкилотининг секретари Мирзаевнинг масаласини йиғилишда муҳокама

киламиз, деганидан кейин у бир қадар таскин топгандай бўлди-ю, бари бир Чаросни кечиролмади.

«Қариб қолдим... Асабларим қақшайдиган бўлиб қолди...» Кейинги пайтларда шу фикр унинг хаёлига тез-тез келадиган бўлди. Аксига олиб, директор ҳам бир ойдан буён касал. «Семашко»да шифоланяпти. Ҳамма иш унинг зиммасида қолиб, ташвиши яна кўпайди.

Бугун Дилшод, ниҳоят, Дилфуза билан отасини етаклаб, мактабга олиб келди. Васида Назаровна Дилфузани кўрди-ю, беихтиёр ўз кизининг қилмиши яна ёдига тушди. Чарос билан бу киз ҳаракатида аллақандай ўхшашлик, ҳатто яқинлик бордек туюлиб, ёмон кўриб кетди уни.

Ўқитувчилар хонасининг шифтида тўрт чирокли кандил ёниб турар, олти-етти чоғли ўқитувчи, ота-оналар кенгашининг уч аъзоси ўртадаги узун стол атрофида турли алфозда ўтиришарди.

Дилшод журнал варақлар, рангсиз юзли шопмўйлов география муаллими столга мункайганча хаёлга толган, бошқа педагоглар ҳам турли иш билан машғулдек кўринишса-да, Васида Назаровнанинг гапларини диққат билан тинглашарди.

Этакроқдаги стулда чийдухоба камзул, мошранг дўппи кийиб олган Ҳайитвой сариқ ўтирар, тарғил мўйловини ўқтин-ўқтин силаб кўярди.

Унинг ёнидаги стулда ота-оналар кенгашининг раиси – телевизорда ҳам бир-икки марта одоб ҳақида суҳбат ўтказган чўққисоқол чол – Қосим ота жойлашган. У яктагининг узун енги билан ёшланаётган кўзларини артганча гоҳ Васида Назаровнага, гоҳ Ҳайитвой сариққа қараб кўярди. Қишлоқ женсоветининг раиси, Васида Назаровнанинг дугонаси ориқ аёл – Ханифа Саломатовна эса унинг гапларини сеҳрлангандек берилиб эшитарди.

Шундоқ эшик олдидаги уч оёқли ёғоч илгич ёнида нимча кийиб олган Дилфуза сочининг учини ўйнаганча, оғирлигини бир оёғидан иккинчисига ташлаб турарди.

Чамаси, у чарчаган, ўтиргиси келар, аммо ёнидаги стулда ичига бўр солинган ботинка қутиси тургани учун уни олиб ташлаб ўтиришга ботинолмас эди.

– Шундоқ қилиб, ўқимайман деяпти денг? – сўради Васида Назаровна Ҳайитвой акадан.

– Бимийман, мунга нима жин улди, – деди Ҳайитвой ака бир қизига, бир Васида Назаровнага қараб. Кейин носини ташлашга жой излаб аланглади. Бурчакда турган сим саватни кўриб тупуриб келди-да, жойига ўтирди. Кафтнинг орқаси билан мўйловига ёпишган нос донларини артди. – Ишлийман, дейди-да. Пабрикка кирман, дейди. Опасиниям роса гўрига ғишт қаладим. Нима киларди шунга тикишни ўргатиб.

– Балки бисот йиғмоқчидир? – Васида Назаровна Дилфузанинг ўзига адоват билан қараб қўйганини кўриб, ғаш келди. Яна Чаросни эслади. – Қизлар молпараст бўлади-ку...

– Биззи жаям унчалик камситманг, опа! – Ҳайитвой сариқ қизариб кетган бўйинини олдинга чўзди. – Жа, ўн олти яшар қизимизга қараб қолган жойимиз йўқ. У ўқийман дейди-ю, мен йўқ дейманми?

– Нега ўқимайди, ўқийди, – деди география ўқитувчиси Дилфузага қараганча бош силкиб – паспортсиз одам ишга олинмайди.

– Йўқ! – деди Дилфуза ердан кўз узмай.

Ҳамма ўтирганлар ярқ этиб у томонга қарашди.

– Ана! – Ҳайитвой сариқ бошини ликиллатди.

– Балки узатмоқчидирсизлар?! – деди Васида Назаровна қизнинг ўжарлигидан кўзгаган ғазабини базўр бошиб.

Ҳайитвой сариқнинг мўйлови липиллаб кетди.

– Ия, яна гапиради-я! – Унинг бўйнидаги томирлари бўртиб чиқди. – Опа деганимга жаям ўзингиздан кетовурманг, опа! Биз ўқимаган, оми одам бўлсак ҳам аҳмоқ эмасдирмиз.

– Бўлмаса нега ўқишни хоҳламайди? – Васида Назаровна қони қайнаб, Дилфузага ғазабнок тикилди. – Ўқишга мажбурсан. Нега хоҳламайсан?

Қиз ҳам ўйнаб турган сочини силтаб орқасига ташлади-ю, унинг кўзларига тик қаради.

– Ўзингиз биласиз! Била туриб нега ўзингизни гўлликка соласиз?

Ўқитувчилар ҳайрон бўлиб, бир-бирларига қараб қўйишди. Ўқувчи у ёқда турсин, ҳали биронта муаллим ҳам Васида Назаровнага шунчалик кескин гапирмаган эди. Назарида педагоглар ўртасида, қолаверса, бутун қишлоқда обрўси чилпарчин бўлгандай туюлиб кетди-ю, сакраб ўрнидан турди.

– Ўзим билсам, ана, отанг ҳам билиб қўйсин, аҳмоқ! – У тортгани очиб ўша хатни шартта олди-ю, ўқиб берди. «Жонимдан ортиқ кўраман», деган сўзларни айниқса, қаттиқ ўқиди. – Энди тушундингизми, Ҳайитвой ака! Сиз узатишни хоҳламасангиз ҳам, балки бу эрга тегишни хоҳлаб қолгандир! Бу ер – мактаб. Мен тарбиянинг бузилишига йўл қўймайман. Ўзини тийиб юрсин.

Ҳамма бир лаҳзалик жимликда музлаб қолди.

– Бу масалани синфдошлари ўртасида муҳокама қилсак, ўртоқлари нима дейди? Ким қўйибди унга...

Васида Назаровна гапини тугата олмади. Ҳайитвой сариқ учиб ўрнидан турди-ю, бора солиб қизни шундай тарсакилаб юбордики, хона жаранглаб кетди. Дилфузанинг боши вешалкага тегди.

Дилфуза чайқалиб-чайқалиб, қадини ростлади. Унинг бурнидан тиркираб қон оқар, Васида Назаровнага тикилган кўзлари шишадай қотиб қолган эди.

– Жодугар!

Хонадагилар қизнинг ҳайқиригидан сесканиб кетишди. Йўқ, бу йиғи эмас, нидо ҳам эмас, аллақандай даҳшатли, этни сескантирувчи ваҳшиёна ҳайқириқ эди.

Дилфуза стул устида турган ботинка қутисини Васида Назаровнанинг башарасига отди.

– Жодугар! Мактабингни пишириб е! Мен нима гуноҳ қилдим? Нега шунча одам ўртасида мени шарманда қиласан, жодугар!

У сочлари ёйилган ҳолда кўчага отилди. Қоронғи дераза ортида унинг яна ўша ваҳший ҳайқириви эшитилди:

– Жодугар!

– Кўрдингизми қизингизни! – деди Васида Назаровна стол устида сочилиб ётган бўрларни чеккага суриб. Унинг жемпери оппоқ бўлиб кетган эди.

Ҳайитвой сариқ эшик олдида талмовсираб турар, чамаси, кетишини ҳам, қолишини ҳам билмасди.

Қосим ота бориб, унинг қўлидан тутди.

– Ёш-да, ёш... Ёшликда ҳаммадан ҳам хатолик ўтади. Кичикдан хато, каттадан узр. Қўйинг, ўзингизни босинг.

Дилшод чўнтагидан оппоқ рўмолча олиб, опага узатди. Васида Назаровна жемперини артиб тозаллаган бўлди. Ҳайитвой сариқ ҳамон мўйлови учганча тишини гижирлатиб ўтирар, ўқтин-ўқтин Васида Назаровнага қараб кўяр, кўйиб берса унияш ургудек важоҳати бор эди.

Орага жуда хунук сукунат чўқди. Гап гапга қовушавермаганидан кейин, секин туриб тарқалишди.

* * *

Чарос уйда ёлғиз ётарди. Ташқарида шамол гувулар, тол шохлари қарсиллар, дераза ортидан ҳадеб кимлардир гурсиллаб ўтаётгандай бўларди. ўқтин-ўқтин шамол тиниб қолар, бўғотнинг аллақасери қисирлаб кетар, зум ўтмай яна шамол ўкирар, тунука том устидан биров югуриб ўтгандай даранглаб кетар, кетидан яна жимлик чўқарди. Мана шу асабий сукунат айниқса, даҳшатли туюлар, унинг юрагига гулгула соларди.

– Опам ҳам келмадилар! – деди Чарос атайлаб товуш чиқариб. Овози жимжит хонада жаранглаб эшитилди-ю, ўзи чўчиб кетди. У терлаб кетган, аммо негадир туришга кўрқар, аъзойи бадани карахт бўлиб қолганга ўхшар эди.

Яна шамол гувуллади. Аллақерда дераза ойналари синиб, жаранглаб кетди. Кейин яна асабни қақшатадиган жимлик чўкди.

Шу пайт эшик ғийқиллаб очилди. Чароснинг назарида уйга биров сездирмай бостириб кираётгандай бўлди-ю, дахшатдан кўзлари олайиб, сакраб туриб кетди.

Остонада турган онасини кўриб, вужудига илиқлик югурди.

– Овқат ейсизми, опа?

Онаси индамай бош чайқаб кўйди. Афтидан, у чарчаган, тўзонда қолган бўлса керак, кийим-боши чанг, чехраси ғамгин эди. Индамай нариги хонага кирди-ю, ечинмасдан ўзини диванга ташлади. Гугурт чақди.

Чарос чирокни ўчираркан, ўртадаги эшикни атайлаб очиб кўйди. Келиб ўрнига ётиши билан бояги кўрқув яна вужудига илондек чирмаша бошлади.

Шамол тагин ҳам қаттиқроқ вишиллади. Тунука том даранглаб кетди. Кейин сукунат чўкди. Нариги хонадан онасининг ух тортгани эшитилди, сигарет чўғи кизарди.

Тўсатдан оппоқ, совуқ нур хонага ёпирилиб кирди-да, Чароснинг вужуди музлаб кетди. «Чақмоқ», деб ўйлади у шифтга тикилганча. Кейин худди бўйнига қилич келиб тушишини кутган одамдек, момақалдиروқни кута бошлади. Бу сониялар шундай асабий, шундай таранг чўзилдики, у бўғилиб кетди. Аммо момақалдироқ гумбурламади. Фақат олис-олисларда «гум» этган товуш эшитилди. Бир лаҳзадан кейин яна чақмоқ чақди. Кетидан момақалдироқ шундай қаттиқ гумбурладики, худди уларнинг томи устида ёрилиб кетгандай бўлди. Том шатир-шутур қила бошлади.

Ҳовлида ит увиллади. Аввалига бир-икки ғингшиб кўйди-да, кейин чўзиб-чўзиб улий бошлади. Нариги хонадан онасининг уф тортгани эшитилди.

– Нима жин тегди унга...

– Опа, кўрқяпман, – деди Чарос овози титраб.

Шу пайт дарвоза тақиллагандек, кимдир додлагандек бўлди.

– Эшитяпсизми, опа? – деди Чарос товуши қалтираб.

«Сенга шунақа туюлгандир», деб ўйлади у онаси индамаганидан кейин. Яна момақалди роқ қарсиллади. Ит нола чеккандай узоқ увлади.

Бир нафасли жимликда эшик яна тақиллади. Кимдир бўғилиб бақирди. Бу сафар Чарос аниқ эшитди.

– Опа! – деди сакраб туриб.

Онаси илдам туриб, чирокни ёкди. Олдинма-кейин ҳовлига тушишди. Чароснинг кўйлаги дарров жикқа сув бўлди.

Аллаким дарвозани муштлар, йиғлар, аммо нима деяганини тушуниб бўлмасди.

– Ким? – икковлари бараварига сўрашди. – Ким бу?!

– Оч! – деди бўғик овоз хириллаб. – Оч деяпман!

– Кимсиз ахир?

– Оч, деяпман! – деди келган одам дарвозани тепиб.

– Очинг, опа, очинг! – деди Чарос даҳшатдан оёқлари титраб.

Васила Назаровна занжирни тушириши билан нота-ниш бир эркак отилиб кирди-ю, унинг ёқасига ёпишди.

– Қизимни тўллаб бер, қанжик! Тўллаб бер!

Чарос чинқириб, унинг билагига осилди. Чақмоқ чақиши билан Ҳайитвой сариқни таниди. Унинг кўзлари олайиб кетган, ҳадеб бир гапни қайтарарди:

– Тўллаб бер! Единг қизимни!

«Феруза! Ферузага бир нима бўлган! – Чарос ўзи билан бирга ўқиган синфдошини эслади. – Нега опам

тўлайди? Ўқишни битириб, эрга тегиб кетган-ку. – Кейин тўсатдан унинг синглиси Дилфуза ёдига тушди. – Нимадир бўлган, қандайдир офат бўлган!»

Ҳайитвой ака Васида Назаровнани қўйиб юборди-да, бошини муштлай кетди.

– Айрилиб қолдим! Айрилиб қолдим!

Чарос кўчага отилди. У қишлоқ этагида турадиган Ҳайитвой сариқнинг уйини билар, Феруза билан дарс тайёрлашга кўп борган эди. Елдек учиб келаркан, эшик тагида турган «Тез ёрдам» машинасини кўрди-ю, нафаси бўғзига тикилиб, баттар югурди.

Кажавали машинанинг орқа эшиги очиб қўйилган, остонада тўрт-беш хотин-халаж тўпланиб турар, том бурчагига омонат илиб қўйилган лампочка хира нур сочар, тарновдан шовуллаб сув оқар эди.

Чарос яқин келиши билан узук-юлуқ гапларни эшитди.

– Вой, нима қипти?

– Сирка ичибди.

– Войй!

Ичкаридан дилни ларзага солувчи фарёд эшитилди:

– Вой болеем! Онанг ўлсин, болеем! Онагинанг ўлсин, болеем! Боламини еди-я! Боласининг ўлигини устида ўтирмаса розимасме-ен!

Чарос Дилфузанинг ойиси ўз онасини қарғаётганини тўсатдан тушунди-да, юраги сесканиб кетди.

Зум ўтмай ичкаридан иккита хотиннинг қўлига осилиб қолган Дилфузанинг онаси чиқди.

– Онагинанг ўлсин, болеем! – дерди у беҳуш бир тарзда атрофга аланглаб. – Онасининг гўрига тушган, болеем!

Чарос йиғлаб юборди. Хотин ҳушидан кетиб, шилк этиб тушди. Одамлар четланишди. Оқ халат кийган икки киши брезент замбилни лопиллатиб эшикдан чиқиб келишди. Чақмоқ чақди. Чарос олдинга эгилди-ю, чақмоқ ёлқинида Дилфузанинг юзини кўриб қолди. Унинг кўз-

лари ярим очик ҳолида қотиб қолган, лаби, ияги, томоғи конга ўхшаш аллақандай қора нарсага беланган эди.

Чарос кафти билан юзини тўсганча ўзини орқага ташлади.

– А-а-а!!! – деди чинқириб. Боши деворга гурсиллаб урилиб, ҳўл йўлкага ўтириб қолди.

Машина эшигини беркитишлари билан кўйлакчан, бош яланг бир бола одамлар орасидан отилиб чиқиб, машинанинг орқа ғилдирагини қучоқлаганча ерга йиқилди.

– Дилпу-уз! Дилпу-уз!

Унинг оқ куйлаги, тўзиб кетган сочлари дарров лойга беланди. Одамлар уни тортқилашар, унга сайин бола ғилдиракка қаттиқроқ ёпишганча, бошини ерга уриб додларди:

– Дилпу-у-з!

Чарос яна йиглаб юборди. Кейин кўз ўнги қоронғилашиб, ҳеч нима кўринмай қолди.

У ўзига келганида машинанинг қизил чироқлари узоқлашиб борар, кимдир унинг кўлтиғидан кўтарар эди. Чарос бошини кўтариб, нотаниш хотинни кўрди. Хотин бир кўллаб унинг билагидан тортқилар, иккинчи кўли билан юзига сув сепарди.

Ичкаридан эса ҳамон ўша фарёд эшитилар, фақат энди овоз бўғилиб, хириллаб қолган эди.

– Онагинанг ўлсин, болеем!

Чарос сув ҳалқоб бўлиб ётган йўлқадан гандираклаб-гандираклаб, юриб кетди.

* * *

Бугун бозор бўлгани учун Ёдгор кеч уйғонди. Зойир-жон кеча ҳаммомга бораман, деганди. Ўрнини тузатиб, кетиб қолибди.

Ёдгор кўзларини ярим юмганча, эриниб яна узоқ ётди. Йўлақдан қатиқчи боланинг овози келди:

– Иссиқ нон, кўк пиёз, ёғлиқ қатиқ...

Бирпасдан кейин эшик тақиллади.

– Керакмас! – деди Ёдгор ётган жойида қичқириб.

Эшик бир очилиб ёпилди-ю, Ёдгор оқ жемперни кўриб, сакраб туриб кетди. «Чарос!»

– Кечирасиз, мен ҳозир... – деди илдам кийинаркан. Шоша-пиша ювиниб, эшикни очди.

Чарос нарироқда тескари қараб турар, қўлида газетага ўралган патнисга ўхшаш нарса бор эди.

– Келаверинг, – деди у қўйлагининг тугмасини ўтказая туриб.

Чарос ердан кўз узмай келди-да, қўлидаги нарсани унга тутказди.

Ичкари киришлари билан Ёдгор ҳайрон бўлиб қоғозни очди. Очди-ю, ҳайратдан оғзи очилиб қолди. Бу – ўзининг расми эди. У қорда йиқилиб ётар, чангили оёғи кўтарилиб кетган, нарироқда, қор орасида телпаги қорайиб кўринар, узокда чўққилар чизиги кўзга ташланар эди. Ёдгор расмдаги яна бир нарсани кўриб, ҳайрон қолди. Унинг чехраси хушчақчақ қилиб тасвирланган, гўё йиқилиб тушганига хурсанддек кўринарди.

Ёдгор шодон бир туйғудан қалби ларзага келиб, жилмайганча Чаросга қаради. Қараши билан бирдан бўшашиб кетди. Чароснинг кўзлари қизариб, қоғоғи шишиб кетган, қошини чимирганча, ерга қараб турарди.

– Нима, нима бўлди? – деди Ёдгор қўрқиб. – Нега йиғладингиз?!

Чарос Ёдгорнинг кўксига бошини ташлаганча, ўкириб йиғлаб юборди.

– Ўлди... – деди энтиқиб. – Дилфуза ўлди...

Ёдгор даҳшатдан қотиб қолган, ҳеч нимага тушунолмас, Чарос эса йиғларди.